

økonomi & politik

Marshallplanen 1947-1987

Fhv. nationalbankdirektør Svend Andersen: Forord

Forskningsstipendiat Leon Dalgas Jensen:
Nogle tal om Marshallplanen og hjælpen til Danmark

Sir Alec Cairncross: Post-War Planning i Europe 1945-47

Professor Charles P. Kindleberger:
The Marshall Plan seen from the United States 1947 and 1987

Professor Jørgen H. Gelting:
Danske genopbygningsproblemer 1945-1947

Fhv. departementschef Erik Ib Schmidt:
De økonomiske og politiske overvejelser ved beslutningen om deltagelse i Marshallplanen

Forskningsstipendiat Leon Dalgas Jensen: Mod en langsigtet erhvervspolitik

Fhv. departementschef Otto Müller:
De handels- og valutapolitiske spørgsmål, som Marshallplanen rejser for Danmark

Professor P. Nyboe Andersen: Marshallplanens betydning for dansk økonomi

Professor Niels Thomsen: Opsummering

Professor Niels Thomsen: Afsluttende debat

Forskningsstipendiat Leon Dalgas Jensen: Marshallplanen og Danmark. En litteraturliste

60. årgang 1987

nr. 4

Redaktionelt forord

Økonomi og Politik kan præsentere sine læsere for et temanummer om Marshall-planen i anledning af dennes 40 års jubilæum.

Materialet, som her præsenteres, er unikt i den forstand, at det samler en række bidrag fra både de historikere, der forsker i Marshall-planens betydning, og en række personer, der direkte og indirekte var medvirkende ved planens gennemførelse i Danmark. Der er tale om indlæg og debat fra en konference, som Forskningsprojektet »Industriens vækst og vilkår. Dansk Industris historie efter 1970« under Carlsbergfondet og Statens Humanistiske Forskningsråd afholdt den 29. juni-1. juli 1987.

Forskningsstipendiat Leon Jensen har udført redaktion og korrektur af debatindlæg og iøvrigt på flere områder bistået redaktionen.

»Økonomi og Politik« takker forskningsprojektet

»Industriens vækst og vilkår. Dansk Industris Historie efter 1970« for økonomisk bistand i forbindelse med udgivelsen af dette temanummer.

Steen Thomsen
Redaktør

Økonomi og Politik er et samfundsvidenskabeligt tidsskrift, som udkommer 4 gange årligt. For 1988 er planlagt følgende temanumre:

1. Kan demokratiet klare sine problemer?
2. Nye teorier om økonomisk politik.
3. Det amerikanske valg.
4. Ejerskab og indflydelse.

Manuskripter indsendes til redaktionen, cand. polit. Steen Thomsen, Instituttet for Fremtidsforskning, Løngangsstræde 25², 1468 København K.
Abonnement: Steffen Lüders, 01 11 71 76.

Økonomi og Politik har i forbindelse med udgivelsen af foregående og indeværende årgang modtaget finansiel støtte fra:

Andelsbanken

Arbejdernes Landsbank

Den Danske Bank

Handelsbanken

Privatbanken

Sparekassen sds

Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd

Indhold

<i>Svend Andersen</i>	Forord	Side 198
<i>Leon Dalgas Jensen</i>	Nogle tal om Marshallplanen og hjælpen til Danmark	Side 210
<i>Sir Alec Cairncross</i>	Post-War Planning i Europe 1945-47	Side 213
<i>Charles P. Kindleberger</i>	The Marshall Plan seen from the United States 1947 and 1987	Side 224
<i>Cairncross og Kindleberger</i>	Debat	Side 231
<i>Jørgen H. Gelting</i>	Danske genopbygningsproblemer 1945-1947	Side 234
<i>Jørgen H. Gelting</i>	Debat	Side 240
<i>Erik Ib Schmidt</i>	De økonomiske og politiske overvejelser ved beslutningen om deltagelse i Marshallplanen	Side 242
<i>Erik Ib Schmidt</i>	Debat	Side 252
<i>Leon Dalgas Jensen</i>	Mod en langsigtet erhvervspolitik	Side 255
<i>Leon Dalgas Jensen</i>	Debat	Side 263
<i>Otto Müller</i>	De handels- og valutapolitiske spørgsmål, som Marshallplanen rejser for Danmark	Side 266
<i>Otto Müller</i>	Debat	Side 277
<i>P. Nyboe Andersen</i>	Marshall-planens betydning for dansk økonomi	Side 278
<i>P. Nyboe Andersen</i>	Debat	Side 289
<i>Niels Thomsen</i>	Opsummering	Side 290
<i>Niels Thomsen</i>	Afsluttende debat	Side 293
<i>Leon Dalgas Jensen</i>	Marshallplanen og Danmark	
	En litteraturliste	Side 297
	Deltager i seminaret den 29. juni - 1. juli 1988	Side 305

Forord

På det seminar om Marshall-planen, som det industrihistoriske projekt afholdt i juni 1987, 40 år efter udenrigsminister George Marshalls historiske tale på Harvard Universitetet den 5. juni 1947, fremlagde en række udenlandske og danske kapaciteter deres vurdering af planens forudsætninger, indhold og økonomisk-politiske resultater. Disse foredrag og tilknyttede diskussionsindlæg gengives i dette særnummer.

De tre engelsksprogede talere tager sig af de bredere internationale aspekter - Sir Alec Cairncross dog især af den engelske situation - medens de danske indledere hovedsagelig behandler sagen ud fra den danske problemstilling.

Det vil ses, at de talere, der som unge enten som embedsmænd eller økonomiske rådgivere var impliceret i »Marshall-processen«, for nu at bruge Erik Ib Schmidts velvalgte udtryk, uden at være enige om alle enkeltheder og trods forskellige politiske og nationale udgangspunkter, som helhed anlægger et overordentlig positivt syn. De ser alle denne amerikanske bistandsindsats som en afgørende faktor for den hastige økonomiske genopretning i Vesteuropa i løbet af 1948 og de nærmestfølgende år. Til bistanden var knyttet betingelser, og visse af disse var nok mindre hensigtsmæssige, som

Charles Kindleberger påpeger, men hovedbetingelsen, nært økonomisk samarbejde mellem modtagerlandene med tilknyttet relativt hurtig frigørelse af det indbyrdes betalings- og handelssamkvem, ser de også som et vellykket skub til en proces, der ellers kunne have udviklet sig såre trevent med adskillige års forsinkelse af velstandsudviklingen til følge.

De yngre forskere er mindre entydige i deres bedømmelser. De er tilbøjelige til noget stærkere at understrege initiativets politiske overtoner, og at nedtone Marshall-hjælpens faktiske betydning for 1950'ernes økonomiske opblomstring. Principiel marxistisk kritik var ikke direkte repræsenteret.

De følgende sider sigter ikke på at resumere indlæggene. Men læserne af foredragene vil se, at visse temaer dukker op gang på gang, og det er nogle af disse, til dels kontroversielle, hovedspørgsmål, som her søges indkredset. Hvor der forekommer vurderinger, er de for min regning, men det vil ikke undre, at de går til den positive side. Indledningsvis kan det dog være rimeligt summarisk at skitsere nogle hovedtræk, hvorved den økonomisk-politiske udvikling efter den anden verdenskrig adskiller sig radikalt fra forløbet godt 25 år tidligere.

Det bør til orientering tilføjes, at jeg som ung embedsmand i IBRD (nu almindelig benævnt »Verdensbanken«) fra 1946-50 især fulgte sceneforløbet i USA. Fra foråret 1950 var mit ståsted Danmarks Nationalbank, hvorfor det ru

Fhv. nationalbankdirektør

navnlig blev Marshall-samarbejdets indvirkning på den valutariske og pengepolitiske udvikling, jeg kom til at beskæftige mig med.

Den anden verdenskrig efterlod Europa i en langt mere svækket tilstand end den første. Ganske vist havde tabene i menneskeliv for de vestlige landes vedkommende været langt mindre, men krigsbegivenhederne havde udspillet sig over langt større områder, og navnlig havde luftbombardementerne medført langt større fysiske ødelæggelser af produktionsapparat og infrastruktur. I alle landene, også der, hvor de fysiske skader var små som for eksempel i Danmark, var produktionsapparatet nedslidt og lagrene af rå- og hjælpestoffer udtømte. I de udbombede områder i Tyskland og Østeuropa var bolig mangelen ekstrem, og lokalt skærpedes problemerne af den store flygtningestrøm fra de sovjetisk erobrede områder til Vesttyskland, til dels med flere års mellemstation i Danmark. I storbyerne var der knaphed på levnedsmidler undtagen i de fødevareeksporterende lande. Bistand fra USA og de britiske Dominions afhjalp nogle af de mest påtrængende behov, men dette var ikke eksbetydende med økonomisk genrejsning. Hvad Europa mest af alt trængte til, var muligheden for at betale den store merimport, som i en årrække ville være nødvendig i dette øjemed. Og betalingen skulle i praksis hovedsagelig ske i USA-dollars - som de europæiske lande så godt som ingen havde tilbage af. De beskedne guldbeholdninger, der lå i centralbankernes hvælvinger, betragtedes som de sidste nationale reserver, hvis fuldstændige udtømning ansås for ensbetydende med national fallit. En vis indbyrdes samhandel blev opbygget ved hjælp af stive bilaterale handels- og betalingsaftaler, som åbnede for lidt arbejdsdeling (ikke altid ganske rationel), men

nogen europæisk nettoimport gav dette selvsagt ikke mulighed for.

Men på ét punkt var man bedre stillet end i 1919. Erindringen om den fejlslagne politik i hin periode var stadig levende. Grelle eksempler var de fuldkommen urealistiske erstatningskrav over for Tyskland og USAs hurtige tilbagevenden til en isolationistisk holdning både politisk (forkastelsen af indtræden i Folkeforbundet) og økonomisk. Det sidste gav sig bl.a. udslag i, at USA afviste at betragte krigslånene til sine allierede som andet end kommercielle mellemværender («They borrowed the money, didn't they?»).

De bitre erindringer om konsekvenserne i mellemkrigstiden af den fejlslagne politik havde allerede bevirket, at USAs krigsleverancer denne gang i vidt omfang var blevet finansieret gennem Lend-Lease systemet. Desuden havde den udbredte frygt for, at krigsproduktionens nedtrapning sammen med hærenes demobilisering skulle føre ind i en depressions- og arbejdsløshedsperiode, fået de fleste lande til at forberede en ekspansiv politik efter krigens ophør. Mest bemærkelsesværdigt var det imidlertid, at ledende regeringsøkonomer i USA og England ret tidligt under krigen var begyndt at sysle med planer om et vidtrækkende internationalt økonomisk samarbejde. Tankerne udviklede sig efterhånden derhen, at man dels behøvede en global institution til at tilvejebringe og opretholde orden i valutaforholdene, dels en anden, som kunne bistå med at finansiere de krigshærgede områders genopbygning. Hertil kom på et lidt senere tidspunkt tanken om en tredje, som skulle arbejde for at fjerne handelsrestriktioner og nedbryde toldskranker.

Det sidste projekt (ITO kaldet, International Trade Organisation) blev aldrig ført ud i livet, men affødte det nyttige surrogat GATT (General Agreement on Tra-

de and Tariffs). De to første blev til virkelighed. Efter at aftaleudkastene var blevet finpudset på Bretton Woods-konferencen i 1944, kunne de i 1946 påbegynde deres virksomhed. Det er værd at notere, at Sovjet deltog i nogle af de indledende forhandlinger, men sprang fra. Polen og Tjekkoslaviet indtrådte alligevel som »oprindelige medlemmer«, men nægtede et par år senere at opfylde visse af valuta-fondens forpligtelser og blev derfor ekskluderet af begge institutioner. Det var og er nemlig en betingelse for medlemskab af Banken, at man er tilsluttet Fonden.

Den Internationale Valutafond (IMF) skulle overvåge medlemslandenes valutapolitik med faste valutakurser som hovedregel og kunne til støtte herfor yde kortfristede kreditter i et omfang bestemt af vedkommende lands »kvote«. *Den Internationale Bank for Genopbygning og Udvikling (IBRD)* skulle yde langfristede lån til de i navnet indeholdte formål. Udviklingsaspektet kom med som en sildefødt ekstratanke.

Uanset den internationale nomenklatur og de sindrige juridiske konstruktioner - f.eks. yder IMF formelt ikke lån, men køber debtors valuta mod »anvendelig« valuta - vidste alle, at begge organer et langt stykke tid ville være henvist til at skaffe den langt overvejende del af deres aktive midler i USA. Som IMF var indrettet, måtte det blive penge indskudt af regeringen, medens IBRD var konstrueret med henblik på, at udlånsmidlerne hovedsagelig skulle skaffes i kapitalmarkedet. Her skulle regeringsindskudene være garantikapital og kun en lille del indbetales. Det viste sig imidlertid, at Banken måtte arbejde hårdt for at få New York-markedet, på den tid den eneste reelle mulighed, til at yde lån på rimelige vilkår. Pengene skulle jo videreudlånes til det krigshærgede og mange steder politisk upålidelige

Europa, så kreditværdigheden forekom ikke New York særlig indlysende. Men efterhånden gik det dog.

Nu var der, udover hvad disse globale institutioner kunne yde, visse lånemuligheder i den amerikanske Eksport-Import Bank, og der blev også i forlængelse af krigstidssamarbejdet givet visse regeringslån på bilateral basis. Det vigtigste var det store lån til England - 5 mia. \$, når den kanadiske del medregnes, - aftalt sidst i 1945 og vedtaget i 1946. Til dette lån havde USA knyttet to betingelser. Den første var, at England ratificerede IMF-overenskomsten. Denne havde nemlig vakt en del modstand, da der var ret udbredt betænkelighed ved at skulle lægge pundkursen fast så kort efter krigen. Man havde den fejlslagne genindførelse af guldindløseligheden i 1924 i erindring, og hæftede sig ikke så meget ved, at hovedfejlen nok var den, at det skete til den i 1914 gældende pund-dollarparitet uanset de store økonomiske forskydninger i mellemtiden.

Nok så betydningsfuld blev dog på kortere sigt den anden forpligtelse, England påtog sig. Det var tilsagnet om fra 15. juli 1947 at genindføre pundets »konvertibilitet«, forstået som adgang for udenlandske sterlingmodtagere til at få indtjening i pund omvekslet til dollars, indtil videre dog kun til brug for løbende betalinger. Hvorledes de under krigen især hos dominion-landene ophobede sterlingbeholdninger skulle håndteres, henvistes til senere overvejelse. Disse »Sterling balances« gav England hovedpine i mange år.

John Maynard Keynes, nu Lord Keynes, anbefalede i sin vistnok sidste tale i Overhuset vedtagelse af låneoverenskomsten inklusive begge dens betingelser.

Når disse forhold her er omtalt ret udførligt, skyldes det, at Vesteuropas økonomi i løbet af 1947 udviklede sig kritisk. Krigstidens forskellige ad-hoc støttear-

rangementer var ved at ebbe ud, samtidig med at befolkningernes utålmodighed efter at se reelle velstandsforbedringer efter krigstilstandens ophør voksede. Til overflod var vinteren 1946-47 ekstremt hård, og selv i kullandet England brød transportsystemet sammen med brændselsmangel til følge. Brændselsmangelen blev udtalt også mange andre steder, og i nogle lande voksede de politiske spændinger i faretruende grad.

På tærskelen til sommeren 1947 nærmede den økonomiske situation sig i nogle lande grænsen af det desparate. Dette kan dokumenteres ved blot en flygtig gennemgang af et normalt så sprogligt moderat tidsskrift som »The Economist« fra den periode.

Og det første spørgsmål, man naturligt stiller sig, er, hvorfor kunne man så ikke med fuld kraft udnytte de institutioner, som man havde skabt for at håndtere sådanne problemer? Hvorfor kunne de ikke klares af IMF og IBRD?

Hovedgrunden var, at de midler, som kunne skaffes herigennem var alt for begrænsede. Desuden var IMF-kredit som allerede nævnt kortfristet, og IBRD's långivning, der netop på dette tidspunkt ret famlende var ved at komme igang, var projektorienteret. I sommeren 1947 lykkedes det dog at få de fire første lån igenem, til Danmark, Frankrig, Holland og Luxemburg, men beløbene var beskedne og udnyttelsesproceduren besværlig.

Situationen dramatiseredes, da England efter allerede at have brugt det meste af førnævnte efterkrigslån, og som lovet havde genindført konvertibiliteten den 15. juli, så de sidste dollarreserver forsvinde i hastigt tempo og efter kun fem ugers forløb måtte indstille eksperimentet. Dette gav verden, og i særdeleshed USA, anskuelsesundervisning i den »dollarlarknaphed«, som i ti år skulle blive et

hovedtema i den internationale økonomiske debat. Men eksperimentet og dets forudseelige fiasko havde gjort sin gavn på den amerikanske opinion, og øget dens modtagelighed for de tanker, udenrigsminister Marshall havde fremlagt kort forinden.

General George Marshall, USAs generalstabschef gennem hele krigen, havde tidligt i 1947 afløst James Byrnes som State Departments leder. I marts-april deltog han i en syv uger lang udenrigsministerkonference i Moskva, som især vedrørte spørgsmålet om tyske krigsskadeserstatninger. Under en samtale med Stalin dannede Marshall sig det indtryk, at diktatoren håbede og troede på (og glædede sig til) et nært forestående økonomisk sammenbrud i Vesteuropa, som ville give de kommunistiske partier ekstra vind i sejlene og måske flere steder kunne skabe revolutionære tilstande.

Disse indtryk var sammen med de indtrængende budskaber fra den engelske regering og de amerikanske okkupationsmyndigheder i Tyskland, den åbenlyse uro i Frankrig og Italien, og gentagne tiløb til genopblussen af den græske borgerkrig så stærke, at de aktiverede den amerikanske udenrigsledelse. Det vil foruden George Marshall selv sige viceudenrigsministrene William Clayton (den økonomiske side) og Dean Acheson (den politiske side) samt ministeriets »statschef«, George Kennan.

Men ethvert initiativ måtte naturligvis billiges af præsident Truman. Denne beskedne artillerikaptajn fra første verdenskrig, siden mislykket herreekviperingshandler i Missouri, dernæst gennem tjeneste for Tom Pendergasts tvivlsomme partimaskine ophøjet til senator, havde vist sig som en effektiv formand for et senatsudvalg, som skulle kontrollere krigsmaterielleleverandørernes avancer. Han

blev i 1944 opstillet og valgt som Franklin Roosevelts vicepræsident. Uden at Roosevelt havde indviet ham i sine udenrigspolitiske rådslagninger så han sig ved dennes død i april 1945 katapultet op på præsidentposten. Han viste sig til almindelig overraskelse at være en habil politiker med målbevidste holdninger, også udenrigspolitisk. Trumans styrke bestod ikke mindst i erkendelse af sine begrænsede erfaringer kombineret med mod til at vælge højt kvalificerede rådgivere, bakke dem op, og til i kritiske stunder at kunne beslutte sig. Eksempelvis kan nævnes beslutningen om atombombens anvendelse, proklamationen af »Trumandoktrinen« - tilsagn om USAs støtte til lande, som modsætter sig kommunistisk aggression - og afskedigelsen af krigshelten General MacArthur, da denne under Koreakrigen ville lade tropperne overskride den 38' te breddegrad. Sin endelige og velfortjente triumf fik Harry Truman, da han mod alle odds og prognoser i november 1948 vandt genvalgssejr over storfavoritten Guvernør Dewey, og det endda til trods for, at han også måtte kæmpe mod to velkendte politikere, som var brudt ud fra det Demokratiske parti på henholdsvis venstre og højre fløj. Han opnåede samtidig flertalsskifte i Kongressen, hvor Republikanerne havde fået majoritet ved midtvejsvalget i 1946. Trods al kritik, berettiget som uberettiget, står Truman idag som en af USA's meget betydelige præsidenter.

Administrationens nye initiativ lanceredes af Marshall i talen på Harvard Universitet den 5. juni 1947. Han erklærede her sin regerings villighed til at søge et omfattende bistandsprogram til Europa gennemført under den hovedforudsætning, at de europæiske lande kunne opstille et koordineret behovsprogram og indlede et tæt samarbejde om bistandens

fordeling. Målet var et selvhjulpet Europa. Det blev endvidere præciseret, at tilbudet gjaldt hele Europa, ikke blot dets vestlige del. Beløb og åremål blev ikke nævnt, men det var tydeligt, at ambitionsniveauet var højt, og at der ikke måtte blive tale om blot at afhjælpe de mest akutte mangler.

Talen vakte ikke større opsigt i USA, og det var heller ikke meningen på dette stadium. Regeringen ville kende den europæiske reaktion, før den begyndte at bearbejde opinionen. Men man sørgede for, at talen blev nærlæst i London og andetsteds, og udenrigsminister Bevin gik hurtigt igang. Han fik sammenkaldt en europæisk ministerkonference i Paris med udenrigsminister Bidault som vært allerede i begyndelsen af juli.

Også udenrigsminister Molotov mødte op med en stab af eksperter, men forlod hurtigt forhandlingerne. Efter den russiske afvisning kunne de øvrige af Sovjet dirigerede østlande ikke andet end følge trop, nogle af dem med beklagelse. De næste par sider gælder derfor kun Vesteuropa.

Det første centrale spørgsmål, man stilles overfor i seminar-indlæggene er, om Vesteuropas økonomiske tilstand i 1947 var blevet så prekær, og risikoen for politiske konvulsioner så nærliggende, at storstilet, flerårig amerikansk bistand i regeringsregi var nødvendig for at afværge kaos - tilspidset udtrykt som »Did dollars save the world?«. Eller kunne Europa, som Alan Milward mener, have klaret sig igennem ved en kombination af markedslåntagning, devaluering over for dollar og endnu strammere indgreb overfor både forbrug og investering? Det vil være fair at nævne, at ingen ringere end Gottfried Habeler i 1947 havde samme opfattelse.

Som allerede nævnt var mulighederne

for markedslån på overkommelige vilkår noget nær ikke-eksisterende. Småbeløb kunne hentes i Svejts, og der kunne optages varekreditter med kort løbetid. Der kunne også være tale om direkte investeringer fra amerikanske koncerner, men det amerikanske erhvervslivs mistillid til Europas økonomiske og politiske stabilitet var på denne tid meget udtalt.

De lande, som havde været hårdest ramt af krigen, førte i disse år en udpræget »austerity« politik, og i lande som England, Holland og Norge kunne der ikke strammes ret meget yderligere, uden at man havnede i en ny krigsøkonomi, vel at mærke uden nu at have den psykologiske motivering for at gøre den acceptabel. Og i Tyskland levede befolkningen endnu nær ved eksistensminimum. I Frankrig lå det måske lidt - men også kun lidt - anderledes, i hvert fald uden for storbyerne. Var det ikke bl.a. fordi de Gaulle ikke kunne få regeringen til at føre en helt så barsk politik, som han insisterede på, at han forlod scenen? (Han havde næppe regnet med at skulle vente 12-13 år på genindkaldelsen). Og i hvert fald for vort eget lands vedkommende må vi nok erkende, at der på forskellige punkter kunne have været ført en noget strammere politik uden at der var indtrådt nogen nødstilstand, men det er nuancer i det samlede billede. Det bør iøvrigt billigvis tilføjes, at Danmark på pengevæsenets område var blandt dem, der tidligst fik dette saneret, vel at mærke uden at behøve at gribe til den fjernelse af nuller på pengeenheden, som mange steder blev nødvendig. Vi fik tidligt bugt med den undertrykte inflation og blev pionerer i opgivelsen af den doktrinære lavrentepolitik.

Men tilbage til hovedsporet. I den førnævnte recept for overvindelsen af de økonomiske problemer indgik ikke blot

yderligere nedpresning af det i forvejen lave forbrugsniveau, men også nedskæring af investeringerne. Noget sådant ville selvfølgelig have hjulpet betalingsbalancerne over for dollarområdet på kort sigt, men lige så klart have forlænget den pinefulde rekonvalescens.

Det prekære spørgsmål om det rette kursforhold mellem de (forskellige) europæiske valutaer og dollar, aktuelt den gang som nu, er ikke let at besvare. Det var indlysende, at dollarkurserne i 1947 ikke var »ligevægtskurser« i nogen af dette ords mulige betydninger. Det var iøvrigt heller ikke meningen. Dollarknapheden ansås alle steder for så udtalt, at man fandt en skarp rationering af de sparsomme midler den eneste realistiske udvej. En ren markedsteknisk ligevægtskurs - ved en eller anden pris kan der på et givet tidspunkt altid skaffes balance mellem udbud og efterspørgsel - ville under de rådende omstændigheder ikke have været realøkonomisk meningsfuld eller blot nogenlunde stabil. Hovedformålet med en devaluering måtte være en begrænsning af efterspørgselen efter dollarvarer og, navnlig, en kraftig vækst i eksporten til dollarområdet. Men en sådan var ikke mulig, før den europæiske produktionskapacitet var genskabt - og hertil krævedes netop dollarbetalte maskiner og råvarer.

Havde man valgt noget højere dollarkurser, var Europas dollarmangel nok blevet en smule mindre iøjnespringende. De ledende økonomiske politikere og deres nære rådgivere skønnede imidlertid, at en sådan kosmetisk operation næppe var i europæisk interesse. Gevinsten ville i bedste fald være marginal, risikoen betydelig. Iøvrigt varierede dollarsituationen stærkt fra land til land, og om nogen aftalt holdning var der ikke tale.

Da først Marshall-bevillingerne var vel

igennem Kongressen, stillede sagen sig noget anderledes, både reelt og taktisk. I september 1949 fik vi så efter længere tids tilskyndelse vestfra, taktfuldt kanaliseret via Valutafonden, den store engelske devaluering. I England selv og i de lande, hvis økonomier var nært knyttet til Englands, devalueredes med 30,5 pct. overfor dollar. Det var en del mere end almindelig ventet og måske i overkanten af det hensigtsmæssige. En række andre lande gik da også mindre vidt.

Sammenfattende kan man sige, at Vesteuropa naturligvis ville have »overlevet« også uden Marshall-hjælpen. Men i mange lande ville det økonomiske liv have måttet skrues ned på vågeblus, og krigstidens restriktioner ville have fået lang levetid med en udenrigshandel fortsat baseret på bilaterale aftaler. Levestandarden ville vel gradvis gå frem, men i mærkbart lavere tempo end det nu blev tilfældet og, vel at mærke, afsavnene skulle nu bæres uden åbenbar patriotisk tilskyndelse. Investeringsniveauet havde været på det af dollarmangelen tilladte minimum, eller, om man vil, man havde måttet akceptere anvendelsen af lavere teknologi.

Forskellen på Europa i 1952 med og uden Marshall-hjælpen kan ikke kvantificeres, og det er da meget muligt, at vi, der gennemlevede perioden, kan være tilbøjelige til at skønne lidt højt. Men der kan ikke med rimelighed rejses tvivl om, at uden denne bistand - som naturligvis kunne tænkes foretaget i andre iklædninger end den valgte - ville Vesteuropas helbredelse være forløbet væsentlig langsommere. Restriktionerne ville kun være afviklet i sneglefart. I stedet muliggjorde bistanden en relativt hurtig frigørelse af både den ydre handel og de hjemlige økonomier. Inden for Vesteuropa var samhandelen med industrivarer stort set befriet for kvantitative restriktioner i løbet af 1950'

erne. Liberaliseringen skete trinvis, i takt med multilateraliseringen af betalings-samkvemmet, fra 1950 organiseret i Den europæiske betalingsunion (EPU), således som det er beskrevet i Otto Müllers redegørelse.

De politiske konsekvenser af den alternative udviklingsmodel kommer vi tilbage til.

Henimod tiårets slutning var også dollarknapheden overvundet, hvad der fik sit formelle stempel i de dramatiske juledage 1958, hvor de fleste vesteuropæiske lande, herunder Danmark, kunne proklamere dollarkonvertibilitetens genindførelse fra nytår 1959. Også liberaliseringen af handelen med dollarområdet kunne nu komme i god gænge.

Men landbrugsvarerne kneb det stadig med. Her var den nationale protektionisme overalt meget stærk, ikke mindst i USA selv, og f.eks. i Svejts og Sverige udadtil begrundet med nødvendigheden af at kunne ernære sig selv under en eventuel ny afspærringssituation. I lys af krigserfaringen var argumentet dengang ikke ganske hult. Dette gav fødevareeksportende lande som Frankrig og Danmark m.fl. argumenter for en noget tøvende holdning til liberaliseringen af industrivarer, en holdning, som industrielle interesser i disse lande i Marshallplanens første par år ikke ligefrem discouragerede.

Men hvad med Østeuropa? Sovjetunionen havde ikke i første omgang afvist det amerikanske initiativ fuldstændig, og Molotov mødte som nævnt op til konferencen i Paris. Men han sagde snart »njet« og forlod mødet. Historikerne synes ikke ganske enige om, hvorvidt dette brud var planlagt på forhånd eller først beordret af Stalin under mødet, måske endda til Molotovs beklagelse. Men afslag blev det, og de øvrige østlande gjorde som nævnt ligeså. Også Finland

levede endnu på dette tidspunkt under nødvendigheden af ikke at vække mistænksomheden i Rusland, så det måtte også sige nej tak.

Den russiske argumentation gik udadtil på, at de amerikanske vilkår repræsenterede en utålelig indblanding i modtagerlandenes suverænitet og kun var til gavn for amerikanske kapitalinteresser. Sandt var det i hvert fald, at hvis Rusland og de andre østlande skulle have deltaget, ville det have krævet en udveksling af statistiske oplysninger med USA og Vesteuropa, hvad man fandt ubehageligt - der var endnu 40 år til »glasnost« (og er den forresten nået til statistikken?). En vis koordinering af planer havde vel også måttet forsøges. Set fra Moskva kunne det heller ikke udelukkes, at et amerikansk understøttet samarbejde med »kapitalistiske« lande kunne forsinke eller standse socialiseringsprocessen i de østlande, hvor den sovjetiske samfundsmodel ikke var fast forankret - ja måske var dette endog et led i planen? Endelig var Kreml stærkt fortrydelig over, at Marshall-hjælpen også skulle gælde Tyskland. Tyskland burde yde og ikke modtage, og dets hurtige genopbygning som industrielt kraftcenter ansås bestemt ikke for ønskværdig. Ved at stille sig afvisende kunne Sovjet i det mindste beholde fuld kontrol over udviklingen i Østtyskland.

Så få år efter krigen var frygten for en for hurtig industriel vækst i Tyskland endnu en faktor også i fransk politik, medens USA og England nu anså en tysk genopretning for nyttig både for den almindelige europæiske genrejsning og for at lette de byrder, de bar i deres besættelseszoner.

Det er stærkt omdiskuteret, om den amerikanske adressering til »hele Europa« var alvorlig ment. Spørgsmålet kan næppe besvares entydigt. Havde Rusland

sagt ja, havde USA ved sit udspil bundet sig til seriøse forhandlinger, så i den forstand var tilbudet alvorligt nok. Men afvisning blev nok på forhånd betragtet som det sandsynligste og gjorde problemerne ved at få planen igennem Kongressen mindre. Det må dog huskes, at Marshalls Harvardtale kom 9 måneder før det kup i Prag, hvormed kommunisterne satte sig totalt på magten, og det var også først i 1948, Tysklands deling blev cementeret. I sommeren 1947 var klimaet mellem Øst og Vest koldt, men det var først efter Pragkuppet det blev dybfrosset. I de amerikanske overvejelser indgik også, at vide kredse i Vesteuropa endnu troede på en positiv udvikling i Øst-Vestforholdet med stor og voksende samhandel. Det var derfor langt bedre at lade Rusland tage odiet ved samarbejdsafslaget på sig end ikke at lade det komme til en prøve.

Men tilbage til spørgsmålet om den politiske situation i Vesteuropa. Var den økonomiske tilstand så desperat, at selve den politiske stabilitet var truet? Det er et af de hvis-spørgsmål, som aldrig kan besvares præcist, og da slet ikke ens for alle landene.

Men der er kendsgerninger, som ikke kan bestrides. I Italien fik kommunisterne omkring en trediedel af samtlige stemmer. I Frankrig ca. en fjerdedel. Selv i England var der til trods for systemet med valg i enkeltmandskredse indvalgt et par kommunister i Underhuset i 1945, og i mange fagforeninger der og andetsteds sad de på nøgleposter. I Danmark var i 1945 valgt 18 kommunister af dengang 149 folketingsmedlemmer.

Naturligvis stod ingen af disse lande på tærskelen til en kommunistisk revolution. Tilslutningen til de kommunistiske partier ved valgene var svulmet op lige så meget af beundring for Ruslands krigsindsats og, i de tidligere besatte lande, de lokale

kommunisters indsats i modstandsbevægelserne, vel at mærke efter Tysklands angreb på Sovjetunionen, som af den triste levestandard. Men sådanne nuancer var svære at få øje på fra den anden side af Atlanterhavet. Der anskuedes tilslutning til kommunismen som tilslutning til Sovjets politik i sin helhed, inklusive indlemmelsen af de baltiske stater, og fremfærd i de østlande, som kontrolleredes militært og politisk. Når man læser datidens vestlige kommunistlederes panegyriske hyldest til Stalin, hans væsen og alle hans gerninger, kan man ikke fortænke amerikanerne i deres bekymring, som jo vide kredse i Europa fuldt ud delte. Men der var også mistænksomme røster i USA, som mente, at europæerne bevidst spillede på de amerikanske politikeres frygt og overdrev den kommunistiske trussel for at presse dollars ud af den amerikanske kongres.

Nu var der vitterlig flere steder foruroligende fænomener. I Grækenland opererede kommunistiske oprørere i grænseegnene, støttet fra Jugoslavien og Bulgarien. I Italien var der omfattende strejkeuroledsaget af voldelige episoder. Mest betænkeligt var det vel, at der i Frankrig så sent som i efteråret 1947 var både attentater og voldsomme gadekampe, som kostede omkring 100 mennesker livet. Man kan ikke hævde, at den politiske stabilitet var fuldt betrygget i disse lande. Risikoen for en længere uroperiode med tilløb til borgerkrigslignende tilstande kunne ikke udelukkes.

Sikkert var det, at snævert anlagte forsøg på at løse de i 1947 mest påtrængende problemer uden længere perspektiv ikke kunne have givet Vesteuropa det afgørende skub fremad som den storstilede amerikanske indsats betinget af indbyrdes europæisk samarbejde nu indebar. Uden denne indsprøjtning ville den umiddelba-

re genrejsningsproces være forløbet væsentlig langsommere, med større politiske og sociale spændinger i kølvandet, men vigtigst, hele den efterfølgende udvikling havde sandsynligvis fået en drejning i langt mere planøkonomisk retning, med mange års fortsættelse af restriktionssystemet, navnlig for udenrigshandelens vedkommende.

Ikke mindst de socialdemokratiske partier ville have haft svært ved at dreje deres tropper i liberalistisk retning, således som det nu skete de fleste (ikke alle!) steder, i Danmark vel ikke mindst fordi Jens Otto Krag i sin handelsministertid, 1947-50, altså netop under Marshall-planens fødsel og første par leveår, mistede troen på restriktioner som instrument for en fremadrettet politik.

Det er klart, at det beror på en politisk stillingtagen, om man bedømmer den frigørelse af udenrigshandel og betalings-samkvem, som Marshall-processen fremskyndede, positivt eller negativt. Hyl-der man den anskuelse, at hele Europa havde været bedst tjent med en væsentlig mere socialistisk politik, burde også vestlandene have afvist at deltage i processen. Dette standpunkt indtog deres kommunistiske partier naturligvis. Men det havde tilslutning også noget nærmere midten. De fleste socialdemokratiske partier stillede sig dog efterhånden positivt, men med understregning af, at vilkårene ikke på nogen måde måtte gribe forstyrrende ind i den interne økonomiske planlægning (hvor en sådan forefandtes) eller i den samhandel med østlandene, man lovede sig så meget af.

Hvis man omvendt mener, at ikke blot den umiddelbare afhjælpning af dollar-knapheden, men tillige og på længere sigt navnlig den gradvise frigørelse af den internationale samhandel og de internationale betalinger, som Marshall-planen stod

fadder til, var en central faktor for velstandsstigningen både under og efter selve bistandsperioden, kan vurderingen kun blive positiv. At dette er min opfattelse skal ikke forties.

I nogle af foredragene og andre indlæg rejses et spørgsmål om, hvorvidt Marshall-initiativet udsprang af økonomiske eller politiske motiver. Var det en humanitær gestus over for et krigsforarmet Europa, som skulle have sin økonomi stablet på benene igen - og dermed også påny blive en værdifuld handelspartner for USA - eller var det primære formål at forhindre, at den desperate økonomiske situation skulle gøre også Vesteuropa til bytte for kommunistisk eller dog halvkommunistisk magtovertagelse? Alene umuligheden af at formulere et sådant spørgsmål med rimelig grad af fornuft viser, at det er en falsk problemstilling. Naturligvis har ethvert politisk initiativ af betydning komplekse årsager, hvor kendsgerninger, vurderinger, politiske grundholdninger og hovedrolleindehavernes personligheder indgår som elementer. Men at ville udsondre motiverne for Marshall-planens fødsel som i det just nævnte spørgsmål, er plad umuligt. USA er en ideologisk statsdannelse, et konglomerat af befolknings-elementer holdt sammen af geografi, ideologi og til en vis grad af livsform og sprog med forfatningen som trosbekendelse. Om Sovjetunionen kan iøvrigt siges omtrent det samme, blot at Det kommunistiske Manifest her erstatter forfatningen som dogmatisk rettesnor, og at det i modsætning til USA ikke er befolkningen, som har valgt trosbekendelsen. For gennemsnitsamerikaneren er fri konkurrence baseret på privat ejendomsret, demokrati og økonomisk fremgang uløseligt sammenhængende begreber, ja næsten synonyme. På samme måde anskues socialisme - og da især i dens kommunisti-

ske version, - diktatur og fattigdom som uadskillige følgesvende.

Naturligvis udtrykker sofistikerede diplomater, professorer og skribenter sig mindre firkantet - den amerikanske ideologi er ikke monolitisk - og politikere lægger efter herkomst og valgkreds varierende eftertryk på de enkelte elementer, men det er nuancer, så længe man ikke går ud til de talmæssigt svage afvigergrupper på yderfløjene.

Hvis nogen præsident har personificeret Main Street er det Harry Truman. For ham og hans kabinet var der ingen tvivl om sammenhængen. Økonomiske og politiske hensyn faldt sammen, motiverne var fra første færd integrerede.

Men det er indlysende, at i arbejdet for projektets gennemførelse lod de professionelle politikere i regeringen deres argumentation farve af auditoriets idiosynkrasier. Af hensyn til sarte europæiske nerver blev de politiske aspekter nedtonet over for modtagerlandene, i hvert fald indtil Europas skarpe deling i Øst og Vest i løbet af 1948 viste sig uoprettelig. På den anden side gjaldt det om at sikre et stort og solidt flertal i Kongressen, og her var mange, navnlig i det republikanske flertalsparti, mest modtagelige for hårdtslående politiske argumenter. Dog havde de fleste af dens talsmænd, navnlig fra øststaterne, også klart blik for de gensidige økonomiske interesser.

Til sidst: Det er muligt, Vesteuropa uden Marshall-indsatsen idag ville have set ud nogenlunde som det gør nu, hvor produktionsstigningens og velstandsfremgangens mere ubehagelige bivirkninger optager os mest, så vi ofte er tilbøjelige til at glemme hovedsagen. Men vejen hertil ville have været længere og trangere, og det kan ikke udelukkes, at man sine steder ville være snublet undervejs.

Det var i 1947-49 ikke sjældent, at dan-

ske besøgende i Washington, bekymrede over de planlagte importliberaliseringer, spurgte, om ikke hele foretagendet først og fremmest var et udslag af USA's egeninteresse. Jeg og andre svarede altid, at det ikke ville være godt andet - hvordan skulle man nogen sinde få nye Marshallbevillinger igennem Kongressen, hvis flertallet ikke opfattede Vesteuropas økonomiske genrejsning og samhandelens frigørelse som værende i USA's både økonomisk og politisk velforståede egeninteresse.

Det var heldigvis tilfældet. Marshallprocessen var ikke et 0-sumsspil. Den gav mærkbare og længevarende gevinster til begge parter. Men en kvantificering af andet end selve dollarbistanden er ikke mulig.

Og så var der en tillægsgevinst, som indledningsforedragene ikke går så meget ind på. Marshall-bistandens vilkår førte til et langt mere intimt samarbejde mellem de vesteuropæiske regeringer, måske særlig værdifuldt på embedsplan, end man nogensinde tidligere havde kendt. OEEC blev det umiddelbare resultat, senere udvidet til OECD. Blev det også et led i optakten til EF? Som seminarets mest sagkyndige på dette område, Erling Kristiansen, bemærkede, er der her stof til et nyt seminar.

Som læseren nok har bemærket, har jeg kun strejfsvis berørt Danmarks specielle stilling og problemer. Det har flere årsager. De fleste læsere ved på forhånd mere herom, og enkelthederne i udviklingen og de politiske knuder er udførlig omtalt i de danske indlæg.

Men der er jo to forhold som der afslutningsvis er grund til at fremdrage.

For der første: Danmark var i rent fysisk henseende sluppet billigt fra krigen. Der var kun få og små direkte krigsødelæggelser. Derfor fremstod økonomiens fun-

damentale svækkelse ikke så åbenbar for befolkningen som i andre lande. Nedslidt produktionsapparat, udtømte råvarelagre, halvering af handelsflåden - det var ikke noget, som gennemsnitsdanskere direkte kunne iagttage. Endnu mindre stod det ham klart, at forarmelsen af vore største handelspartnere, England og Tyskland, var ensbetydende med en stærk svækkelse af Danmarks position. Med lidt uvenlig overdrivelse kan det siges, at man gik ud fra, at når nu krigen omsider var forbi og Danmark var temmelig uskadt, så havde befolkningen også rimeligt krav på hurtigt at vende tilbage til forbrugsvanerne fra førkrigstiden, helst suppleret med nymodens påfund som nylonstrømper o.lign. Kun få politikere (Thorvald Kristensen den mest markante blandt dem) gjorde alvorlige forsøg på at påpege den barske sandhed. Det var en af grundene, ja nok den afgørende grund til, at Danmark kun i afbleget form fulgte den tidligere omtalte »austerity«-politik, som de fleste lande valgte i de første efterkrigsår eller endda længere. I 1950'erne fik vi da også større arbejdsløshed end andetsteds.

Men fremad gik det trods alt. Også takket være Marshall-hjælpen, som på grund af vor udenrigshandels daværende struktur (landbrugseksportens omfang var stærkt afhængig af dollarbetalte råvarer) var stor i forhold til nationalproduktet. Mindst lige så betydningsfuld for os som den direkte bistand var dog, som det blev påpeget under seminaret, den indirekte værdi, som for os lå i den produktions- og velstandsfremgang, den i denne kritiske fase var stærkt medvirkende til at fremkalde hos vore vigtigste handelspartnere for nu ikke at sige det stærkere. Det samme gjaldt i varierende omfang de øvrige modtagerlande. Ja selv de lande, som ikke modtog direkte bistand, fik indirekte

økonomisk udbytte, inklusive naturligvis USA selv. Marshall-planens betydning kan ikke måles ved at sammenlægge, hvad de enkelte lande modtog i amerikansk betalt import. Helheden var mere end summen af enkelthederne.

Lad Winston Churchill få det sidste ord. Han betegnede Marshall-hjælpen med de på samme tid store og realistisk-beskedne ord:

»The least sordid act in human history«.

Når man betragter dominerende sejrherres traditionelle handlemåde efter større krige, kan det vist ikke udtrykkes mere præcist.

Nogle tal om Marshallplanen og hjælpen til Danmark

Marshallplanens økonomiske størrelsesorden kan anskueliggøres med nogle tal. Bevillingen til Marshallplanens første år udgjorde 11% af det føderale budget i USA, og det samlede beløb i perioden fra Marshallplanens start den 3. april 1948 til dens formelle afslutning den 30. juni 1952 var 12.918,8 millioner dollars. Det var et beløb af et meget betydeligt omfang med mærkbar effekt i Vesteuropas økonomi.

Fordelingen på lande af USA's dollarhjælp i den nævnte periode var således:

Tabel 1. Fordelingen på lande af USA's økonomiske hjælp under Marshallplanen fra 3. april 1948 til 30. juni 1952 (mill. US-dollars).

Storbritannien	3.189,8	24,7%
Frankrig	2.713,6	21,0%
Italien	1.508,8	11,7%
Vesttyskland	1.390,6	10,8%
Holland	1.083,5	8,4%
Grækenland	706,7	5,5%
Østrig	677,8	5,2%
Belgien-Luxembourg	559,3	4,3%
Danmark	273,0	2,1%
Norge	255,3	1,9%
Tyrkiet	225,1	1,7%
Irland	147,5	1,1%
Sverige	107,3	0,8%
Portugal	51,2	0,4%
Island	29,3	0,2%
Ialt	12.918,8	100,0%

Danmark var et af de lande der målt pr. indbygger modtog mest Marshallhjælp. Målt på denne måde modtog Danmark lige så meget som Storbritannien og Frankrig og mere end Italien og Vesttyskland.

Marshallplanen stopper 30. juni 1952, men et mere militært betonet hjælpeprogram fortsætter den amerikanske dollarstøtte. Også denne hjælp modtager Danmark en mindre del af, men den 10. juni 1953 meddeler den danske regering at den har besluttet ikke længere at modtage direkte økonomisk hjælp fra USA. Holland, Island, Sverige og Storbritannien var allerede på dette tidspunkt ophørt med at modtage hjælp. Storbritannien modtog ikke Marshallhjælp fra 1. januar 1951 og Sverige ophørte den 1. juli 1951.

Hjælpen til Danmark havde fra 3. april 1948 til 31. december 1953 omfattet i alt 278,3 mill. dollars, hvor 245 millioner dollars var ydet som gave, mens 33,3 mill. dollars var ydet som lån til 2½ % i rente og en løbetid på 35 år. Dollarhjælpen tog form af

- dollarfinansiering af vareleverancer fra USA og enkelte andre lande.
- dollarfinansiering af leverancer af teknisk forskningsudstyr fra USA og af overførsel af teknisk viden og »know-how«.
- vareleverancer fra andre OEEC-lande finansieret ved udnyttelse af trækningsrettigheder i disse landes valutaer. En del af Marshallhjælpen blev gjort betinget af at landet ydede trækningsrettigheder i sin egen valuta til andre deltagerlande.

Danmark ydede andre lande trækningsrettigheder på 9,1 mill. dollars og fik

Tabel 2.

Mill. kr.	1 Samlet import	2 Samlet import fra dollar- området	3 Marshall- finansieret vareimport	4 Saldo: Vare- og tjeneste- balancen	5 Marshall- import i pct. af samlet import	6 Marshall- import i pct. af dollar-import
1948	3404	736	233	÷ 288	6,8%	31,7%
1949	4194	849	562	÷ 272	13,4%	66,2%
1950	5866	570	410	÷ 829	7,0%	71,9%
1951	6957	809	405	÷ 273	5,8%	50,1%
1952	6608	609	58	153	0,9%	9,5%
1953	6680	348	59	98	0,9%	17,0%

trækningsrettigheder på 34,7 mill. dollars og modtog på denne måde reelt 25,6 mill. dollars oveni de 278,3 mill. dollars. Hjælpenes størrelse kan anskueliggøres således:

I året 1949, hvor Danmark modtog mest Marshallhjælp, forøgede hjælpen rådighedsbeløbet til forbrug og investeringer i det danske samfund i 1949 med 2,6%. Marshallhjælpen var, som det ses af kolonne 3 og 4, afgørende for finansieringen af det danske betalingsbalanceunderskud i disse år, og det fremgår af kolonne 5, at det var en anseelig import Marshallplanen finansierede for Danmark. Vigtigst er det imidlertid at en række vigtige varer som korn- og foderstoffer, kul, olie, maskiner o.s.v. kun kunne fås, eller fås i tilstrækkeligt omfang, ved indkøb fra dollarområdet og mod betaling i dollars. Marshallhjælpenes betydning for Danmarks import fra dollarområdet fremgår af kolonne 6, selv om ikke alle Marshalllydelserne blev anvendt til import fra dollarområdet. Hovedparten af den danske import fra dollarområdet, som var en import, der bestod af helt nødvendige varer, blev finansieret af Marshalllydelserne i årene 1949-51. Den import der hermed kunne gennemføres, var af stor betydning for genopbygningen af det danske produktionsapparat. Det fremgår af tabel 3 og 4 at det var vigtige varer der blev købt for Marshallhjælpen.

Tabel 3. Fordelingen af Marshallhjælpen på varegrupper, 1948 til 1952.

Korn	10,1%
Oliefrø, vegetabilske olier	5,8%
Oliekager	12,5%
Fødevarer	0,9%
Tobak	6,7%
Tekstiler	8,4%
Mineralolier	21,4%
Jern og stål	4,9%
Andre metaller	5,0%
Traktorer og andre landbrugsmaskiner	3,1%
Andre maskiner	8,6%
Transportudstyr	2,7%
Kul	4,0%
Fragt til amerikanske skibe	4,4%
Andet	1,5%
Ialt	100,0%

Tabel 4. Dansk import af vigtige genopbygningsvarer fra juni 1948 til juni 1949. Andel betalt med Marshalldollars.

Olie og benzin	53%
Oliefrø, vegetabilske olier	36%
Traktorer og andre landbrugsmaskiner	42%
Tobak	43%
Jern og stål	13%
Korn og foderstoffer	52%

De konkrete dollarydelser var kun én side af Marshallplanen. Den danske importør, som fik sin import Marshallfinansieret, fik ikke hermed sin import forærende. Han betalte prisen for varen i dens modværdi i danske kroner til en særlig

konto i Nationalbanken. Her opsamledes så frem til 1956 1.820 mill. kr. Den del, der modsvarede lånedelen blev anvendt til afskrivning af statens gæld til Nationalbanken.

Modværdibeløbet for gavedelen kunne kun anvendes i enighed mellem USA's og Danmarks regering. Ifølge aftale blev 5% af midlerne, og fra 1952 10% af midlerne, anvendt til afholdelse af USA's udgifter i Danmark. Af det resterende beløb blev knapt 900 mill. kr. anvendt til afskrivning af statens gæld til Nationalbanken. 135 mill. kr. blev anvendt til militære anlæg og 535 mill. kr. blev anvendt i erhvervspolitikken som lån, tilskud og garantier til erhvervsvirksomheder inden for alle erhvervsgrene. Renter og afdrag på udlåne blev for hovedpartens vedkommende anvendt til afskrivning af statens gæld til Nationalbanken.

I årene 1950 til 1956 blev der af modværdierne udbetalt 376 mill. kr. i form af lån til danske erhvervsvirksomheder. I forhold til tidligere år var der tale om en meget væsentlig forøgelse af statens udlånsmidler til erhvervsdrivende.

Post-War Planning in Europe, 1945-47

Two years elapsed between the end of the war in Europe and General Marshall's speech in Harvard heralding the Marshall Plan. What happened in those two years? What problems did European reconstruction raise? How were those problems seen and by what strategies was it proposed to overcome them?

These are not questions that can be answered briefly. Moreover the answers to them did not remain the same from year to year. There was no single set of problems unaffected by events; some problems disappeared as recovery proceeded while others, often unforeseen, took their place. As the problems changed so, too, did the ideas in vogue. The strategies proposed in 1945 had lost favour by 1947 when a new set of remedies had to be put together to meet a new situation. After two years of rapid recovery in nearly all European countries (Germany excepted) the economic situation was judged, paradoxically, more alarming than it had appeared in 1945. There is thus yet another question to be answered: why this alarm in the midst of growing prosperity?

I shall say little about the course of events or about the domestic problems they raised and try to concentrate on ideas and strategies.

1. Events

In spite of the enormous amount of damage, destruction and dislocation caused by the war, industrial production in We-

stern Europe, if one leaves out Germany, had recovered to the pre-war level by 1947. But if one looks more closely, this was true only of the United Kingdom, Scandinavia, Belgium and one or two of the less industrialised countries, not yet of France or Italy, still less of Germany.

Nearly everywhere Europe in the spring of 1947, was in a state of boom, with high levels of employment and investment, a shortage of labour and rising prices. Unemployment, except in Germany and Italy, was far below pre-war levels. There was intense pressure of demand and ample finance. Production, on the other hand, was held back by bottlenecks in coal and other forms of energy, in raw materials of all kinds, and in transport (which had been badly disrupted by the war). Stocks were low and in many cases falling. The shortages which reduced productivity were intensified by the unusually severe winter of 1946/47 and the drought that followed in the summer of 1947. Agricultural production was already lagging well below the pre-war level, and recovery was further delayed by a poor grain harvest. Industrial production also suffered. There was a particularly acute setback in the United Kingdom where the fuel crisis in February and March led to the closure of many factories and the suspension of the limited exports of hard coal previously available from this source. But, as later became apparent, the underlying trend in production remained steeply upwards.

2. Problems

The really acute problems were not the bottlenecks and shortages that delayed industrial recovery, nor indeed any of the difficulties of domestic economic management: the budget deficits, labour market problems, inflation and so on, that all European countries experienced. They lay instead in a mixture of balance of payments difficulties, relations with other countries, and political fears. On the one hand, Europe's recovery had outrun her command of foreign exchange: the really serious shortage was of dollars, not of the various inputs that could be purchased for dollars. This posed difficult problems of commercial and financial policy in dealings between neighbouring European countries where there was no agreed basis of settlement. These problems were further complicated by the absence of Germany from her established place as the centre of the European economy and by the cessation of the pre-war inflow of foodstuffs from Eastern Europe. Europe was also vulnerable to political upsets if economic recovery was halted as it might be through a lack of foreign exchange: in some of the key countries the Communist Party might come to power and open the door to Soviet influence and eventual control.

Thus the situation in the spring of 1947 was not that economic recovery in Europe was grinding to a halt but that an imbalance had developed between North America and Western Europe that threatened to precipitate a liquidity crisis. The imbalance was already apparent in mid-1946 by which time the pattern of increased dependence on imports from America was already well-established. The scale of the imbalance was at that stage difficult to judge; it was only after the figures for the first quarter of 1947 became available,

with their evidence of a sudden aggravation, that the alarm bells began to ring. By the middle of 1947 nearly all the future members of OEEC had become aware of a sharp deterioration in their balance of payments and many of them were deeply concerned by the prospects confronting them. Until the Marshall Plan countries met in Paris in July 1947, however, there had been no international review of those prospects. Up to that point, virtually all exchanges between European countries on economic policy had been on a bilateral footing.

3. Ideas and Strategies

Since the United States was in a dominant position at the end of the war it was inevitable that American views on the post-war world should have great weight. It was American ideas, rather than those of any other country that governed the initial approach to post-war problems. Of the European countries only the United Kingdom was in a position to exert comparable influence and it was an influence that diminished progressively. Germany and Italy, as ex-enemy countries, took no part. On the other hand, France although excluded from the war-time conferences and even from Potsdam, was fundamentally in a strong bargaining position since without France no grouping of Western European countries to contain German militarism made any sense. In war-time the refugee governments of Scandinavia and Benelux had taken part in international discussions in London and Washington to some effect but none of them was strong enough to give a lead to the rest of Europe.

Thinking in war-time and immediately after the war concentrated on the framing of international arrangements and institutions that would facilitate a re-building of

international trade under agreed rules and prevent a recurrence of the beggar-my-neighbour policies of the 1930's. This thinking found expression in the Bretton Woods Agreement, in the establishment of the IMF and the World Bank, and in the negotiations that were in progress in 1947 for an International Trade Organisation. The aim from Bretton Woods onwards was to encourage an expansion of international trade on the basis of stable rates of exchange and to ensure that after a period of transition trade was multilateral and currencies convertible, or at least convertible in respect of current transactions. In the Loan Agreement between the United States and the United Kingdom these ideas were given more peremptory expression. The United Kingdom was required to make sterling convertible within a year in consideration of a loan amounting to \$3.75 billion and to refrain thereafter from trade discrimination except in relation to imports from »war-shattered economies«. It was taken for granted that any immediate imbalance after the war would gradually diminish and would be looked after through the use of countries' holdings of gold and dollars, supplemented by the outflow of dollar loans and credits through UNRAA, the Export-Import Bank, the loan to the United Kingdom, and so on. Thereafter balance would be preserved through the operations of the new international institutions and bilateral credits.

In fact, none of the new international institutions was in place in time to engage in large-scale lending operations by the spring of 1947; the international imbalance had increased not diminished; and it was concentrated almost entirely on the United States. Moreover, the scarce currency clause which was intended to provide a safeguard against such an imbalance

proved to be inoperable. A further problem was that all the arrangements deriving from war-time discussions were global in scope and made no provision for regional collaboration. In 1945-46 it was world recovery, not just European recovery, that was the target: until the Marshall Plan, action on a European scale had not been envisaged.

It was of course well recognised that after the war some countries would have serious balance of payments difficulties and that there would have to be a period of transition before these difficulties were overcome: a period put by some at three years and by others, including Keynes, at five. What was not fully realised was how serious and prolonged the balance of payments difficulties would be and how much they would be concentrated on dealings with the United States. The size of Europe's post-war balance of payments deficits far exceeded expectations. They reflected a combination of several factors: the expansion in demand associated with the move to full employment and an industrial boom; the lag in agricultural recovery and the shortfall in coal production; the suspension of supplies from Eastern Europe and the slow revival of supplies of primary produce from the Far East; the absence of Germany from normal trade; and the rise in the price of imports especially after the removal of price control in the United States. The resulting shortages could be relieved only by a deflation of demand or by drawing more imports from the Western Hemisphere and particularly from the United States. Even in the Western Hemisphere there was a general shortage of dollars. The United States, the residual source of supplies of all kinds, was in surplus with virtually every other country.

There had always been those who took

a sceptical view of Bretton Woods and the Loan Agreement. Within the British Treasury, for example, there were those in 1945 who argued that it might be wiser for the United Kingdom to join forces with continental Europe and form some kind of Western European bloc by enlarging the sterling area: a proposal derided by Keynes as likely to leave still less for the United Kingdom in the dollar pool. No one doubted that it would be necessary to be sparing in the purchase of dollar imports, all the more so if, as many expected, an American depression was in the offing. What was not grasped was that there might be no alternative to drawing on reserves of gold and dollars if a high level of economic activity was to be maintained, and that in the absence of dollar aid or credits, the reserves were likely to prove quite inadequate.

What if the level of economic activity was not an overriding consideration? The external deficit could be represented as the inevitable product of inflation and over-ambitious investment plans in European countries combined with a set of overvalued currencies. Those who were anxious to see convertibility of currencies, whether Americans or Belgians, were inclined to argue for tighter monetary policies and, if necessary, devaluation against the dollar as the classical way of restoring external balance and so paving the way to convertibility. Such a view presumed a large response in the balance of payments to a small reduction in the pressure of demand and curtailment of credit. But under post-war conditions the disorganisation of supply made it more likely that deflation would have to go a long way before imports fell sufficiently and there was a danger that wages and prices would go out of control in the process. The strategy of using controls to thin out the use

of imports and promote exports ran no such risks and helped to sustain production when the alternative policy would have seriously diminished it.

It was of course realised that there was an overwhelming need to expand the volume of exports over the transition period if balance of payments equilibrium was to be restored at a tolerable level of imports. The United Kingdom aimed at a 50 per cent increase in order to cover the cost of imports and a 75 per cent increase or more if other requirements were to be met. France started by postulating a 10 per cent increase above the level reached at the peak in 1929. This assumed that the United States would make a reconstruction loan similar in size to that made to Britain; when this assumption had to be abandoned a much greater increase was aimed at. West Germany, with exports in 1947 only one-twelfth of the pre-war level, was under even greater pressure to increase her exports. But whether these plans and aspirations were consistent with one another or with the importing power of non-dollar markets, no one knew. They could be successful only if they contributed to the removal of the fundamental imbalance between the United States and the rest of the world.

For this reason the United Kingdom favoured a direct assault on the American market. But when exports from Europe to the United States were less than one-sixth of imports from the United States and even a doubling of exports would have brought in only an extra \$1 billion per annum, this hardly seemed a very promising route, especially when European currencies were over-valued and the American market was the most competitive in the world. The more promising route, and one that chimed with the general feeling of over-dependence on the United States,

was to find other sources for the goods currently imported for dollars. But it would take time, and probably heavy investment, to revive and expand supplies from Asia, Australasia and Africa or to engage in import substitution on the necessary scale in Europe itself: the more so because political obstacles stood in the way of procuring more grain and other foodstuffs from Eastern Europe or of allowing Germany to regain a dominant position in the supply to her neighbours of capital equipment and other manufactures. No doubt it would be possible eventually to find alternative supplies; but in the meantime it was only by carrying austerity in the use of dollar imports to unprecedented limits, or by massive deflation, that the accounts could be balanced in the absence of aid.

This brings us to the politics of the matter. More austerity or massive deflation in 1947 would have been playing with fire. In France and Italy the colour of the regime would have been a risk. Even before the dollar crisis the danger that Western Germany might embrace Communism had helped to persuade the Americans to continue the provision of aid not only to their own zone but in support of the British zone as well. There may have been no international conferences on the dollar problem; but there had been plenty on the German problem. The future of Germany and of German industry was the subject of constant debate between the occupying powers. It was this that brought General Marshall to Moscow in the spring of 1947 and it was the perceptions he formed of the European situation during his visit that lay behind his Harvard speech. The threat that Communism would spread from an impoverished Germany to politically divided countries like France and

Italy was more powerful even than the threat of a liquidity crisis.

The two things were inter-related. If Germany was to be divided and Western Germany »saved« from Communism, some hope had to be held out to the German population of economic recovery and political independence. Earlier plans for limiting industrial production and removing or destroying large quantities of plant would have to be abandoned. This, however, was anathema to the French who wanted to take no chances with Germany and looked forward to building their steel industry (and others as well) on the ruins of Germany's. In the post-war struggle for Germany, both the United States and the USSR were forced to recognise that the higher they bid for Germany the greater the risk of losing France.

Politics and economics were mixed in other ways. There were economic as well as political reasons for encouraging German industrial recovery. As we shall see, imports of machinery and coal contributed heavily to the post-war growth in imports from the United States into Western Europe. In pre-war days these and other imports would probably have been obtained from Germany; if they could again be imported from Germany the dollar problem would be correspondingly reduced in scale.

What were the imports that Europe so desperately needed from the United States? We can pass over 1946 when imports were still affected by special arrangements to help war-ravaged countries through UNRAA and in other ways. In 1947, which proved to be the peak year for imports from the United States, these imports were running at over twice the pre-war rate in volume. The most conspicuous increases were in grain and cereals, dairy products and fats and oils, machinery and

vehicles, and coal. These items together accounted for about 72 per cent of the increase in the volume of imports between 1938 and 1947. The rest of the increase was scattered over miscellaneous items, chemicals and steel mill products accounting for a further 11 per cent.¹⁾

The increase in imports of foodstuffs, which persisted into 1948, reflected the lag in the recovery of European agriculture and the poor harvest in 1947. Agricultural production in 1946/47, and again in 1947/48, was about 20 per cent below the pre-war level even if Germany is excluded. The shortfall was particularly heavy in grain production and coincided in 1946 with a world shortage of grain. Nearly all the increase in imports of grain from the United States, however, can be accounted for by relief and assistance to Germany and Austria on the one hand and Greece and Turkey on the other. In the case of other European countries the main increase was in machinery and vehicles, steel mill products and coal. For France, Benelux, Switzerland and the four Scandinavian countries, these three groups account for about 60 per cent of the increase in the volume of imports from the United States between 1938 and 1947.

If we now ask how it was possible for Europe to finance such a large deficit from 1945 to 1947, the question is largely one of settlements with the United States. The development of the crisis in 1947 is in fact easiest to trace in the international accounts of the United States. Her current account surplus had remained roughly within the limits of \$7 billion and \$9 billion a year in successive quarters in 1946 but increased sharply to nearly \$12 billion a year in the first half of 1947 and not much less in the second half before subsiding to \$6.5 billion in 1948. Ameri-

can exports in 1947 were nearly three times American imports. This was possible only because of the flow of American dollars in loans and credits to foreign countries. But in the course of 1946 some elements in the flow were drying up. The activities of UNRAA were coming to an end and the Export-Import Bank had reached the limit of its authorisations by the middle of the year. The World Bank made no loans until May 1947. Thus the increase in the U.S. surplus in the first half of 1947 coincided with a falling-off in the flow of credits extended by the United States. The one large American loan surviving from 1946 helped to bridge the gap but by August very little was left.

In 1946 Europe had been able to cover a current account deficit estimated at \$5.8 billion (of which \$4.2 billion was with the United States) from three main sources. About \$2.3 billion came from UNRAA aid and other contributions to European relief, a further \$2.5 billion in loans and credits from abroad, and about 1 billion in drawings on reserves of gold and dollars and the liquidation of other assets.¹ Even with such a large deficit, imports trailed well below the pre-war level. In 1946 there were still about one-third below, much the biggest drop being in imports into Germany. In 1947 when the external deficit had risen to \$7.5 billion imports were rather higher but still about one-fifth below the 1938 level. Over two-thirds of the deficit in both years was with the United States from which came 27 per cent of total imports, compared with only 11 per cent in 1938.¹⁾

To pay for their 1947 imports, which were both larger in volume and higher in price, European countries had to part with \$1½ billion in gold to the United States and to raise a further \$1 billion by the liquidation of dollar balances and in-

vestments. The United States also made available nearly \$5 billion in donations and long-term loans (mainly from the U.S. loan to the United Kingdom). International institutions (including UNRAA, the IMF and the IBRD) provided a further \$1.2 billion, most of which came directly or indirectly from dollar funds supplied by the United States. Thus European countries made use in 1947 of a total of about \$8.6 billion. This more than covered their current account deficit and was nearly \$3 billion more than their deficit with the United States, the excess reflecting deficits with other overseas countries and (to a much greater extent) capital flows from Europe to other countries.²⁾

There was no chance that Europe could continue to pour out dollars on this scale. One need only compare the dollar deficits incurred in 1947 with the reserves remaining at the end of the year to appreciate the seriousness of the problem. In the case of the United Kingdom the dollar drain in 1947 was twice the size of the reserves left to cover future deficits including those of the sterling area. In the case of France and the Netherlands, the ratio was about one-third and in that of Italy no more than about one-tenth.³⁾

I turn now to look at the views of the principal countries concerned as the crisis approached. I will deal briefly with the United States and concentrate on the two European countries that seemed in a position to give a lead to the rest of Europe: the United Kingdom and France. This is not to imply that smaller countries exercised no influence: Belgium in particular gave powerful expression to her own ideas.

1. The United States

While the U.S. Treasury continued to insist on the need for multilateralism and

convertibility long after Marshall's speech at Harvard - indeed, after the convertibility crisis had discredited those aims of policy as immediate goals - the State Department took a different line. It was particularly anxious to find a solution to the German problem and to make sure that there was no turning back on the road to European recovery. But it naturally looked for ways of achieving its objectives at low cost. Just as Morgenthau had hoped to solve Britain's problems for her by »pastoralising« her German competitor and so making a dollar loan less necessary, so the State Department may have regarded European economic integration as a means of reducing the cost of the Marshall Plan.

2. The United Kingdom

Among the countries of Europe the United Kingdom carried great weight. In 1947 her exports were nearly five times those of France and were equal to those of France, Germany, Italy, Benelux, Norway and Denmark combined. As late as 1951, her industrial production was still as great as that of France and Germany combined and equal to one-third of the total for all OEEC countries taken together.¹⁾ The United Kingdom was also in a powerful position as a creditor vis-à-vis Europe. By 1948 she had balanced her current account and was in surplus with most European countries while nearly every other member of OEEC remained in continuous deficit until 1951. The United Kingdom had provided leadership in war and her neighbours looked forward to her leadership in peace.

It was not a responsibility that the United Kingdom felt anxious to discharge. She was conscious of her own weakness and of the struggle that lay ahead to balance her international accounts. Alone of

the belligerents she had emerged from the war with heavy external debts - heavier than any country had ever contracted. She still carried a great weight of economic and military obligations, feeling compelled to maintain a military presence in many foreign countries, to feed the population of the Ruhr, and to meet at least some of the urgent capital requirements of the Commonwealth. Although there were times when Treasury officials were attracted by the idea of forming a common economic bloc with Western Europe, it was not an idea that found much support. In the immediate post-war years, joining forces with a Europe that was in chronic deficit would have aggravated, not relieved, the balance of payments difficulties that obsessed the United Kingdom. It seemed only too likely that for some years to come a close link with Europe would add to Britain's burdens and that if the overwhelming need was to find sources of imports to replace dollar supplies they would be more likely to be found within the Commonwealth than on the Continent.

Nevertheless the United Kingdom did make available to European countries a total grants and credits of some £700 million before April 1947. A substantial part of this total represents UNRAA contributions, military relief and the sale of war surpluses. But it also includes £140 million in assistance to the German economy, £100 million lent to France, a loan to Holland which, together with military equipment and surpluses, was put at £60 million, and some assistance to Austria, Greece and Italy.¹⁾ In addition to these credits the United Kingdom sought to contribute to the recovery of trade through monetary and payments agreements with European countries. These were intended to facilitate the growth of

trade between Britain and Continental countries, to bring these countries more closely together and to provide a framework for the development of multilateral trading relationships within the non-dollar world. They helped in a modest way to get goods moving again between countries that were short of convertible currencies and as the BIS put it, »to establish a uniform and smoothly working payments mechanism with a series of reasonable and consistent exchange rates«. From the British point of view they helped to diminish the need to pay out dollars and to encourage the use of sterling as an international currency. Even when it was necessary to re-vamp the agreements in order to give effect to convertibility, they still provided for the use of transferable sterling in settlements beyond the agreed credit limits. What was more difficult to arrange was that existing sterling balances should not be drawn upon in one way or another in the settlements.

The influence of the United Kingdom was also felt through the transmission of ideas on economic management, in particular the idea of full employment. This was coupled with what amounted to a statistical revolution in the form of national income accounting and the collection or estimation of figures for the major components of national income and expenditure. Like many other countries the United Kingdom also carried over from wartime a predisposition in favour of some form of economic planning, a reluctance to allow free play to market forces, and a great many more controls than were later found to be necessary or desirable. There was, however, a conflict, more or less from the start, between those who, like Hugh Dalton, saw virtue in physical controls as planning instruments and those like James Meade who looked forward to

controlling the economy through demand management, relying for this purpose on three primary weapons: the budget, monetary policy, and the exchange rate. By the time he left in 1947 Meade had made little headway although his ideas prevailed later. It was felt that budgetary changes would be insufficient to quench excess demand, that it would be wrong to disturb expectations by allowing interest rates to rise and that when imports were tightly controlled and exports needed time to grow, a fall in the exchange rate would merely add to import costs.

British attention had been focussed on the balance of payments long before the war ended and economic policy continued to be dominated by the danger of a foreign exchange crisis throughout the post-war period. With an enormous external debt, greatly diminished foreign assets, limited reserves and a level of exports that would have to be multiplied at least four-fold, the United Kingdom faced a problem in 1945 that had a family resemblance to the problem facing Europe as a whole in 1947. It saw the fundamental problem as one of overcoming the dollar shortage and urged the need for a European crusade for this purpose.

To the British it was a corollary of a drive to overcome the dollar shortage that efforts to expand intra-European trade should be viewed with caution. While it was normally preferable to draw imports from European rather than American sources of supply, this was not so if it was at the expense of an effort to build up exports to the American continent. A Customs Union, for example, might serve only to divert resources to the production of less essential goods for the European market instead of helping to pay for more essential imports from America or to dispense with them.

At the political level although there was also plenty of speech-making in favour of a United Europe, the Labour Government was wary of such proposals. Bevin, the Foreign Minister, did attach importance, however, to closer collaboration with France. At a Cabinet meeting in January 1947 he asked for consideration of »some special economic regime falling short of complete customs union between the United Kingdom and France«. He also proposed to Bidault, then Foreign Minister, that the two countries should plan their industry so as to concentrate on complementary lines of production: for example, Britain on heavy steel products, France on light. But nothing came of these or later proposals for planned industrial specialisation.¹⁾

In general, British opinion tended to be dominated by what proved to be short-term economic considerations - although it took the Marshall Plan to ensure that they were only short-term - and to attach too little importance to long-run political considerations. Western Europe's powers of recuperation were seriously underestimated; and so, too, in Britain's conviction of the lasting character of the dollar problem were the recuperative powers of other non-dollar sources of supply.

France

French economic thinking as the war ended was dominated by fears of German recovery and renewed aggression. After two world wars, France wished to ensure that Germany would be incapable of launching a third. Although not represented at Potsdam the French government fully subscribed to the clauses in the Agreement calling for reparations, limitations on Germany's industrial production, and the retention in Germany of resources no greater than would be necessary to

maintain an average European standard of living. They looked forward particularly to the elimination of much of Germany's capacity to produce steel, machinery and chemicals and hoped to take over from Germany as the main European supplier of some at least of these products.

But in two respects they remained highly dissatisfied. They were strongly against the re-building of central administrative departments in Berlin as calculated to restore a powerful German government and also (although this was not said publicly) as heightening the risk that the whole of Germany would ultimately come under Soviet domination. They were equally opposed to leaving Germany intact within her pre-1938 borders and pressed for dismemberment both of the Saar and of a large Rhineland province to include the Ruhr. The Saar would be under French administration and they would expect to participate in control of Rhenania (as it was proposed to call the new province). Dismemberment would not only weaken Germany but would help to ensure a supply of coal and coke for the French steel industry.

On both scores they came into conflict with the other occupying powers. The British and Americans were increasingly irritated by French opposition to central administrative departments especially as this made it easier for the USSR to resist treating Germany as an economic unit. When the French refused to give way, proposals to amalgamate the British and American zones were advanced in mid-1946 and by the end of the year the merger was a fait accompli. As for dismemberment, this had at one time or another been favoured by all the occupying powers but first the Russians and then the others had changed their minds and at Potsdam no proposals

for dismemberment were advanced. The British who had all along been in two minds about dismemberment were opposed to the Rhenania proposals and could hardly be expected to hand over so large a proportion of their zone although Bevin was prepared to consider ways of submitting industry in the Ruhr to international control.

The French proposals made little headway in 1946 and at the Conference of Foreign Ministers in Moscow in the spring of 1947 they received no support from any of the other three powers. What was worse from the French point of view, the failure of the Conference was a decisive factor in convincing Marshall of the need to turn his back on the provisions of the Potsdam Agreement and revise the Plan agreed to in March 1946 for the limits to be imposed on German industry. The new Level of Industry Plan submitted in the middle of 1947 alarmed the French who saw the higher permitted levels as a threat to European security and resented their exclusion from the discussions leading up to the new plan.¹⁾ Bidault, the Foreign Minister, speaking on the eve of the Conference to consider the Marshall proposals, declared that no French government could consent to a raising of the level of Germany industry and the abandonment of reparations.²⁾ As he told the American Ambassador,

»We have 180 Communists (in the National Assembly) who say: »The Marshall Plan means Germany first.«...I am not in a position to overcome the simultaneous opposition of General de Gaulle, the Communist Party, and a not negligible fraction of my own friends«.³⁾

It required a tripartite conference in London in August 1947 to overcome French fears, win a hesitant acceptance of Anglo-American plans for Germany, and

allow the Paris Conference to continue. They were allowed to incorporate the Saar into the French economy and to participate in a new International Ruhr Authority, and given a guarantee of an agreed formula governing German exports of coal to France. That they were unable to win better terms gave a powerful impetus to schemes of a very different kind for linking together French and German industry - ideas that fructified in 1950 in the Schuman Plan.⁴⁾

Meanwhile France was basing her plans for recovery on an expansion in heavy industry, especially steel. The Monnet Plan, apart from seeking to make French industry more capable of holding its own against German competition, aimed to replace German steel production by French. But a large expansion in steel production rested on the availability of adequate coal and coke and these would have to come from Germany. The acquisition of the necessary supplies was an important object of French foreign policy. France wanted to be assured that Germany would make delivery and looked initially for this purpose to direct control over allocations from the Ruhr and the Saar. But French targets for the supply of coal and of coke from Germany proved to be much too ambitious. In the first six months of 1946 half of France's coal imports came from the United States and less than a seventh from the Ruhr. It was two years later before there was any improvement in the level of imports from the Ruhr. As for coke, imports were still under 4 million tons in 1952 when they would have had to reach nearly twice that figure to meet the requirements of the target of 15 million tons set for steel in the Monnet Plan.¹⁾

Since French economic recovery was reasonably satisfactory in spite of the shortage of fuel, one may ask whether the

importance attached to steel in French plans was not somewhat misplaced. It may be a key raw material, but post-war experience hardly bears out the idea steel production dictates the pace of industrial growth.

However that may be, French preoccupation with the future of the steel industry impinged on European economic recovery first through its impact on Germany and then as a threat to the Marshall Plan if French anxieties were ignored. It was only after 1947 that French ideas took shape for European economic integration sector by sector. Even then it was the central problem of Germany that gave direction to these ideas.

1. OEEC, *General Statistical Bulletin*, November 1951. The figures cover all members of OEEC except Iceland, Portugal, Switzerland and Trieste.

1. Based on Table 79 of the *Economic Survey for Europe in 1948* (ECE, 1949).

1. These estimates are from ECE's *Survey of the Economic Situation and Prospects of Europe* (1948), pp. 54 and 63 and relate to a wider group of European countries than the members of the OEEC. They also relate to the deficit on current account with *all* non-European countries. The current account deficit with the United States alone is put at \$4.2 billion in 1946 and \$5.4 billion in 1947 (corrected to \$5.7 billion in the *Economic Survey of Europe in 1948*, p. 117). Of this about \$350 million is accounted for by non-members of OEEC.

1. *A Survey of the Economic Situation and Prospects of Europe* (ECE, 1948), p. 54; Tables 43 and 46 of the *Economic Survey of Europe in 1948* (ECE, 1949), and network of foreign trade appended to the Report.

2. *Economic Survey of Europe in 1948*, pp. 120-21.

3. *Ibid.*

1. Cairncross (1985), p. 278.

1. BIS, 17th Annual Report, June 1947, 123, quoting *H.C. Deb.*, 5th Series, vol. 436, Written Answers, cols 223-4, 30 April 1947.

1. Cairncross (1985), pp. 279-80.

1. Cairncross, *The Price of War* (1986), p. 178.

2. Bullock (1983), p. 431.

3. Caffery to Marshall, 18 July 1947, in F.R.U.S., 1947, Vol. II, p. 998.

4. Milward (1984), pp. 141 et seq.

1. *Ibid.*, pp. 130-37.

The Marshall Plan seen from the United States, 1947 and 1987

It is universally agreed that the U.S. performance after World War I had not been distinguished. The failure of President Wilson to fashion the Versailles treaty along the lines of the Fourteen Points, the American rejection of the treaty and of the League of Nations, the country's insistence on collecting war debts from its allies, and the collapse of the world economy into deep and prolonged depression in the 1930s, with a breakdown of the world trade and payments mechanism, persuaded most Americans that a more far-sighted approach was needed after World War II. Lend-lease eliminated the need for crushing war debts; reparations in kind out of capital equipment excess to a German peacetime economy substituted for reparations in money that had posed an obscure transfer problem. The League of Nations was replaced by the United Nations with separate functions assigned to various agencies: Relief and Rehabilitation to UNRRA, reconstruction and development to the IBRD, trade practices and the maintenance of low tariffs to the International Trade Organization (ITO) which, however, aborted and gave way to the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT).

A financial agency was created to su-

pervise exchange rates on the one hand, and to fund short-term imbalances on the other (the IMF). The war ended before this panoply of agencies could be put into place, so that the United States increased the capital of the Export-Import Bank by \$3 billions, one billion of which was set aside for a loan to the Soviet Union, never made. Military relief for liberated areas was undertaken by Allied armies at Allied government expense, and relief for enemy civilians went on another budget, called in the United States, Government and Relief in Occupied Areas, or GAROIA, intended to be minimal but sufficient, initially, to prevent such disease and unrest as might endanger the occupation forces.

In the debate in the United States over the Bretton Woods institutions, John Williams argued that rather than restore all currencies to equilibrium in a single program, it was preferable to attack them one at a time, starting with the »key currencies«, an expression he used in 1932 in the Preparatory Commission of the World Economic Conference of 1933, and which was derivative from Benjamin Strong's expression of »key countries«, used as early as 1922 a propos of the Genoa Monetary Conference. Strong was governor of the Federal Reserve Bank of New York up to the time of his death in 1928, and Williams was the Bank's economist (Clarke, 1967, pp. 40-41; Chandler, 1958, p. 278; Clarke, 1973, p. 15). Instead of choosing between the Bretton Woods and the key-currency approach, the Uni-

*a paper given at a seminar on
Danish Reconstruction Policy and the
Marshall Plan June 29, 1987.*

ted States did both. The key currency was sterling and the approach consisted of the British loan, entered into in July 1946. It passed the Senate by only one vote, too small to do the work, especially after the removal of U.S. price controls in June of that year, but too big to win easy favor. The approach failed as indicated by the fact that the British quickly ran out of dollars. Convertibility of sterling, called for by the terms of the loan a year later, lasted only six weeks.

The scale of postwar reconstruction needs was underestimated in other respects. UNRRA assistance was renewed in a second tranche, voted by the Council in 1945, and then terminated, although followed for certain countries by post-UNRRA relief. When the Bretton Woods organizations opened for business in the spring of 1946, they were immediately raided for emergency advances to Holland and France because of the exigent needs of those countries for dollars, and despite the fact that the advances did not conform to the purposes for which the institutions had been established. With the failure of the British loan and the emergency use of the Bank and Fund for relief, it seemed clear that the comprehensive plan for post war reconstruction of the world economy was not working.

Britain was the weak spot. In the negotiations for the second tranche of UNRRA, she insisted as a condition of agreement that Italy and Austria be taken off military relief, where the British share was 50 percent, and switched to UNRRA where Britain paid only 12 percent (and the United States 72% for the first tranche, 78% for the second after Canada bowed out to make its aid available exclusively for Britain). In December 1946, the United Kingdom appealed to the United States for a financial merging of the two zones

of occupation in Germany, reducing the British contribution greatly because the Ruhr was more costly to feed than the agricultural American zone. Next, in March 1947, the British announced that they could no longer provide assistance to Greece, which needed it desperately to counter Communist-inspired revolt. Turkey seemed to be threatened by the Soviet Union. In March 1947 President Truman announced a plan for military and economic relief for Greece and Turkey.

Reconstruction efforts in the winter of 1946-47 were particularly hampered by the weather. In the depth of winter, freezing disrupted transport, especially of the movement of coal from mines to factories and cities, and frost was followed by flooding which destroyed a large portion of winter-wheat acreage and delayed planting of spring wheat. These conditions were followed by drought in the summer of 1947. Under shortage conditions, food stocks tend to be used inordinately in late spring, before the new harvest, and in the spring of 1947 this seem to be leading to breakdown of the normal functioning of markets. Monetary disorder contributed to the difficulties. Farmers withheld food from the cities. In such a country as Germany, city-dwellers would pack personal possessions into rucksacks and venture into the countryside to trade them for meager supplies of potatoes and eggs.

This incipient breakdown of the exchange economy impressed especially William L. Clayton, the Undersecretary of State for Economic Affairs, who heard it discussed in April 1947 at the opening meeting of the United Nations Economic Commission for Europe. Secretary of State George C. Marshall's frustrations were political. At the Council of Foreign Ministers that met in Moscow for seven weeks from early March to late April, he,

along with Foreign Ministers Ernest Bevin of the United Kingdom and Georges Bidault of France, had been unable to persuade Premier Stalin and Foreign Minister Molotov to move forward in arrangements for governing Germany. At Potsdam it had been agreed that the four zones of occupation of Germany would be treated as a single economic unit, and that the first charge on exports from any one zone would be the cost of imports into Germany as a whole. This meant that the Soviet Union could not take agricultural products, raw materials and industrial output out of its zone of occupation as reparations while the United Kingdom and the United States had to feed their zones of occupation, and provide their industry with materials. In the 1920s, United States bond buyers and banks had loaned Germany the money that went to pay reparations and were left holding the bag in the default and Standstill Agreements of 1931. Insistence on treating Germany as a single economic unity and on the first charge principle at Potsdam, after the unavoidable settlement of reparations out of capital equipment on a zonal basis, was based on the unsuccessful resolve to avoid a repetition of the 1920s experience.

Facing breakdown on both the economic and the political front, Secretary Marshall called for a new program to replace the piecemeal, ad hoc and emergency measures with a comprehensive and consistent approach. The speech of June 5 was a synthesis of economic analysis from Undersecretary Clayton, and a call for political initiative on the part of Europe from the pen of the chairman of the Policy Planning Staff, George Kennan. The request to the Europeans that they prepare a program with friendly assistance from the United States was, of course, not a blank check. When the first ap-

proximation produced a call for \$30 billions over four years, Messrs Clayton and Lewis Douglas, the U.S. ambassador to the United Kingdom, had no hesitation in urging that it be cut to something nearer \$16 billion.

There was considerable ambiguity as to exactly what the Department of State and indeed the United States government meant in Secretary Marshall's speech, and much of that ambiguity remains to this day. Was the fact that the invitation was open to the Soviet Union a genuine invitation? Some historians who believe the invitation was extended to the Soviet Union knowing it would be rejected misread the character of Secretary Marshall, I believe. He was incapable of craftiness or duplicity. Was the call for a program an invitation to Europe to prepare a four year plan along the lines of Soviet imperative or French indicative planning, or rather for concerted efforts to return to competitive free market economies, as Messrs. Clayton and Douglas of the United States had in mind? Did the United States mean by »cooperation« simply vetting and approval of the various national programs by the other participants, or something far more ambitious? In the preamble to the Economic Recovery Act of 1948 that legislated the program, the Congress extended the timid purposes set out by the Department of State, virtually to call for the formation of a political union in Europe, a sentiment echoed later in a speech on October 31, 1949, by the U.S. Economic Cooperation Administrator, Paul Hoffman. Perhaps it would be safe to say that the country had no clear definitive long-range purpose in mind in enacting the program. It wanted a completion of economic reconstruction to avoid irreversible economic and political breakdown, and to build a strong Europe as a third

force between the Soviet Union and the United States. Beyond the relatively short term, however, various individuals in the United States and Europe (like Jean Monnet) might have their own agenda, but the United States as a whole did not look that far ahead.

A recent interpretation of postwar U.S. foreign policy ascribes its successes, including the Marshall Plan, to a public-inspited group of men in government, largely from the Eastern establishment, educated at select schools like Groton and St. Pauls, and universities like Harvard, Yale and Princeton. The Authors focus on Dean Acheson, Charles Bohlen, Averill Harriman, George Kennan, Robert Lovett and John McCloy, whom they call »The Wise Men«, giving the book the subtitle: »Six Friends and the World They Made«. (Isaacson and Thomas, 1986). The interpretation strikes me as less than generous to the southern tradition of internationalism represented by Secretary Marshall himself and Undersecretary Clayton, to say nothing of the capacity for statesmanship of senator Arthur Vandenberg of Michigan who moved from an isolationist background to accept a mandate for United States world responsibility.

As is perhaps inevitable, a number of historians are beginning to find alternative interpretations to the foregoing orthodox account, and sometimes ulterior motives. On the left, the Marshall Plan is regarded as a calculated attempt of American capitalism to defeat socialism in Europe, both to protect American investments there and to prevent the contagion from spreading across the Atlantic (Kolko and Kolko, 1972). A leading mainstream historian now doubts that the political stability of France and Italy was sufficiently at risk in 1947 to have warranted a major and expensive effort on the part of

the United States (Maier, 1981). One participant in the State Department's planning of the European Recovery Program and the ECA's administration of it, since persuaded of the power of restrictive monetary policies, has lately wondered whether the Marshall Plan assistance was really needed, or whether European recovery could not have been achieved by proper monetary policies and market forces, including borrowing on commercial terms in the New York capital market (Cleveland, 1984). In this, he is echoing a minority view expressed at the time of the enactment of the legislation by economists such as Gottfried Haberler, Roy Harrod, Friederich Lutz, Frank Graham, by the journalist-economist Henry Hazlitt, and the isolationist Senator from Minnesota, Joseph Ball, who, as a group, more or less thought that European recovery could have been achieved and its balance of payments cured by balancing budgets, restricting the money supply, and depreciating the several currencies. And an economic historian has gone over the economic conditions in Europe at the end of the war and concluded that 1947 was not the disaster that people thought at the time. In his interpretation the financial crisis represented by the acute dollar shortage was the fault of the European countries themselves undertaking overly ambitious investment programs (Milward, 1984, chap. 1).

On this last point, it is true that the success of the Marshall Plan in its first year was exaggerated by the transition from a bad harvest in 1947 to be a normal one in 1948. It was further helped in Germany by the monetary reform of June 1948 that brought a real stimulus to output but also some production and stocks out of the closet into the open. But I wonder whether you Danish economists think that

your monetary conversion of July 1945 by itself went far to achieve recovery. It is doubtless true, as Metzler said, that occupied countries such as Denmark and Belgium were forced to undertake monetary conversion early to mop up the accumulations of the German forces and collaborationist profiteers before they could be dissipated (Metzler, 1946 (1979)). The West German economy got a bigger stimulus from monetary reform by having it late when output had made a start under the conditions of suppressed inflation.

The Maier counterfactual seems to be that if there had been no Marshall aid the French and Italian governments would not have been captured irreversibly by Communist parties, and presumably Milward believes that absent Marshall assistance, European governments would have cut back on investment and their economies would have recovered and corrected their balances of payments at a more leisurely pace. This of course is jobbing backwards, and makes inadequate allowance for perceptions at the time. Moreover, the policy issue is not what would have happened if there had been no Marshall Plan but whether a prudent U.S. government had a substantial stake in the rapid recovery of the world economy, what the betting odds were in favor of breakdown, and the extent to which those odds could be altered in the direction of recovery by a program of European cooperation bought with and assisted by a substantial infusion of aid.

The countries that gained particularly from freer trade and convertibility in Europe were Belgium and Denmark. It is remarkable that the Belgians were urging convertibility of trading surpluses in Europe into dollars as a specific form of aid as early as July and August 1947 (Department of State, 1947 (1972), pp. 341-2) For

Denmark, cooperation meant more than convertibility of net export earnings within Europe. Part of the Danish problem was the low prices that Britain insisted on paying for its bulk purchases under long-term contracts on the argument, hardly relevant in a world of commodity shortages, that bulk purchases provided British suppliers with assured outlets. So low were these prices in September 1947 that Denmark halted deliveries to Britain and did not resume until prices were raised in 1948 (Jones, 1970, p. 190). Bulk buying at prices fixed for considerable periods of time give stability when they anticipate the average price over the period, and renewals take place at prices not too far from past and future averages. It can happen, however, that contracts expire and need to be renewed near the top (or bottom) of a cyclical market swing. In such cases, it is likely that the new price is likely to be high (low) relative to the average in the coming period, and leave the buyer (seller) unhappy throughout the contract. In the event, the victory of the conservative Party in Britain in 1951 put an end to the British bulk-buying experiment and removed a bone of contention that European cooperation had been unable to ameliorate.

There are several aspects of the Marshall Plan of which an American economist cannot feel proud:

- 1) the pretense that we could estimate balance-of-payments deficits for 17 countries, for 4½ years into the future, while specifying production, consumption and trade, country-by-country, in 26 commodities and commodity groups;

- 2) the view of the problem as one of providing commodities in specified amounts to meet an exogenously determined set of deficits with the deficit determining the aid rather than vice-versa;

3) shipping flour instead of grain as food aid to appease the milling interests in the United States and to retain the hulls as feed for American animals rather than having that go til Europe too;

4) the Congressional cave-in to shipping interests which were accorded the right to carry 50 percent of all Marshall Plan aid in American bottoms, as a first approximation, and second, to carry 50 percent of all assistance country-by-country, thus diverting to the U.S. industry the carriage that Norway, Britain and other countries with shipping might have carried for other recipients without;

5) the counterpart fund provisions, first retaining 5 percent of the funds sold by recipient governments in their markets for use by the United States, making the plan to that extent not aid but a *sale* of U.S. commodities against local currency; and secondly attempting to use counterpart funds as a handle for the United States to have a hand in local monetary and fiscal policy. The device may have been helpful in a few cases where finance ministers wanted to adopt »sound« policies and needed help against freer-spending other members of their cabinets. It was on the whole, excessively intrusive.

6) One can view today with some irony the productivity teams that business and labor sent to european countries to help them lower costs. Today the shoe is on the other foot and Japanese and European manufacturing personnel have productivity lessons to impart to the United States.

In the end, moreover, the Truman administration with Marshall as secretary of state was successful in getting the program enacted less because of the sense of the American people of responsibility for world economic stability than because of the Cold War. The Soviet occupation of

Prague in March 1948 and the tragic death of Jan Masaryk assured the passage of the Economic Cooperation Act of 1948. It is not self-evident that the legislation would have been passed without crippling amendment and deep cuts in its absence.

Having said so much by way of criticism of my profession and my country, I hope I may be pardoned for concluding that on the whole the United States in 1947 measured up to the responsibility thrust upon it. It is perhaps too much to say with the late Robert Marjolin, French executive secretary of the OEEC that the Marshall Plan was.

»the most dazzling (éclatant) political and economic success of the western world since 1914 and represented an extraordinary manifestation of human intelligence and its capacity for creativity« (Marjolin, 1976, p. 177 - my translation, his italics). It was nonetheless, I think, an exercise in which the participants, 40 years later, may justifiably take som pride.

References

- Chandler, Lester V. (1958), *Benjamin Strong, Central Banker*, Washington, D.C.: The Brookings Institution.
- Clarke, Stephen V.O. (1967) *Central-bank Cooperation, 1924-31*, New York: Federal Reserve Bank of New York.
- (1973), *the Reconstruction of the International Monetary System: The Attempts of 1922 and 1933*, Princeton Studies in International Finance, no. 33, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Cleveland, Harlan vanBuren (1984), »If There Had been No Marshall Plan«, in Stanley Hoffmann and Charles Maier, eds., *The Marshall Plan: A Retrospective*, Boulder: Westview Press, pp. 59-64.
- Isaacson Walter and Evan Thomas, *The Wise Men: Six Friends and the World They Made*, New York: Simon and Schuster.
- Jones, W. Glyn (1970), *Denmark*, New York: Praeger.
- Kindleberger, Charles P. (1948 (1972)), »Memorandum for the Files: Origins of the Marshall Plan«, in U.S. Department of State, *Foreign Relations of the States, 1947*, Washington, D.C: U.S. Government Printing Office, pp. 241-7.
- Maier, Charles S. (1981), »The Two Postwar Eras and the Conditions for Stability in Twentieth-century Western Europe«, *American Historical Review*, vol. 86, no. 2 (April), pp. 327-52 and 363-7.
- Marjolin, Robert (1986), *Le travail d'une vie: Memoires 1911-1986*, Paris: Editions Robert Laffont.
- Metzler, Lloyd A. (1946 (1979)) »recent Experience with Monetary and Financial Reform«, appendix 0 to the Colm-Dodge-Goldsmith Plan of 10 June 1946, in *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, vol. 135, pp. 365-71.
- Milward, Alan S. (1984), *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51*, London: Methuen.
- U.S. Department of State (1972), *Foreign Relations of the United States, 1947*, vol. III, *The British Commonwealth, Europe*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.

Debat

I diskussionen af Alec Cairncross's og Charles Kindleberger's foredrag blev hovedindlægget givet af professor Allan Milward. Hans indlæg er her kort refereret.

Allan Milward indledte med at fremføre som sit synspunkt, at Marshallplanen kun var nødvendiggjort af den økonomiske politik, som blev ført i Vesteuropa i 1946 og 1947. Det var en politik, der satte på en høj investeringsrate og som nødvendiggjorde omfattende import af især kapitalgoder fra USA. Det var derfor en krise i politikken og ikke i økonomien, vi så i Vesteuropa i sommeren 1947. Havde Vesteuropa ført en anden økonomisk politik, havde Marshallplanen ikke været nødvendig. Denne økonomiske politik var i flere lande uigennemførlig, men sandsynligvis også politisk uundgåelig, udtalte Milward videre. Når den økonomiske politik i de vesteuropæiske lande efter 1945 i stigende omfang følger samme linie, er årsagen sandsynligvis for det første ønsket om at undgå gentagelse af 1930'ernes håbløse økonomiske situation, og for det andet, at de sociale og økonomiske forandringer, der fandt sted under 2. Verdenskrig i de vesteuropæiske lande, var forholdsvis ens.

USA accepterede som sin opgave at støtte denne politik af strategiske politiske grunde. Der var ikke tale om, at Marshallplanen var et resultat af State Departments bureaukratiske interesser inden for den amerikanske regeringsadministration, fortsatte Milward, men Marshallpla-

nen styrkede væsentligt State Departments position, og førte til, at den internationale økonomiske politik blev domineret af udenrigspolitiske prioriteringer i stedet for øjeblikkelige økonomiske prioriteringer.

Milward udtrykte herefter sin uenighed med Kindleberger's synspunkt med hensyn til, om USA's regering alvorligt ønskede USSR's og Østeuropas deltagelse i Marshallplanen. Det må have stået klart i Washington, at et tilbud om økonomisk støtte, der indebar et krav om gensidigt samarbejde, nødvendigvis måtte afvises af USSR, og at USSR også ville hindre lande som Polen og Tjekkosllovakiet i at deltage. Washington ønskede ikke at få ansvaret for delingen af Europa og lader tilbuddet stå åbent, men havde USA accepteret det, tror jeg hurtigt USA havde måtte lægge nye planer. Det er svært at forestille sig et integreret Europa med deltagelse af Sovjetunionen, Bulgarien og Rumænien, udtalte Milward.

Milward erklærede sig uenig med Kindleberger, når han på spørgsmålet »Did Dollars Save the World?« svarer bekræftende. Kindleberger argumenterer her, at Vesteuropa ville have været nødt til at føre en deflationær politik, som ville have forhindret genopbygning, hvis ikke Marshallplanen var sat i værk. Hertil fremførte Milward, at problemet var de lande, som faktisk skabte betalingskrisen i 1947 ved at opretholde en for høj merimport. Danmark var, ifølge Milward, ikke skyldig i dette i 1947. De lande, der virkelig

skabte det europæiske betalingsproblem, var Storbritannien, Frankrig, Holland, Italien og den amerikanske og britiske besættelseszone i Tyskland. Spørgsmålet er, hvad ville disse lande have gjort uden Marshallplanen.

Italien kan tages ud med det samme, anførte Milward, fordi landet faktisk fører deflatorisk politik og genopretter betalingsbalancen i 1947 på denne måde.

Storbritannien kunne have klaret sig forholdsvis nemt uden deflatorisk politik ved at begrænse importen af fødevarer. Det er alene Storbritannien, der er ansvarlig for den omfattende fødevarerimport fra dollarområdet til Vesteuropa. Den britiske regering ønskede imidlertid ikke at gennemføre en sådan begrænsning. Da den britiske regering i 1947 overvejede, hvad den ville gøre hvis den amerikanske kongres ikke accepterede at iværksætte Marshallplanen, siges det klart, at man på ingen måde ville gribe til en deflatorisk politik. Den engelske regerings valg, fortsatte Milward, syntes at have været, at det var bedre at blive en satellit til USA end at føre deflatorisk politik.

Den franske regering havde taget en klar beslutning om under ingen omstændigheder at føre deflatorisk politik og under ingen omstændigheder nedskære det høje investeringsniveau, som Monnet-planen foreskrev. Alle dollars og valutareserver ville være blevet brugt på import af kapitalgoder, og ingen på fødevarerimport fra dollarområdet. Den politik som den franske regering havde til hensigt at gennemføre var skånselsløs, udtalte Milward. Han fortsatte:

Vi ved også, hvilken politik Holland ville have ført uden Marshallhjælp. Politikken ville have været, at den hollandske regering ikke kunne afgøre, hvilke skridt, der skulle tages. Økonomiministeren og nationalbankdirektøren insisterede på

nedskæring af importen af kapitalgoder fra USA, og resten af regeringen nægtede at gå med til denne politik. Hollands regering havde ikke taget nogen beslutning før sommeren 1948, hvor Marshallhjælpen begyndte at flyde, og dermed undgik regeringen at tage stilling til en situation uden Marshallhjælp.

Tilbage står spørgsmålet om den britiske og amerikanske zone i Tyskland, og her går jeg ud fra, at importen til disse områder ville være blevet finansieret under alle omstændigheder, udtalte Milward, af den grund, at USA måtte finansiere sit Tyskland uafhængigt af omkostningerne. Den britiske zone var reelt blevet amerikansk zone, og hvad der end var sket, havde USA ikke tilladt tyskerne i de to zoner at sulte, fremførte Milward.

Billedet er altså langt mere kompliceret end udtrykt i påstanden om, at uden Marshallplanen ville de vesteuropæiske lande have ført en deflatorisk politik. Nogle europæiske regeringer ville have afvist at føre deflatorisk politik af politiske grunde. Andre ville have grebet til denne politik, og i Italiens tilfælde skete det før der var et amerikansk pres i den retning, konkluderede Milward.

Milward fastholdt, at krisen i 1947 var en krise i den økonomiske politik snarere end en økonomisk krise, og han tilbageviste det synspunkt, at den dårlige høst i 1947 ville have skabt alvorlig økonomisk krise, hvis ikke Marshallhjælpen var kommet, ved at anføre, at de vesteuropæiske lande faktisk ikke ville have prioriteret fødevarerimport. Kun Storbritannien forøger efter Marshallplanens iværksættelse sin fødevarerimport i 1948 sammenlignet med 1947. Den dårlige høst ville derfor efter alt at dømme ikke have ført til større fødevarerimport og dermed forværrede betalingsproblemer, hvis Marshallplanen var udeblevet.

Til det synspunkt, at regeringsmagten i Frankrig og Italien ville være blevet overtaget af kommunisterne uden Marshallplanen, udtalte Milward, at det ikke kunne afvises, men at forhold taler imod påstanden. Den folkelige støtte bag de demokratiske partier og bag den førte genopbygningspolitik var stor i begge lande, udtalte Milward.

Med hensyn til spørgsmålet om Marshallplanens betydning for det vestlige Tysklands genopbygning er det fremført, at den garanti for at den nødvendige råvareimport kunne finansieres, som Marshallplanen gav Tyskland, var afgørende for investeringerne og produktionen i Tyskland. Hertil anførte Milward, at Tysklands problem var et kortsigtet problem om finansiering af råvarer indtil produktionen og eksporten af kapitalgoder var genopbygget. Herefter ville Tyskland ikke have betalingsproblemer. Efter Milwards mening var dette kortsigtede tyske finansieringsbehov under alle omstændigheder blevet opfyldt af USA.

Til det synspunkt, at uden Marshallplanen ville overgangen til et multilateralt handels- og betalingssystem i Vesteuropa have taget for lang tid, sådan at situationen ville have begyndt at ligne 1920'ernes, anførte Milward, at han på den ene side så alle resultaterne på dette område som meget betydningsfulde for den økonomiske vækst i 1950'erne, men på den anden side ikke mente, at de var en følge af Marshallplanen. De forskellige tiltag kom fra de vesteuropæiske lande selv, og de blev ofte taget i opposition til USA og ofte som et forsøg på at undgå de krav om integration, som blev rejst af USA. De tiltag, der blev gennemført, var nødvendige for Vesteuropa, og derfor blev de gennemført.

Milward sluttede med at fremføre som konklusion, at den økonomiske politik,

som blev ført i Vesteuropa, grundlæggende var afgjort af de nationale regeringer i deres interesse snarere end af Marshallplanen.

Danske genopbygningsproblemer 1945-1947

Professorudvalgets betænkning (1945) - afsluttet 1. maj 1945 - om økonomiske efterkrigsproblemer pegede på forventede store forskelle på både den internationale og danske økonomiske situation i tiden efter henholdsvis den første og den anden verdenskrig.

Man anførte, at den første tid efter krigens ophør i Europa sandsynligvis ville være præget af stagnation på de fleste af den internationale økonomis områder, og at overgangen fra krigs- til fredsøkonomi ville blive desto mere jævn, jo senere krigens i Østen ophørte efter dens afslutning i Europa - bl.a. beroende på en mere langstrakt og gradvis afvikling af krigstidens restriktioner. Også i en rum tid efter krigens afslutning i Østen ventedes mange af restriktionerne bevaret i U.K. og adskillige andre lande. I deres et år tidligere udkomne bog henviste Krag og Gersmann (1944) til modsætningen mellem på den ene side de engelsk-amerikanske hensigts-erklæringer vedrørende frie, internationale handels- og valutaforhold og på den anden side protektionistisk prægede britiske tilkendegivelser.

Vedrørende prisudviklingen henviste Krag og Gersmann bl.a. til de oversøiske landes øgede udbudskapacitet for råvarer og konkurrencen mellem disse og nye syntetiske produkter. Heraf kunne på længere sigt opstå overvejende prisfaldstendenser, der ville foranledige industrilandene til beskyttelsespolitik for deres landbrug og den syntetiske produktion. For retableringsperioden efter overgangsperioden

fra krig til fred konkluderede professorudvalget efter opregning af de forskellige forhold tenderende at fremkalde prisfald, resp. prisstigning, at i løbet af retableringsperioden ville prisstigningstendenserne antagelig få overvægt som følge af højere beskæftigelse og deraf fremkaldte lønstigninger. Om udviklingen på længere sigt fandt man det hverken påkrævet eller muligt at udtale sig udførligt. Som bekendt var det en udbredt opfattelse, at et tilbagefald af den amerikanske økonomi i depression nogle få år efter krigen var sandsynligt. Overensstemmende hermed hedder det i udvalgets betænkning (1945, 16-17): »I U.S.A. foreligger således store muligheder for, at der nogle år efter krigens afslutning vil indtræde en stærk depression, medmindre der fortsat findes udveje for afsætning af den uhyre produktion, som fuld beskæftigelse betyder i U.S.A.. I lande med mere reguleret økonomi skulle der være større muligheder for at bremse den økonomiske aktivitet under retableringsperioden og derved mildne vanskelighederne ved omstillingen til mere normale produktionsforhold«. På linie hermed henviste Thorkil Kristensen - som finansminister i Venstre-regeringen - i Folketinget i januar og november 1946 til risikoen for et internationalt konjunkturfald og dens betydning for valget af finanspolitikens stramningsgrad.

Vedrørende Danmarks økonomiske situation pegede professorudvalgets betænkning (1945) navnlig på dels en lang

række forhold, der vil indebære lavere efterspørgsel efter arbejdskraft, i hovedsagen kun modvirket af rigelige finansieringsmuligheder kombineret med betydelig retableringsefterspørgsel, forventeligt netto resulterende i en stor forøgelse af arbejdsløsheden. Dels pegede man på, at mulighederne for forøgelse af importen ville være relativt langt mindre end efter første verdenskrig på grund af både »vanskelighederne ved at fremskaffe den nødvendige valuta og ved at begrænse dennes anvendelse til køb af bestemte varer, som måske kun vil være til stede i knappe mængder«. Hermed sigtedes til ønskeligheden af fortrinsvis at importere varer af positiv betydning for beskæftigelsen.

Længere rækkende perspektiver behandledes i den foran omtalte bog af Krag og Gersmann (1944) sammenholdt med pjecen »Landbrugets fremtid« (1946) af Carl Petersen & Jørgen Paldam. Landbrugets eksportmuligheder bedømtes her overvejende pessimistisk med henvisning til U.K.s svækkede økonomiske position, øget konkurrence fra dominions og landbrugets relativt højere omkostningsniveau, forudsat opretholdelse af høj beskæftigelse. Krag og Gersmann (1944, 210), forudså derfor, at det måtte blive gennem en industriel ekspansion, at Danmarks beskæftigelses- og udenrigsøkonomiske problemer fandt deres løsning. Ligesom professorudvalget afviste de, at varig bekæmpelse af arbejdsløsheden kunne ske ved omfattende offentlige arbejder.

I »Dansk Pengehistorie« skrev Erik Hoffmeyer (1968, 250): »Den skade, besættelsen havde forvoldt dansk økonomi, var forholdsvis let at overskue. Befolkningen var ikke underernæret, der var ikke lidt store tab blandt ungdommen, uddannelsen var ikke blevet afbrudt og produktionsapparatet var nok slidt noget ned, men ikke afgørende forringet. - Alli-

gevel talte man om økonomisk genopbygning helt frem til begyndelsen af 1950'erne på trods af, at den reale produktion pr. indbygger allerede i 1947-48 var nået op på førkrigniveau«. Dette kan tage sig ud som en noget bagatelliserende fremstilling - jfr. fodnoten sammesteds, der henviser til 1948-nationalbudgettet, hvorefter Danmarks status 1945 var forringet med et beløb svarende til godt halvdelen af samme års nettofaktorindkomst. Men selvsagt var Danmarks menneskelige og materielle tab under krig og besættelse både absolut og relativt små sammenlignet med adskillige andre landes. Det er også rigtigt, at i den økonomiske debat i 1946 og de nærmest følgende år opfattedes genopbygning først og fremmest som opgaven at retablere og forøge kapitalapparatet.

I professorudvalgets betænkning (1945, 19 ff.) opstilles en rækkefølge af mål for efterkrigstidens økonomiske politik, som antages at svare til det overvejende befolkningsflertals ønsker: 1) Opnåelse af høj beskæftigelse eller undgåelse af udbredt og langvarig arbejdsløshed antages at være det dominerende hovedmål. 2) Forhøjelse af levefoden. 3) Redressering af i al fald en del af de forskydninger i den økonomiske fordeling, som var sket under besættelsen. 4) Forholdsvis stabile pris- og lønforhold - dvs. undgåelse af både inflation og deflation. 5) Retablering af friere forhold, dvs. afvikling af restriktioner, idet udvalget dog her tilføjer, at der ikke består udbredt enighed om ønskeligheden af at afskaffe indgreb over for erhvervenes dispositionsfrihed.

Andetsteds i betænkningen kan det tage sig ud som om der med punkt (2) - forhøjelse af levefoden - navnlig er tænkt på reallønnen, og at forhøjelse af reallønnen ved fremme af prisfaldstendenser ses som et middel til at undgå løninflation. Særlig

klart fremtræder dette i mindretalsudtalelsen fra Axel Nielsen og de to repræsentanter for Nationalbanken om valutakurspolitikken.

Det mest bemærkelsesværdige ved den anførte opregning af mål for den økonomiske politik er udeladelsen af forøget investering. Det omtales, at de civile, danske investeringer var relativt lave under besættelsen, og forøgelse af investeringerne anbefales. Men motiveringen herfor er hovedsagelig multiplikatorvirkningen på beskæftigelsen, og i denne henseende sidestilles større investering med større eksport, som imidlertid fremhæves som yderligere gavnlig ved at øge tilgangen af udenlandsk valuta.

Den faktiske udvikling af beskæftigelsen i de tidlige efterkrigsår blev - formentlig overraskende - relativt gunstig. Ifølge de af Peder J. Pedersen (1977) foretagne beregninger var antallet af ledige (i tusinder):

1938:	116
1939:	104
—	
1944:	56
1945:	91
1946-1948:	63

Sidstnævnte antal opfattedes af datiden som indebærende fuld beskæftigelse - og mangel på arbejdskraft inden for nogle områder. (I 1960'erne nåedes dog langt lavere ledighedstal). Formentlig havde man undervurderet den kombinerede effekt af høj efterspørgsel og af udbuddets tilpasningsevne.

Det var først i løbet af 1946, at det blev almindeligt at anse forøgede investeringer for det essentielle element i genopbygningen. Inspirerende hertil var måske en bemærkelsesværdig radiotale, som Thorkil Kristensen holdt i november 1945 som finansminister i den nydannede Venstre-regering. Et år senere i Folketinget anslog

Thorkil Kristensen det ekstra investeringsbehov til 5 á 6 mia. kr., beklagede de begrænsede muligheder for lån i udlandet og anførte, at den ønskelige investeringsforøgelse næppe kunne præsteres alene ved større produktion, hvorfor det var påkrævet at iværksætte en midlertidig begrænsning af forbruget, som var steget stærkt fra 1945 til 1946. Af hensyn til arbejdsproduktivitets udvikling burde dog forbrugsbegrænsningen være moderat, og følgelig kunne den ønskelige forøgelse af investeringerne opnås kun gradvis. Samtidig advarede mod følgerne af et eventuelt internationalt konjunkturbageslag, som dog initialt via bytteforholdet i udenrigshandelen kunne lette Danmarks økonomiske problemer.

Professorudvalget beskæftigede sig i sin betænkning (1945) udførligt med lønpolitikken. Hovedpunkter var ønskeligheden af 1) en tidlig forhøjelse af reallønnen, 2) fastholdelse af det nominelle lønniveau for at undgå både inflation og deflation samt 3) opretholdelse af et forhold mellem lønninger, priser og valutakurser foreneligt med høj beskæftigelse. Yderligere påpegede man, 4) at ved varigt lavere arbejdsløshed ville højere relativ løn i landbruget være et varigt fænomen, samt 5) at staten måtte have »indseende« med lønudviklingen. Hvad dette sidste punkt indebar, elaborerede betænkningen ikke.

Som det klart nok fremgår af udvalgets betænkning, kunne anbefalingerne (1) og (3) geråde i konflikt, og eftersom udvalget anså høj beskæftigelse for det overordnede mål for den økonomiske politik, måtte mulighederne for særskilt påvirkning af reallønnen i hovedsagen begrænse sig til sådanne supplerende foranstaltninger til den generelle økonomiske politik som diverse tilskudsordninger og opretholdelse af priskontrol kombineret med eventuelt udvidede rationeringer i den første del

af efterkrigstiden. Mere radikalt argumenterede J.S. Dich for at holde renten på et så lavt niveau, at direkte investeringskontrol måtte blive et varigt fænomen.

Såfremt professorudvalget blandt målene for den økonomiske politik havde medtaget et højt investeringsniveau for at retablere og udbygge landets kapitalapparat, ville man formentlig have suppleret omtalen af levestandardens og reallønnens forøgelse med en nærmere drøftelse af betydningen af forbrugsstigningens tempo for forbrugsmulighederne på længere sigt.

I Folketinget i januar 1946 beklagede Thorkild Kristensen, at man i den økonomiske politik ikke havde fulgt udvalgets anbefalinger vedrørende valutakursfastsættelsen og statens indseende med lønudviklingen. Thorkild Kristensen, der var medlem af formandskabet for det ved lov af september 1940 om arbejdsforhold oprettede arbejds- og forligsnævn, holdt i 1942 i Nationaløkonomisk Forening et foredrag, hvis afgørende konklusion var, at styringen af den generelle lønudvikling - på grund af dens betydning for den samlede økonomiske udvikling og det deraf følgende behov for koordination med den økonomiske politik i øvrigt - ikke kunne overlades til arbejdsmarkedets parter, men burde varetages af regeringen.

Det oprindelige initiativ til 1940-loven udgik fra De samvirkende Fagforbund og Dansk Arbejdsgiverforening - for at forebygge tysk indblanding. På denne baggrund var det lidet overraskende, at de socialdemokratiske medlemmer af samlingsregeringen ønskede lovens umiddelbare ophævelse, og at samme krav indgik i Socialdemokratiets program af august 1945. På den anden side - som samlingsregeringens arbejds- og socialminister Hedtoft Hansen oplyste - ønskede nogle andre

regeringsmedlemmer loven forlænget. Ingen af ønskerne opfyldtes, idet loven bortfaldt ved dens udløb primo november 1945.

Mere bemærkelsesværdigt er det, at Krag og Gersmann (1944) gav principielt tilslutning til Thorkil Kristensens foredrag fra 1942 - en tilslutning, der kun modificeredes ved henvisning til betydningen af regeringens partifarve og til ønskeligheden af modsvarende indgreb over for andre samfundsgrupper.

I maj 1946 fremsatte Bertel Dahlgaard forslag om voldgift i interessekonflikter - dog således, at det efter forslaget var overladt til statsministerens afgørelse, om en konflikt skulle henvises til voldgift. Forslaget skulle således kun tjene til at afværge konflikter; men det gav ikke regeringen indflydelse på lønningerne i de tilfælde, hvor parterne enedes.

Under besættelsen - i januar 1942 - var den danske krone revalueret med ca. 8,2 pct. i forhold til Reichsmark. På grundlag heraf fastsattes i den dansk-engelske betalingsoverenskomst kursrelationen $\text{kr. } 19.34 = 1 \text{ £}$, som atter i forbindelse med middeltkursen mellem U.S.-dollar og sterling $\$ 4.03 = 1 \text{ £}$ dannede grundlag for den til IMF i oktober 1946 anmeldte kronkurs over for U.S.-dollar. Fra engelsk side anbefalede man en lavere kronkurs over for £, selvsagt for at opnå lavere sterlingpriser på landbrugsimporten fra Danmark.

Professorudvalget diskuterede udføreligt valutakursspørgsmålet, flertallet sluttede med den type af on-the-one-hand-and-on-the-other-hand konklusion som engang foranledigede præsident Truman til at spørge, om man ikke kunne skaffe ham en enarmet økonom. I sin førnævnte tale tolkede Thorkil Kristensen dog flertallets konklusion derhen, at man havde anbefalet en lavere kronkurs end den

faktisk valgte. Denne var derimod i overensstemmelse med anbefalingen fra mindretallet S. Hartogsohn, Axel Nielsen og Svend Nielsen (jfr. foran): »Mindretallet lægger ligesom udvalget som helhed afgørende vægt på, at det nuværende lønniveau bevares, og dette kan kun ske, hvis der umiddelbart efter krigen lægges an på at genoprette reallønnen. I den henseende må det efter vor formening komme til at spille en dominerende rolle at have så lave valutakurser som muligt. Det synes derfor naturligt for Danmark umiddelbart efter krigen at følge de i øjeblikket noterede kurser«. (Betænkning 1945, 83). Og således blev det - trods venstrepolitikeres åbenbare ubehag samt samt advarsler i dagspressen fra Carl Iversen og Poul Nyboe Andersen med henblik på følgerne for betalingsbalance og beskæftigelse.

Også i spørgsmålet om omfang og tempo for restriktionernes afvikling var der uenighed i udvalget - jfr. henvisningen foran til Dich's argumentation for lavrentepolitik kombineret med direkte investeringskontrol bl.a. ved vedvarende importrestriktioner. Efter stærkt pres fra erhvervskredse, der henviste til U.K.s forventede ringe leveringsevne (jfr. Ester Boserup, 1947) frigav samlingsregeringen i september 1945 importen fra U.K., resulterende i et for datidens forhold meget betydeligt handelsunderskud i 1946. Da Varedirektoratets leder Erik Lindgren i et nytårsinterview 1947 i Politiken forudsagde, at importrestriktionerne ville blive permanente, fremkom heftige protester og krav om hans afskedigelse.

I et foredrag i marts 1946 i Nationaløkonomisk Forening angav Carl Iversen (1946) som forudsætninger for pris- og importrestriktionernes afvikling »blandt andet« følgende ti: 1) normale tilførsler udefra; 2) ingen international depression; 3) rimelige prisrelationer internationalt

mellem råvarer, landbrugs- og industrivarer; 4) det internationale kapitalmarkedes genopståen; 5) liberaliseret, multilateral international handel; 6) rimelig grad af valutakurspolitisk frihed; 7) inddragning af de ledige penge; 8) indenlandsk harmoni mellem priser og omkostninger; 9) en lønudvikling der tillod opretholdelse af denne harmoni; 10) hvis beskyttelse af indenlandsk produktion ønskedes opretholdt, da toldforhøjelse til afløsning af importkontrollen. En imponerende liste, der må have fået de lyttende grossister til at blegne - og endda inkluderede fortegnelsen, sært nok, ikke finanspolitikken. Ej heller indgik, at afvikling af nogle indenlandske restriktioner, navnlig huslejekontrollen, kunne bidrage til afvikling af pris- og importkontrol, - jfr. det velkendte tema, at restriktioner på ét område kan trække supplerende på andre områder med sig. Det bør tilføjes, at Carl Iversen i den følgende diskussion af den mulige rækkefølge af restriktionernes afvikling var mindre negativ.

For venstregeringen var det selvsagt lidet lysteligt, at den i 1947 som følge af valutapuklen måtte skride til en skærpelse af importbegrænsningen. Socialdemokratiets holdning til restriktionspolitikken var adskilligt mere positiv; men man ønskede en ændring af navnlig importbegrænsningens teknik, der fjernede importtilladelsernes karakter af velerhvervede rettigheder, og importkontrollen ønskedes anvendt som instrument til investeringskontrol. Andre punkter i partiets program af august 1945 var statsovertagelse af jord ved en 3½ pct. skat på jordværdien modsvaret af 60-årige obligationer til jordejerne, samt et ganske omfattende socialiseringsprogram. Det hed sig, at augustprogrammet var udarbejdet af en kreds af yngre socialdemokrater med J.O. Krag som det mest fremtrædende

medlem. Men mange år senere tilkendegav Krag, at han havde været skuffet over programmets gammeldags tilsnit - en oplysning, som finder støtte ved en sammenligning af programmet med fremstillingen i bogen af Krag og Gersmann (1944).

Den her omtalte periode fandt sin afslutning ved indbydelsen den 4. juli 1947 til Danmarks deltagelse i Paris-konferencen om Marshall-hjælpen. Seks dage senere accepteredes indbydelsen, dagen efter et møde mellem de nordiske udenrigsministre, hvis udtalelse efter mødet udmærkede sig ved dens forsigtige formulering, betonende landenes neutralitet i relation til forholdet mellem stormagterne - jfr. tilsvarende udtalelse af statsminister Hedtoft i et spørgeprogram i radioen i slutningen af januar 1948. Forud for udenrigsministrenes møde var gået mundtlige advarsler fra russisk side i de respektive nordiske hovedstæder.

Til forståelse af udviklingen i disse første efterkrigsår er det afgørende, dels at tabene under krig og besættelse var langt mindre end i andre lande, i særdeleshed Holland, og at solidariteten mellem de forskellige samfundsgrupper om genopbygningsopgaven var tilsvarende svagere, dels at der under besættelsen var sket store forskydninger i den økonomiske fordeling, som i det mindste for en stor del udbredt ansås for moralsk uberettigede og forargelige.

Vigtigt var måske også, ikke mindst for udviklingen på længere sigt, jfr. Mancur Olson (1982) - at krigsperioden ikke, således som tilfældet var i nogle andre lande, førte til en radikal ændring af samfundets institutionelle struktur og derfor heller ikke til nogen tilsvarende fornyelse i det politiske liv.

Litteratur

- Som del af større, samlede fremstillinger er perioden 1945-47 behandlet navnlig i: Svend Aage Hansen (1974) Økonomisk vækst i Danmark, bd. II. Svend Aage Hansen & Ingrid Henriksen (1980) Dansk social historie, bd. 7. Velfærdsstaten 1940-78. Dansk pengehistorie (1968), bd. 2. Erik Hoffmeyers afsnit.
- Kaj Kjærsgaard & E. Damsgård Hansen (1983) Dansk økonomisk politik.
- Betænkning (1945) afgivet af finansministeriets udvalg af 30. januar 1943. 1. del: Økonomiske efterkrigstidsproblemer.
- Boserup, Ester (1947) Dansk importregulering gennem 15 år. Nationaløkonomisk Tidsskrift 85, 37-67.
- Iversen, Carl (1946) Kan restriktionerne afvikles? Nationaløkonomisk Tidsskrift 84, 58-81.
- Krag, J.O. & P. Gersmann (1944) Krigsøkonomi og efterkrigsproblemer.
- Kristensen, Thorkil (1942) Problemer vedrørende arbejdsmarkedets fremtidige ordning. Nationaløkonomisk Tidsskrift 80, 233-247.
- Olson, Mancur (1982) The Rise and Decline of Nations.
- Pedersen, P.J. (1977) Arbejdsstyrke og beskæftigelse. Socialt Tidsskrift 53, 31-56.
- Petersen, Carl & Jørgen Paldam (1946) Landbrugets Fremtid.
- Rigsdagstidende. Folketingets forhandlinger 1945-47.

Debat

Fhv. nationalbankdirektør *Svend Andersen* indledte debatten af Jørgen Geltings indlæg og kommenterede spørgsmålet om, hvorfor den danske befolkning ikke opfattede afsavn som nødvendige i genopbygningsperioden. Svend Andersen nævnte det forhold, at Danmark var kommet gennem krigen med langt færre ødelæggelser end de fleste øvrige europæiske lande, og at de væsentligste tab, som tabet af halvdelen af handelsflåden og nedslidningen og forringelsen af produktionsapparatet, ikke var synlige. Svend Andersen fortsatte:

»Samtidig stod end ikke klart for de danske økonomer, at England, som var hovedmarkedet for Danmarks vigtigste valutaintjenende erhverv, landbruget, var gået ud af krigen i en meget stærkt forringet økonomisk position. England ville ikke og kunne formentlig heller ikke betale de landbrugsvarerpriser, som man regnede med skulle til for at skabe balance i den danske økonomi. Dette og andre allerede nævnte forhold gjorde, at den danske befolkning stærkt undervurderede den realøkonomiske forringelse i Danmarks situation i 1945 sammenlignet med før krigen«.

Leon Jensen støttede Jørgen Gelting i det synspunkt, at der var en udbredt frygt for lønarbejderne i arbejdsgiverkredse. Industrirådet og Dansk Arbejdsgiverforening så begivenhederne i august 1943 som et forvarsel om omfattende social og politisk uro i overgangsperioden fra krig til fred og anbefalede i februar 1944 på et

industrirådsmøde deres medlemmer at opretholde beskæftigelsen på så højt niveau som muligt uafhængigt af de økonomiske omkostninger, der kunne ligge i den overbeskæftigelse, som det ville indebære. Begrundelsen var faren for uro. Udviklingen forløber anderledes end ventet idet faldet i beskæftigelsen kommer tidligere, nemlig allerede fra nytår 1944/45 fordi Tysklands sammenbrud som økonomisk enhed begynder før det endelige militære sammenbrud. Leverancerne fra Tyskland til Danmark er stærkt nedsat allerede ved nytår 1944/45 og stort set ude af billedet i begyndelsen af 1945. Den virkelige vækst i arbejdsløsheden foregår før maj 1945 og varer kun sommeren over. Derefter stiger beskæftigelsen. Ledigheden nåede ved sit højdepunkt i sommeren 1945 kun halvdelen af det omfang Industrirådet frygtede i oktober 1944.

Ole Karup Pedersen var enig i, at frykten for lønmodtagerne spillede en rolle. Der var tale om, at fagforeningsledelsen både i august 1943 og under folkestrejken i København i sommeren 1944 mistede grebet om medlemmerne. Ole Karup Pedersen fortsatte:

»På den anden side mener jeg, at den sociale fællesoplevelse af fælles ansvar for samfundets økonomi hurtigt blev retableret. Når lønmodtagerne i efterkrigstiden stiller krav om levestandardforbedringer er det næppe udtryk for manglende forståelse for de økonomiske rammer, men for den fortsatte forhandlingsproces om realløn og fordeling og som udtryk

for en politisk opfattelse af hvilken samfundsudvikling, der var ønskelig«.

Jørgen Paldam: »I årene 1945 og 1946 var hele tankegangen, at man stod overfor en politisk radikaliserings i Europa. Erfaringerne fra perioden efter 1. verdenskrig lå bag og der var en forventning om, at udviklingen ville komme ind i et helt nyt spor. Det var på den baggrund »Fremtidens Danmark« blev udskrevet, og det passede til den politiske situation«.

De økonomiske og politiske overvejelser ved beslutningen om deltagelse i Marshallplanen

Lad mig først sige, at Marshallplanen ikke var nogen plan. Jeg tror det er ganske vigtigt for at forstå det, der er sagt og skrevet, at Marshallplanen startede som en idé - en stor idé, en vision. Man kan også sige en strategi. I moderne sprogbrug vil man måske snarere kalde Marshallplanen *proces* og det var en proces der varede fire år. Der forelå ikke noget færdig koncept for, hvad Marshallplanen indeholdt før i 1952/53, da den sluttede. På det tidspunkt kunne man sige: dét var Marshallplanen; det var der ingen der kunne have sagt på forhånd.

En af hovedårsagerne til, at der ikke lå nogen plan, var jo at den amerikanske kongres efter normal parlamentarisk skik ikke kunne vedtage mere end eetårige bevillinger. Det kan det dansk folketings heller ikke. Kongressen kunne for et år ad gangen vedtage nogle beløb og knytte nogle vilkår til. Hele historien skulle altså gennem kongressen hvert år, hvor kongressens medlemmer selvfølgelig skulle brilliere ved at komme med nye glimrende ideer, hvor den indre amerikanske økonomiske og politiske situation ændrede sig undervejs, og hvor den internationale situation og den europæiske situation ændrede sig o.s.v.

Fhv. departementschef

Det var en ny situation hvert år, når kongressen stod overfor at skulle bestemme, hvad der skulle ske nu. Det var ikke bare et spørgsmål om nogle dollars, men om en hel masse andre ting. Derfor ser det ud for mig, som om Marshallprocessen gennemløb en række faser fra år til år og i løbet af årene skiftede fokus. De problemstillinger, der var i forgrunden, var ikke de samme i det andet og det tredje år som i det første år.

Meget kort kan jeg nævne nogle af disse skiftende problemstillinger:

I starten var hovedinteressen knyttet til to spørgsmål:

- 1) hvor mange dollar? - og det viste man faktisk ikke, før der var gået næsten et år - og
- 2) hvordan skulle det europæiske set-up være, hvad skulle vilkårene for at modtage bistand være. Hvor meget skulle være lån og hvor meget »grants«, som almindeligvis oversættes som gaver, hvilket Thorkild Kristensen protesterede imod i folketinget og sagde: Det er ikke gaver, det er *tilskud* hvortil der er knyttet en række vilkår. Til gaver knytter man ikke vilkår, men det gør man til tilskud. Hvor meget der skulle være det ene og det andet skiftede undervejs. Hvad lånevilkårene skulle være, det blev først klaret langt ind i forløbet.

Så kom der en problemstilling med *østvesthandelen*. Der blev oprettet et organ, der hed Cocoom, og som kontrollerede

strategisk vigtige leverancer østpå. Det var sent i 48, og det var noget, der i de følgende år udløste særdeles hårde konflikter, som jeg kommer tilbage til.

I 48 kom *langtidsprogrammerne*, som tog det meste af efteråret 48 og foråret 49.

Så kom *medlemskabet* af NATO i 49, og det medførte at spørgsmålet om forsvarsudgifter og forsvarsmateriel blev en faktor. Det fremgår helt klart af dokumenterne, at amerikanerne da vi kom et stykke ind i den proces ganske kontant benyttede Marshallhjælpen til at presse forsvarsudgifterne i vejret.

I efteråret 49 kom *devalueringerne*, som ikke mindst ændrede prisrelationerne i handelen mellem landene og forrige europæiske landes bytteforhold overfor USA; til gengæld gav de nogle helt nye imcitamenter til at tjene dollar.

Kort efter kom *liberaliseringsdebatten*, og dermed begyndte man på en helt ny måde at fokusere på fri samhandel. I tilslutning til det kom de særlige dollareksportkampagner, vi nedsatte et dollareksportudvalg, som amerikanerne interesserede sig overordentligt meget for. På amerikansk initiativ startede diskussionerne om produktivitet og produktivitetskampagner (Technical Assistance), hvor særlige midler blev kanaliseret til at øge produktiviteten.

Det var vel de vigtigste af de skiftende faser, som jeg nævner for at give indtryk af, hvor mangeartet processen var, og med den konklusion, at der hele tiden dukkede politiske problemstillinger op, som vi i de enkelte lande måtte tage stilling til. Vi kendte ikke på forhånd de skiftende situationer, vi gik ind i. Vi måtte tage stilling på de præmisser, som man nu på det tidspunkt kunne se i kortene.

I starten drejede det sig først og fremmest om to hovedlinier: kontante *dollarydelser* og et *europæisk samarbejde*. Det

sidste var på forhånd yderst uklart, for nogle en utrolig konstruktiv vision og for andre faktisk noget negativt. Men jeg tror nok, at situationen først og fremmest var præget af stor usikkerhed overfor, hvad det egentlig var, man skulle tage stilling til, og derfor var der også stor forsigtighed i de politiske kommentarer. Man ville ikke købe katten i sækken.

Hvad skete der i rigsdagen, som det hed dengang, og specielt, hvad sagde regeringerne i rigsdagen?

Vi havde hele to trontraler i efteråret 47. Først talte Knud Kristensen og det var hans svanesang. Han holdt en forholdsvis kort trontale, og en meget stor del af den handlede om Sydslesvig. Vi der husker situationen ved godt, hvorfor han talte om Sydslesvig, og han talte også lidt om vel-signelsen ved nordisk samarbejde og Forenede Nationer men ikke et ord om Marshallhjælpen. Og det kan jo egentlig undre een nu i dag, hvor vi tillægger den en kolossal betydning for, hvad der skete efter 47.

Efter Knud Kristensen talte den anden Kristensen, Thorkil, og forelagde et finanslovsforslag, hvor han heller ikke sagde noget om Marshallplanen. Umiddelbart efter blev der udskrevet valg.

Efter valget kom Hedtoft til, og så var det hans tur til at holde en åbningstale. Den er betydelig længere, og Sydslesvigsspørgsmålet fylder betydeligt mindre, og der er sikkert mange andre forskelle, men den er ens på et punkt: Hedtoft nævner heller ikke Marshallplanen med et ord. Et par dage senere forlægger H.C. Hansen som finansminister finanslovsforslaget, og han siger i nogle ganske korte sætninger: Ja det kan jo ikke nytte noget at vi slapper af, vi er nødt til at føre en stram økonomisk politik, for det ville være let-sindigt at hælde sit hoved til, at vi måske

får noget Marshallhjælp. Det kan vi ikke regne med.

Det udløser ikke nogen kommentarer blandt ordførerne undtagen hos en, naturligvis Thorkil Livrem, som siger: Jeg er fuldstændig enig med finansministeren på dette punkt. Vi bør ikke bruge Marshallhjælpen som en sovepude, for vi ved jo ikke, om vi får nogen. - Det var den autoriserede politiske mening i efteråret 47.

I februar 48 kommer handelsminister Krag med nogle bemærkninger i en diskussion i folketinget om handelspolitik, der helt falder i tråd med H.C. Hansens og Thorkil Kristensens: det kan ikke nytte at regne med Marshallhjælpen, når vi snakker valutabalanceplaner. Den 10. marts er der en udenrigspolitisk debat i folketinget, hvor nogle partier har bedt udenrigsministeren om at give en redegørelse for den udenrigspolitiske situation. Det er en redegørelse, der dækker hele feltet, men som kun bruger ganske få sætninger til at sige noget om Marshallplanen. De er dog interessante derved, at udenrigsministeren omtaler Marshallplanen som »denne storstilede tanke« og udtaler sig særdeles positivt om dens betydning.

Den positive holdning udløser så nogle bemærkninger fra ordfører Aksel Larsen, der selvfølgelig tordner løs, at der er forfærdeligt, at man vil gå ind i sådan noget. Knud Kristensen »den tidligere statsminister« omtaler det overhovedet ikke, han taler om Sydslesvig. Ole Bjørn Kraft - som Hall Koch altid af en eller anden grund omtalte som Ole Statsmand - udtalte sig overordentligt positivt og sagde, at det var absolut noget man måtte se hen til. Den der gjorde mest ud af det var Alsing Andersen, socialdemokratisk ordfører, og han gik ret udførligt ind på nogle problemer. Han brugte bl.a. vendingen: Europa trænger til en blodtransfusion efter

krigen, og den kan alene komme fra USA i form af en strøm af dollar.

Det er hvad jeg har kunnet få ud af de sparsomme officielle, udadrettede politiske kommentarer; til gengæld er strømmen af papirer bag kulisserne stor, og det gør det jo ikke lettere at finde ud af det. Det gælder interne regeringspapirer, ikke mindst økonomiudvalget i den Socialdemokratiske regering (det vi til daglig kaldte »MØF« - Ministerudvalget for økonomi og forsyning). Her blev problemstillingerne vendt nogle gange, men egentlig også i forholdsvis perifert omfang sammenlignet med de løbende økonomiske problemer. Tingene blev givet drøftet i det udenrigspolitiske nævn hvor ministeren orienterede om forhandlingerne i Paris, i de enkelte økonomiske ministerier, og i erhvervsorganisationerne og fagforeningerne, hvor man fulgte disse ting ganske nøje. Materialet er enormt, og relationsmønstret er broget. Det er svært at tale om *en dansk* holdning til Marshallprocessen - der var mange holdninger. Jeg kan inden for rammerne af denne indledning kun skumme fløden og prøve på at strukturere stoffet. - Jeg vil gøre det ved at samle bemærkninger om nogle bestemte grundtemaer, som prægede den danske debat.

Først nogle ord om det interessante år, *fasen frem til juni 1948*. Det var i går årsdagen for underskrivelsen af traktaten mellem Danmark og Amerika om modtagelsen af Marshallhjælpen; det var altså ikke et 40 års jubilæum, men et 39 års jubilæum for, at Danmark tiltrådte planen. Indtil da var forhandlingssituationen temmelig flydende, ikke mindst usikkerheden om hvor meget Amerika ville betale - Og om det overhovedet var realistisk at deltage i »planen«. To hovedspørgsmål, som i starten optog den danske politiske

verden, var *forholdet til Skandinavien og forholdet Øst-Vest*.

Forholdet til Skandinavien spillede en stor rolle. Gelting nævnte allerede at de skandinaviske udenrigsministre blev sammenkaldt umiddelbart efter, at det var brudt sammen med russerne; og der var betydelig tøven i Norge og Sverige både med hensyn til, om de ønskede at modtage hjælp, og om de ønskede at deltage i en samarbejdsorganisation i Paris. Sveriges holdning er nok lettest at forstå. Den traditionelle neutralitet gjorde det vanskeligt for landet at gå ind i noget, der kunne smage af europæisk blokpolitik. Sverige havde klaret sig rimelig godt under krigen og var derfor ikke nogen oplagt modtager af Marshallhjælp. Sverige fik overhovedet ikke Marshallhjælp i form af gaver, men kun i form af lån og et beløb der pr. indbygger var en tredjedel af hvad Danmark og Norge fik; så det var klart at det incitament var ikke særlig stærkt for Sverige. Men først og fremmest var både Sverige og Norge imod, at de blev lavet en rigtig organisation. Hvis der skulle laves et organisatorisk samarbejde, skulle det kun have den opgave at fordele hjælpen, og de to lande var imod at det blev en speciel vesteuropæisk organisation. De ønskede at have Østeuropa med for ikke at få et split. Der fulgte Norge altså Sverige.

Danmarks holdning i de forhandlinger er det lidt vanskeligere at klargøre. Jeg læste i et af de papirer, jeg har fået, at man i København i regeringskredse betragtede nordisk økonomisk samarbejde som et alternativ til det europæiske samarbejde. Der er overhovedet ikke noget i mine erindringer, der rimer sammen med det; det var helt ude af billedet. Det er rigtigt, at en nordisk forsvarsalliance blev sat op som noget, man hellere ville have end samarbejde med NATO, men sådan var det ikke på det økonomiske område.

Når Danmark et stykke vej accepterede Sveriges og Norges tøvende holdning, betragter jeg det alene som en gestus i det hellige nordiske samarbejdes navn, og Danmark faldt hurtigt fra. I september blev det sagt klart til Norge og Sverige, at hvis de ville have Marshallhjælp, så var det om at komme ind i folden. Hvis de hellere ville noget andet, så fik de altså ikke nogen andel. Så frafaldt de og gik ind i Parissamarbejdet. Danmarks reaktion betragter jeg som en loyalitet over for Norge og Sverige, måske nok så meget bestemt af hensynet til de meget stærke nordiske følelse i den dansk befolkning som af hensynet til reaktionen i Norge og Sverige -altså dansk indenrigspolitik. Men en ting kom der ud af det. Det tre lande prøvede i de næste år på inden for rammerne af det vesteuropæiske samarbejde at skabe en nordisk toldunion. Herom førtes indgående forhandlinger, hvor nationalbankdirektør Bramsnæs kom til at spille en ledende rolle som dansk forhandler. Det var i forhold til Parissamarbejdet ikke nogen urealistisk mulighed, der var fortilfælde i Benelux som en regional toldunion inden for det europæiske samarbejde.

Det andet spørgsmål var *øst-vest*. Der var meningerne nok mere fasttømrede i de tre lande. Både i Danmark, Norge og Sverige var man yderst tøvende overfor, at der kom et brud med Østeuropa. Der var flere momenter heri. Det ene var den politiske angst for det man kalder blokpolitik, at Europa blev delt op i politiske blokke. Man fastholdt i lang tid, at der måtte bevares muligheder for en åben samhandel mellem de vesteuropæiske lande og østlandene. Der var nok nogle illusioner i politiske lejre her - ikke mindst i socialdemokratiske kredse - at man kunne opretholde gode handelsforbindelser vestover, og navnlig at Danmark kunne få en del råvarer fra østlandene, som man ellers

kun kunne få mod dollar. Det blev altså opfattet som en del af vores dollarproblem. Men man mente også, at østlandene, når de blev genopbygget, repræsenterede eksportmarkeder for dansk industri.

Som en parentes kan jeg nævne, at et af de interne notater, jeg har fundet, siger noget, som vi nu kan se, er uhyre naivt, nemlig: opbygning af en dansk industrieksport til de vesteuropæiske industrilande er ikke realistisk! Når vi skal opbygge en industri baseret på eksport så skal det være eksport til østeuropa og til oversøiske områder!

Eftertiden har vist, at det var et grundigt fejlskud, men det var altså, hvad man mente dengang. Så sent som i den nævnte debat den 10. marts 48 talte Alsing Andersen varmt om samarbejdet østpå og sagde, at samarbejdet inden for Marshalllandene fortsat stod åbent for østlandene med muligheder for et nært samarbejde. Da kan den gode Alsing Andersen næppe have været i god tro.

Forholdet til østlandene blev yderst problematisk senere hen med leverancer af strategiske varer, tankskibe og andre skibe til Polen og til Sovjet. Vi fik en særdeles hård strid med amerikanerne, som endte med en note fra Washington umiddelbart før det første tankskib skulle afleveres. Noten lød: hvis I bemander det skib og foretager prøvesejladser med det, bliver I afskrevet som modtagere af Marshallhjælp. På det tidspunkt havde vi en VK-regering, der i sit svar beklagede at amerikanerne tog dette standpunkt og anførte, at den danske regering havde en tradition for at overholde internationale aftaler, som man havde underskrevet, og at tankskibet om nogle dage ville blive afleveret til russerne! Det fik ikke den katastrofale virkning. Amerikanerne tog det til efterretning; men det er et eksempel på, at der i mange spørgsmål var en ganske

massiv amerikansk indblanding i dansk økonomisk politik og i dansk politik i det hele taget.

Det tredje punkt er vores *forhold til de europæiske samarbejde*. Jeg synes nok, at man når man ser, hvad der blev skrevet dengang, savner man et mere åbent blik for de historiske perspektiver, som kunne ligge i dette samarbejde. De argumenter, der kom frem var bl.a., at her kom altså en organisation, som skulle have et sekretariat med 7-800 mennesker og at det ville blive jo en papirmaskine uden lige, hvor al fornuft ville drukne. Vores nationale politiske frihed ville tage skade, og nogle så den risiko, at vi kom ind i et system af planøkonomiske foranstaltninger. Det var ikke mindst noget Venstre som det liberale parti reagerede hårdt imod, og som Socialdemokratiet omvendt egentlig syntes var en udemærket ting. Resultatet blev naturligvis, at vi gik med i marts 48. OEEC blev endelig etableret.

Derudover var der *forholdet til amerikanerne*, som yder af hjælpen. Det var nok det mest kontroversielle i den danske politiske debat. De fleste var vel nok meget opsat på at modtage dollar; det er vel en typisk pragmatisk holdning, at hvis man bliver viftet om næsen med nogle gaver så siger man da ikke nej. Men selvfølgelig var man opmærksom på, at vi kom til at yde noget til gengæld. Jeg tror ikke der var nogen i kongeriget, som troede at amerikanerne kom med alle disse Marshallpenge for vores blå øjnes skyld. Der lå nogle klare amerikanske interesser bag.

Det blev blandt andet der er nævnt i de forskellige diskussioner, at det var en måde til at fremme kontante amerikanske erhvervsinteresser og ikke mindst skaffe det amerikanske landbrug af med stor overskudsproduktion af korn; det kunne også stimulere de lave kornpriser. Men der var også den helt generelle interesse, at Ame-

rika bevarede den vigtige handelspartner, som Europa jo helt oplagt ville blive i kraft af genopbygningen.

Det var amerikanske skibsfartsinteresser, som førte til vilkår om, at halvdelen af alt, hvad vi fik leveret i henhold til Marshallhjælpen, skulle befragtes på amerikansk køl. Det var yderst kontroversielt for dansk skibsfart. Der blev blandt andet talt om faren for, at Amerika ville bruge det til »industrispionage« og f.eks. skaffe sig insight-viden om dansk skibsfart. På et tidspunkt blev der stillet krav om, at amerikanerne skulle have forelagt alle spørgsmål om den danske kronekurs, så vi ikke kunne ændre kronekursen uden diskussion med amerikanerne.

Der var naturligvis også faren for, at vi blev påtvunget et planøkonomisk system, og at det danske restriktionssystem ville blive holdt i live længere end nødvendigt. Ikke mindst på det punkt var Venstre meget kritisk og advarende, og omvendt så Socialdemokratiet jo netop dér en chance til at realisere nogle af sine forventninger.

Alle disse spørgsmål blev jo meget drøftet med den amerikanske Marshallmission. Så vidt jeg husker var der 21 i starten - unge absolut dygtige amerikanske økonomer, mange af dem er senere enten blevet kendte professorer ved amerikanske universiteter eller har gjort karriere i amerikansk administration og erhvervsliv. De var vore jævnaldrende, og dem havde vi mange diskussioner med. Der var ikke tvivl om, at nogle af disse unge amerikanske økonomer nærmest var, hvad vi ville kalde socialdemokrater. De tænkte om økonomisk politik på samme måde og i den periode, hvor det var en socialdemokratisk regering, var samarbejdet ganske tæt. Jeg tror også, at jeg kan sige, at disse amerikanske økonomer,

som havde den forbandede pligt at varetage amerikanske interesser og fik instrukser hjemmefra, om hvad de skulle gøre, skabte en del irritation rundt omkring ved at blande sig og bede om oplysninger om det ene og det andet og følge til dørs, hvad deres penge blev brugt til.

En almen overskrift over mange af betænkkelighederne var, at der kunne ske *indgreb i dansk suverænitet*. Det gjaldt både i forhold til samarbejdet i Paris og i forhold til amerikanerne. Vi risikerede at komme ind i ting, der krænkede vores suverænitet. Hvis Else Hammerich havde været på banen dengang, havde hun haft stof nok at snakke om.

Danmarks suverænitet er en kostelig sag, som vi må omgås med stor tænk-somhed. Det var ikke noget, vi skulle stritte væk for at tilfredsstille nogle kommer-cielle amerikanske interesser. Men hvis afgivelse af dansk suverænitet tjener et stort historisk perspektiv som f.eks. det økonomiske og politiske samarbejde i Europa, så mener jeg bestemt, at vi kan afgive suverænitet.

Den megen panegyriske snak om vor suverænitet minder om nogle kommunalpolitikeres påberåbelse af det kommunale selvstyre, som vi jo ved er og nødvendigvis må være begrænset af en række rammer, der er begrundet i at de danske kommuner er en del af et større dansk samfund og må indordne sig under dette samfunds overordnede regler og synspunkter.

Det kniber for politikerne at sige dette klart, men de faktisk trufne beslutninger lader ingen i tvivl om, at politikerne har været parat til at afgive dansk suverænitet, når de kunne se, at det tjente formål, som i en bredere sammenhæng var i det danske samfunds interesser.

Fra april 48 gik vi ind i en ny fase. Da kom der penge på bordet. Så begyndte diskussionen om, hvad skulle vi købe for

de penge. Den 29. juni fik vi den bilaterale overenskomst med USA og dermed var systemet bragt på plads. Vi tiltrådte organisationen OECD, som havde opbygget sin stab, og de amerikanske Marshallmissioner var etableret i de forskellige europæiske hovedstæder. Nu kunne det store maskineri begynde at fungere.

Allerede i sommeren 48 stod det klart, at hvis man skulle have et grundlag for alle disse forhandlinger, måtte man have een eller anden samlet oversigt over den europæiske situation og perspektiverne i de enkelte lande. Det førte til en beslutning i OEEC's ministerråd den 4. august om, at de europæiske lande skulle lave et langtidsprogram. Hvert enkelt land skulle lave et nationalt 4-årigt langtidsprogram. Disse langtidsprogrammer skulle så sendes til Paris for at drøftes, og på det grundlag skulle organisationen lave een fælles europæisk langtidsplan eller et langtidsprogram, som var et mere træffende udtryk.

Der er ingen tvivl om, at arbejdet med langtidsprogrammerne var overordentligt nyttigt for alle, der arbejdede med Marshallplanen. Vi var dengang ikke så forvante med økonomiske oversigter og konjunkturer. Det var noget uhørt nyt at lave et sådan fireårs-program, og det statistiske og teoretiske modelgrundlag var mere end primitivt.

Hvis ikke vi havde lavet økonomiske årsoversigter siden 1946 og siden foråret 1947 et dansk nationalbudget, som det hed med et noget misvisende udtryk, havde vi ikke været klædt på til at lave langtidsprogrammet. Men det blev stablet på benene relativt hurtigt. Regeringen nedsatte et langtidsudvalg med Viggo Kampmann som formand, med repræsentanter fra de økonomiske ministerier og fra erhvervsorganisationerne; det sidste var jo givet en nødvendig ting udfra saglige be-

tragtninger. Det var også vurderet med regeringens øjne en politisk smart måde. Regeringens taktik var helt klart, som ved mange senere lejligheder, at hvis vi i langtidsudvalget kunne få etableret enighed med erhvervene, kunne den med større styrke gå til folketinget og sige: jamen det og det har erhvervene tiltrådt, det er erhvervenes standpunkter, det står dér. Vi ved alle, at det har man brugt adskillige andre gange, når man skulle have erhvervsøkonomiske beslutninger igennem. Jeg tror ikke erhvervene var begejstrede for det, men de fik i hvert fald noget ud af disse drøftelser. Der skete betydelige ændringer i langtidsprogrammets udformning, som klart var betinget af gode råd fra erhvervene.

Meget kort kan jeg sige, at diskussionerne om langtidsprogrammet bevægede sig omkring *4 centrale balancer i dansk økonomi*. Den ene var valutabalancen, og det var både den totale og dollarbalancen. Vi kom til det resultat, at vi kunne regne med at opnå totalbalance efter en fireårsperiode, men at det var udelukket, at vi kunne få ligevægt på dollarbalancen, så vil ville være afhængig af konvertibilitet.

Den anden balance var mellem *dansk forbrug og varer til eksport*, og den blev håndteret meget håndfast. Hvis vi f.eks. skar ned på vores smørrationer, fik vi noget smør, vi kunne eksportere; og det var en af måderne at fremme eksporten på, at holde det danske forbrug nede på et lavt niveau.

Den tredje balance var *forbrug overfor opsparing*, og grundideen var her den samme: Hvis vi kunne holde vores forbrug nede og få en større opsparing, kunne vi sikre den øgede *investering*, som dengang spillede en umådelig rolle i vores forestillinger om genopbygningen. Vi skulle meget kraftigt på investeringer, det var alle enige om.

Den fjerde balance var balancen *industri/landbrug*. I det første oplæg til debat om langtidsprogrammet sagde vi forsigtigt, at landbrugsproduktionen næppe kunne nå op på førkrigniveau, men den skulle i hvert fald nærme sig; industrien skulle derimod nå videre. Det endelige resultat blev, at den samlede landbrugseksport skulle noget op over 38-niveauet, ligesom det danske forbrug af landbrugsvarer skulle nå højere, fordi der havde været en tilvækst i befolkningen på godt 10%.

Derfor skulle den samlede landbrugsproduktion ligge 10-15% over 38-niveauet. Industriproduktionen skulle derimod op på 35% over førkrigs-niveauet.

Det er måske værd at nævne, at i det første notat fra Det økonomiske Sekretariat står at læse, at det politisk ikke er realistisk at tro, at den danske befolknings forbrug kan holdes på samme niveau gennem disse fire år. Men i det endelige langtidsprogram kom til at stå, at forbruget skulle holdes stabilt gennem alle fire år, og tallene viser, at der ikke var afsat penge til nogen forbrugsstigning. Det viste sig senere at blive fatalt, det blev den diskussion, der lå bag det socialdemokratiske regerings afgang i november 50. Det vender jeg tilbage til.

Så vil jeg lige nævne et sidste problem, som langtidsprogrammet ikke omtalte, nemlig hvilke instrumenter der stod til rådighed for at styre økonomien. Faktisk havde vi jo en række styringsinstrumenter foruden finans- og pengepolitik, nemlig restriktioner på udenrigshandelen, restriktioner på forbruget, restriktioner på fordelingen af råvarer til industrien og restriktioner på adgang til at investere i form af materialetildeling til byggeri og anlægsvirksomhed. Det omtales ikke, og det var jo også yderst politisk kontroversielt; men alligevel talte vi frejdigt om in-

vesteringsstyring ud fra nogle bestemte kriterier; det var navnlig at virksomheder, der eksporterede, skulle gå før virksomheder der producerede til hjemmemarkedet, og at virksomheder, der leverede nødvendighedsvarer til hjemmemarkedet, skulle gå før virksomheder, der leverede luksusvarer (hvad det så end var).

Men dette var *en negativ styring*: Vi kunne sige nej til nogen, der ønskede at købe maskiner og udstyr. Det var ikke en positiv investeringspolitik, hvor man kunne fremme noget, måske bortset fra ganske enkelte iøjnefaldende projekter, bl.a. olieaffinaderier. Men forudsætningerne for, at den styringsmekanisme ikke var så meningsløs, som den kan se ud i dag, var jo, at der var en enorm overskudsefterspørgsel og et meget stor investeringsbehov i erhvervene. Hvis det skortede lidt på finansieringsevnen, så kunne man fra en del af Marshallhjælpen give yderligere støtte med (amerikansk bifald) til særlige investeringer.

Den problemstilling ændredes fuldstændig i de følgende år, fordi overskudsefterspørgslen forsvandt; og i efteråret 48 og foråret 49 kom et konjunkturtilbage-slag i USA, som bl.a. havde den kontante virkning, at Englands eksport til Amerika begyndte at falde. Også andre europæiske landes dollareksport var vigende, og en ny faretruende situation var ved at opstå. Det var på denne baggrund, at den engelske devaluering kom i september 49, og det var uhørt stor devaluering. Dollarkursen blev skrevet op med 44%, Danmark, Norge og Sverige og en række lande fulgte fuldt ud. Frankrig og nogle andre lande tog kun delvise skridt; stort set blev det således mere en opskrivning af dollar end en nedskrivning af europæiske valutaer. Det ændrede selvfølgelig totalt grundlaget for alle hidtidige tanker om, hvordan det ville gå, og var en af årsagerne til at lang-

tidsprogrammet derefter gled ud i ubemærkethedens mørke. I de sidste år var der ingen der snakkede langtidsprogram; det havde opfyldt sin funktion, men en række forudsætninger var bristede.

Den ene var at devalueringen førte til, at vores bytteforhold blev ekstremt forringet. Umiddelbart blev det danske bytteforhold forringet med 20%, hvilket bl.a. skyldtes vores store eksport til England, hvor priserne var bundet i sterling i kraft af særlige prisaftaler. Den anden svigtende forudsætning var, at det danske forbrug ikke kunne holdes konstant. Det forudsatte igen, at det danske restriktionssystem blev bibeholdt. På det punkt fik regeringens politik jo et grundstød ved liberaliseringsprogrammet sent i 49.

Liberaliseringsprogrammet mødte en stor modstand fra den danske socialdemokratiske regering og langt ud i det danske politiske system, men naturligvis ikke fra den liberale fløj i folketinget. Jeg tror, at det er en rimelig analogi at sige, at det, som i dag kaldes fodnotepolitik i Bryssel er tæt på det, som blev ført fra dansk side i 1949/50 i Paris. Vi førte fodnotepolitik med hensyn til liberaliseringen og tog forbehold, først og fremmest fordi vores landbrugseksport ikke blev frigivet på de markeder, hvor vi var interesseret i at sælge. Andre lande ophævede nok deres kvantitative restriktioner, men de havde høje toldsats, medens vi ikke havde nogen toldbeskyttelse. Som følge af denne særsituation, kørte vi på fodnoter og undtagelsesbestemmelser et langt stykke vej frem.

Der var utilfredshed med liberaliseringen og spændingerne steg i den danske befolkning ikke mindst i fagbevægelsen. Jeg har fundet frem til en beslutning fra januar 50 i regeringens økonomiudvalg, hvor man sagde: vi må gøre noget ekstraordinært for at underbygge den danske

forhandlingsposition mod liberaliseringen, var det ikke en idé, om vi skrev breve eller fik danske fagforeninger til at skrive breve til alle de store amerikanske fagforeninger og forklarede den danske situation. Det besluttede man. Man prøvede altså ved en knibtangsbevægelse at påvirke den politiske opinion i Amerika. Det har jeg ikke set fremme i diskussionen, men jeg synes, at det er ganske karakteristisk.

Det stod helt klart i den socialdemokratiske lejr, at vanskelighederne var stigende. Fra den sidste fase i efteråret 1950 foreligger et hemmeligstemplet notat skrevet af Viggo Kampmann, hvor han over for regeringens medlemmer råber vagt i gevær og siger, at situationen bliver kritisk. Der må ske noget overfor det inflationspres, der nu er og det deraf følgende lønpres, og han siger i meget utilslørede vendinger - hvad jeg finder bemærkelsesværdigt - at lønningerne må holdes tilbage, og der må gives erhvervene mulighed for en øget profit som forudsætning for at gøre det, der nu er brug for.

Den historiske version er vel den, at regeringen Hedtoft »gled i en smørklat« ved en folketingsdebat om smørrationeringens ophævelse og blev væltet af oppositionen. Det er efter min bedste overbevisning ikke den historiske sandhed, men om jeg så må sige den tilfældige ydre anledning. I min private notater fra dengang fortælles om en lang kæde af forhandlinger mellem den socialdemokratiske topledelse og fagforeningstoppen. På grundlag af Kampmann's advarsler til regeringen drøfter man mulighederne. Fagforeningerne melder fra. De kan ikke acceptere de skridt, som økonomerne finder økonomisk nødvendige for at komme ud af situationen, og dermed var regeringen afskåret fra at gribe ind. Det var baggrunden, og da smørdebatten kom, så regeringen en lejlighed til at komme ud af klemmen.

For mig at se er det en fuldstændig parallel til situationen sommeren 82, hvor Anker Jørgensen og hans økonomiske ministre drøftede med LO's top, hvordan man kunne rette situationen op. Knud Heinesen lagde en række konstruktive og beretigede forslag frem om besparelser og andre ting, men fagforeningerne sagde nej, med det resultat at Anker Jørgensen takkede af. Der var ikke i hans politiske bagland og i fagforeningsbaglandet dækning for at gøre det, som den socialdemokratiske top vidste var nødvendigt. Det var præcis den samme situation i november 50, og det er egentlig ganske tankevækkende at se hvordan dette mønster gentager sig med godt 30 år mellemrum.

Så kom Venstreregeringen til. Liberaliseringen gik sin gang og problemstillingerne ændrede sig. Jeg vil slutte med at karakterisere denne vending i situationen ved en udtalelse fra den engelske finansminister Butler, som var en af den tids meget fremragende engelske politikere. Ved et ministermøde i Paris, som jeg overværede, kom han med de forløsende ord: *Trade not Aid*. Der gik noget af et sus igennem forsamlingen; det blev sagt med aplaus og det slog jo alle, at der ikke var nogen fremtid i at klare sig med hjælp. Nu drejede det sig om at få den europæiske handel til at blomstre. Det var det, der skulle sikre grundlaget for europæisk økonomi. Og det var det der skete.

Debat

På spørgsmål fra *Niels Thomsen* om, hvornår det står klart, at deregulering/liberalisering er en forudsætning for Marshallplanen svarer *Erik Ib Schmidt*: »Jeg mener, at liberaliseringspolitikken først kommer op til overfladen i efteråret 1949 og i høj grad var udløst af devalueringen. Det var importrestriktionerne det drejede sig om. De indenlandske restriktioner på forbrug o.lign. interesserede ikke OEEC så meget«.

Vibeke Sørensen: »Jeg er enig i, at Marshallplanen ikke var en plan, men Marshallplanen, med dens krav om balance i betalingsforholdet overfor dollarområdet i 1952, rejser nogle fundamentale spørgsmål i dansk politik, som involverer styringen af den økonomiske politik i Danmark. Marshallplanen introducerer, på en måde der ikke tidligere var set, vigtigheden af styring af den økonomiske politik efter politisk fastlagte mål for udviklingen på længere sigt. Jeg vil godt spørge, om det i langtidsudvalget blev diskuteret, om det var nødvendigt med fundamentale strukturændringer i dansk økonomi. Blev det diskuteret, om man fortsat kunne basere dansk økonomi på landbrugseksporten? Både langtidsprogrammet og årsprogrammerne for 1949 og 1950 er stærkt præget af landbrugets interesser. Mit sidste spørgsmål drejer sig om de danske skøn for dollareksporten. Set i forhold til, at de amerikanske landbrugere var en stærk politisk kraft i Washington, ser de danske skøn for eksport af smør og andre landbrugsprodukter ret

overvurderede ud. Det er klart, at man af hensyn til USA var nødt til at opstille et program for eksport til dollarområdet, men i hvilken grad troede man selv på planerne?«.

Erik Ib Schmidt: »Marshallplanen introducerede ikke økonomisk planlægning i Danmark. Det gjorde »Fremtidens Danmark« og nationalbudgetterne. Ligesom med langtidsprogrammet var der ikke tale om nogen egentlig plan, men om politiske deklarationer og hensigter. Hvordan styringen skulle foregå og hvordan det konkret skulle gøres var ikke formuleret, og der var derfor ikke tale om økonomisk planlægning i den gængse brug af ordet. Bruger man ordet økonomisk planlægning i vagere betydning som koordineret tilrettelæggelse af finans- og pengepolitik, så var der tale om planlægning. Det var nok sådan de unge Keynes-inspirerede amerikanske økonomer opfattede planlægning. Jeg kan ikke svare på, om der blev drøftet fundamentale strukturændringer i langtidsudvalget, men de blev drøftet i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd og Det økonomiske Sekretariat, som der var et tæt samarbejde imellem. De blev også drøftet i kredsen af unge socialdemokratiske økonomer. I OEEC blev Danmark spurgt, hvorfor vi ikke holdt os til landbrug, hvor vi var effektive. Her svarede jeg, at der ikke ville kunne beskæftiges een person mere i det danske landbrug. Beskæftigelsen lå i byerhvervene. Det tog de til efterretning. I det hele taget var drøftelserne i OEEC nyttige. De

afslørede mangel på sammenhæng mellem landenes skøn over udviklingen, og førte til revisioner af skønnene.

Viggo Andersen: Jeg mener ikke, at man drøftede afgørende strukturændringer i dansk landbrug, hverken i planlægningsstadiet forud for Marshallplanen eller de første år af Marshallhjælpens gennemførelse.

På spørgsmål fra Niels Thomsen om, hvornår det står klart, at deregulering/liberalisering er en forudsætning for Marshallplanen, svarer *Erik Ib Schmidt:*

»Jeg mener, at liberaliseringspolitikken først kommer op til overfladen i efteråret 1949 og i høj grad var udløst af devalueringen. Det var importrestriktionerne, det drejede sig om. De indenlandske restriktioner på forbrug o.lign. interesserede ikke OEEC så meget.«

Vibeke Sørensen: »Jeg er enig i, at Marshallplanen ikke var en plan, men Marshallplanen, med dens krav om balance i betalingsforholdet overfor dollarområdet i 1952, rejser nogle fundamentale spørgsmål i dansk politik, som involverer styringen af den økonomiske politik i Danmark. Marshallplanen introducerer, på en måde der ikke tidligere var set, vigtigheden af styring af den økonomiske politik efter politisk fastlagte mål for udviklingen på længere sigt. Jeg vil godt spørge, om det i langtidsudvalget blev diskuteret, om det var nødvendigt med fundamentale strukturændringer i dansk økonomi. Blev det diskuteret, om man fortsat kunne basere dansk økonomi på landbrugseksporten? Både langtidsprogrammet og årsprogrammerne for 1949 og 1950 er stærkt præget af landbrugets interesser. Mit sidste spørgsmål drejer sig om de danske skøn for dollareksporten. Set i forhold til, at de amerikanske landbrugere var en stærk politisk kraft i Washington, ser de danske skøn for eks-

port af smør og andre landbrugsprodukter ret overvurderede ud. Det er klart, at man af hensyn til USA var nødt til at opstille et program for eksport til dollarområdet, men i hvilken grad troede man selv på planerne?«

Erik Ib Schmidt: »Marshallplanen introducerede ikke økonomisk planlægning i Danmark. Det gjorde »Fremtidens Danmark« og nationalbudgetterne. Ligesom med langtidsprogrammet var der ikke tale om nogen egentlig plan, men om politiske klarationer og hensigter. Hvordan styringen skulle foregå og hvordan det konkret skulle gøres var ikke formuleret, og der var der for ikke tale om økonomisk planlægning i den gængse brug af ordet.

Bruger man ordet økonomisk planlægning i vagere betydning som koordineret tilrettelæggelse af finans- og pengepolitik, så var der tale om planlægning. Det var nok sådan de unge Keynes-inspirerede amerikanske økonomer opfattede planlægning.

Jeg kan ikke huske, om der blev drøftet fundamentale strukturændringer i langtidsudvalget, men de blev drøftet i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd og Det økonomiske Sekretariat, som der var et tæt samarbejde imellem. De blev også drøftet i kredsen af unge socialdemokratiske økonomer. I OEEC blev Danmark ved en »landeeksamination« spurgt, hvorfor vi ikke holdt os til landbrug, hvor vi var effektive. Her svarede jeg, at der ikke ville kunne beskæftiges een person mere i det danske landbrug. Beskæftigelsen lå i byerhvervene. Det tog de til efterretning.

I det hel taget var drøftelserne i OEEC nyttige. De afslørede mangel på sammenhæng mellem landenes skøn over udviklingen, og førte til revisioner af skønnene.

Viggo Andersen: Jeg mener ikke, at man drøftede afgørende strukturændringer i dansk landbrug, hverken i planlæg-

ningsstadiet forud for Marshallplanen eller de første år af Marshallhjælpens gennemførelse.

Erling Kristiansen: Jeg vil gerne her gøre to bemærkninger. Den første angår spørgsmålet om suverænitet, hvor jeg vil fremføre den betragtning, at valget ofte kan stå mellem formel suverænitet og øget reel handlefrihed. Hvis et lille land kan vælge mellem fuld suverænitet og accept af en række internationale spilleregler, hvortil også de store lande er bundet, kan det være i det lille lands interesse at vælge det sidste, fordi det vinder langt mere, end det opgiver.

For det andet må det erindres, at den kolde krig var en dynamisk proces, hvor to-tre år gjorde en stor forskel. Tilbuddet fra USA om hjælp til den økonomiske genopbygning var rettet til hele Europa, og endnu i foråret 1947 var man i Washington ikke fremmed for tanken om at bruge FN's økonomiske kommission for Europa i administrationen af Marshallhjælpen. USA's vilje blev dog ikke sat på en prøve, fordi Molotov afviste sovjetisk og østeuropæisk deltagelse i planen.

Den kolde krig gik videre (oprettelsen af Kominform, den kommunistiske magtovertagelse i Tjekkoslaviet, Berlinblokaden), og dette var baggrunden for etableringen af CoCoom i efteråret 1949. En af de mest fornuftige og indflydelsesrige amerikanske embedsmænd, der havde med denne sag at gøre, Kenneth Hansen havde stor forståelse for danske problemer i forbindelse med øst-vest handelen. Han formåede i vid udstrækning at smidiggøre tingene, men den storpolitiske atmosfære var en helt anden, da tankskibet kom frem. Jeg ved ikke om Otto Müller kommer ind på dette, men jeg synes nok, at dokumenterne alene formentlig vil vise en vis overdramatisering af en situation, som jeg tror, jeg må sige, at vi i udenrigs-

ministeriet ikke følte som overvældende dramatisk.

Til spørgsmålet om smørekporten vil jeg sige, at langtidsprogrammets plan på det område ikke var opstillet ud fra troen på, at landbrugseksporten skulle klare alle vore problemer. Det var et udtryk for en handelspolitisk linie, hvor Danmark og flere vesteuropæiske lande gjorde angreb på det amerikanske beskyttede marked. Danmark bidrog til denne politik ved konstant at fastholde ønsket om, at der blev åbnet for større import fra Danmark af blandt andet smør.

Til spørgsmålet om smørekporten vil jeg sige, at langtidsprogrammets plan på det område ikke var opstillet ud fra troen på, at landbrugseksporten skulle klare alle vore problemer. Det var et udtryk for en handelspolitisk linie, hvor Danmark og flere vesteuropæiske lande gjorde angreb på det amerikanske beskyttede marked. Danmark bidrog til denne politik ved konstant at fastholde ønsket om, at der blev åbnet for større import fra Danmark af blandt andet smør.

Mod en langsigtet erhvervspolitik

De erhvervs- og industripolitiske spørgsmål som anvendelsen af modværdimidlerne rejste

Det væsentligste erhvervspolitiske spørgsmål, som Marshallplanen rejste for Danmark, vedrører afviklingen af de kvantitative importreguleringer op igennem 50'erne. Det var Danmarks stærkeste erhvervspolitiske instrument, der her bliver afviklet, og Marshallplanen er med sin kombination af amerikansk politisk pres og større international dollarlikviditet afgørende for at den udvikling sætter igang. Når det er sket, bliver forøgelsen af den danske industrieksport et afgørende strategisk element i dansk økonomis udvikling. Det skal fastholdes, når jeg nu vil koncentrere mig om nogle andre spørgsmål fordi jeg håber at vi kommer tilbage til det efter Otto Müllers indlæg.

Jeg vil starte med at rejse det problem vi sluttede med under Erik Ib Smidts indlæg, langtidsprogrammet og dets placering, plan eller marked, hvor jeg mener, at ved årsskiftet 1948/49 bliver det klart i OEEC at hele tanken om det koordinerede vesteuropæiske genopbygningsprogram er politisk urealistisk. Det forudsætter, at de vesteuropæiske lande indfører langt stærkere statslig styring af investeringerne, end man hidtil havde set, og der

var ikke politisk ønske i Vesteuropa om en sådan samlet plan. Derfor blev hele denne tanke afviklet efter at OEEC har afleveret sin langtidsprogramrapport, hvor problemet kommer til at stå klart. Den bliver også afviklet fordi USA ser det. Det var ikke kun i OEEC man opdagede problemet, men USA ser problemet på samme tidspunkt.

Spørgsmålet var blevet diskuteret i den amerikanske regeringsadministration allerede i sommeren 1947, hvor vi har to linier. William Clayton fremfører at det, der skal fokuseres på, er liberalisering af handelen i Europa, mens George Kennan i stedet siger: Vi må acceptere som en kortvarig foranstaltning en høj grad af statslig styring af genopbygningen i Vesteuropa. Det er forudsætningen for liberalisering på lang sigt. Det vil være en forkert politik at køre liberaliseringsmålet frem allerede nu. Det må afvente reelle fremskridt i genopbygningen.

Vi får altså en skelnen i amerikansk politik mellem en kortsigtet linie, der betyder høj grad af statslig styring af genopbygningspolitikken, og det langsigtede mål, der hedder liberalisering af den internationale handel og betaling. Problemet, som USA ser i begyndelsen af 1949, er, at den kortsigtede politik skal komme til at dominere den langsigtede, og her bliver spørgsmålet om dollarbalance helt centralt.

Det amerikanske krav om at man i 1952 skulle have dollarbalance førte uundgåeligt til statslig styring af udenrigshandelen

*Udskift af indlæg på symposiet:
Danmarks genopbygningspolitik og
Marshallplanen, afholdt
29. juni - 1. juli 1987 i København*

fordi det var urealistisk at forestille sig den dollarbalance gennemført med en liberaliseringspolitik. Så USA må i begyndelsen af 1949 vige bort fra sit definitive krav om dollarbalance og siger i stedet at i 1952 kan der godt være et dollarunderskud. Så må vi bare have fundet andre veje til at finansiere det, herunder en politik for amerikansk kapitaleksport, men målet må være at linien bliver overgang fra statslig kapitaleksport til privat kapitaleksport. Altså, man anerkender den fortsatte eksistens af dollarunderskud i 1952.

Det var et væsentligt skift i amerikansk politik, som tillod opgivelsen af tanken om det vesteuropæisk koordinerede genopbygningsprogram. Det skift sker allerede ved årsskiftet 48/49 og bliver klart i amerikansk politik i begyndelsen af 49. Så får vi liberaliseringssynspunktet stærkt ind i amerikansk politik. Nu måtte effektiviteten i genopbygningspolitikken afhænge af liberaliseringsfremskridt set fra amerikansk synspunkt. Her bliver devaluering, produktivitetsforøgelser, forøget dollareksport centrale elementer, og nu er det der hen amerikansk politik styres. Det får effekter i Danmark.

Dette er blot for at sige, at liberaliseringspolitikken som praktisk politik og ikke kun langsigtet mål sådan set starter der, og hænger sammen med opgivelsen af det koordinerede vesteuropæiske genopbygningsprogram. Devalueringen er et led i denne politik. Den opfattes som forudsætningen for den dollareksportekspansion som måtte blive den langsigtede løsning på dollarproblemet.

Spørgsmålet om de kvantitative importreguleringer, altså selve metoden for liberaliseringen, hvordan man overhovedet skal gribe en fremadskridende liberalisering an, det bliver afgjort i sommeren 1949 af Storbritannien fordi USA lægger

ud med et ønske om en højere grad af konvertibilitet mellem europæiske trækningsskæmmigheder og dollar. Noget sådant var Storbritannien imod, og som afværgemanøvre fremlægger Storbritannien forslaget om vidtgående afvikling af de kvantitative importreguleringer. Det var rationelt for Storbritannien fordi, på det tidspunkt havde man nu fået et stort overskud i europæisk valuta i Storbritannien, så der var ingen reelle valutamæssige problemer i at afvikle importreguleringerne i Europa for Storbritannien.

Danmark kunne på sin side have nogle problemer med den form for liberalisering, men så et interessefællesskab med Storbritannien i spørgsmålet om at sikre de britiske dollarbeholdninger. Danmarks synspunkt på sagen var, at den største mulighed for at få dækket det strukturelle dollarunderskud lå i en særordning med Storbritannien om konvertering af sterling til dollar, og et generelt pres fra amerikansk side om konvertibilitet mellem £ og \$ ville modarbejde den danske interesse. Så af den grund støtter man de kvantitative importreguleringers afvikling selv om man med det samme så problemer fra dansk side i konsekvenserne af denne liberalisering.

Tilbage til den danske erhvervspolitik på investeringerne. Langtidsprogrammets forestillinger om en ekstraordinær vækst i investeringer og eksport rejste uundgåeligt nogle store erhvervspolitiske problemer. De drøftes i administrationens langtidsudvalg i hele foråret 1949, og her var det sådan set en ramme, at man allerede i diskussionerne under udformningen af langtidsprogrammet politisk havde afvist afgørende erhvervsstrukturændringer. Det lå jo i udformningen af det danske langtidsprogram, at noget sådant ikke skulle finde sted, og det måtte den socialdemokratiske regering acceptere. Dansk

erhvervsliv var ikke interesseret i at gå ind i noget sådant. Derfor er det heller ikke det, der bliver diskuteret i langtidsudvalget i foråret 1949. Det, der bliver diskuteret, er hvordan man kan fremme de investerings- og eksportmål, der lå i langtidsprogrammet, uden at satse på afgørende strukturændringer.

Det strukturelle problem for Danmark var den stærke afhængighed af landbrugseksporten for valutaindtjeningen, og det var nemt at øge landbrugseksporten. Det var kun et spørgsmål om at forøge foderstofimporten mod betaling i dollar, og det ville så forværre dollarproblemet. En satsning på landbrugseksporten rejste også nogle mere langsigtede problemer, nemlig om der var fremtidige afsætningsmuligheder for en sådan ekspansion, og om der var mulighed for at finansiere den omfattende foderstofimport efter Marshallplanens ophør. Mørke udsigter på begge de to punkter gør, at det ikke opfattes som en farbar vej, at maksimere landbrugseksporten, som en løsning ud af problemerne. Det er ikke en langsigtet mulighed, selvom den kommer ind som en væsentlig kortsigtet politik i perioden.

Der var jo en tæt sammenhæng mellem mulighederne for at realisere industriens investeringsprogram og landbrugseksporten, som også kommer ind i det øjeblik devalueringen bliver gennemført i september 49. Den umiddelbare effekt af devalueringen er jo faktisk en bytteforholdsforringelse, som gør det endnu mere nødvendigt at satse på en ekspansion af eksporten, og dvs. landbrugseksporten, fordi industrieksporten ikke kunne ekspanderes så hurtigt, som det var nødvendigt. Dermed får vi en forøgelse af dollarproblemet. Så devalueringen giver ikke umiddelbart nogen løsning på det danske dollarproblem.

Ser vi på industriens placering var industrien modvillig overfor en forcering af industrieksporten og af investeringerne i industrien. En markant vækst i investeringerne, argumenterede man med fra industriens side, måtte nødvendigvis sigte på eksport, da det var urealistisk at forestille sig, at man kunne basere denne investeringsvækst på hjemmemarkedet. Udsigterne for den eksport blev opfattet som usikre. Ligeledes mente man fra industriens side, at man ville løbe ind i en hurtig mangel på kvalificeret arbejdskraft. I stedet mente industrien at vægten skulle lægges på den fulde udnyttelse af den eksisterende kapacitet i industrien, og Marshallmidlerne skulle anvendes til import af råvarer og maskiner til etablerede og velfungerende eksisterende virksomheder. Dertil kom, at havde man først accepteret målet om en omfattende ekstraordinær vækst i industriinvesteringerne, så kom spørgsmålet om statens rolle i fremme af disse investeringer ind, og man ville politisk bryde igennem den modstand som industrien havde over for meget omfattende statslige foranstaltninger til investeringsfremme. Så der lå også et politisk element omkring erhvervspolitikken i modstanden mod et forceret investeringsprogram.

Med hensyn til dollareksporten kommer det afgørende ind i denne periode, fordi amerikansk politik nu måtte satse på dollareksporten, og USA tager en række forskellige initiativer for at få fremmet den danske dollareksport og de danske dollareksportbestrebelse. Det fører til nedsættelse af dollarudvalget i august 1949. I dollarudvalget går man straks i gang med at diskutere hvilke foranstaltninger staten kan sætte ind for at fremme dollareksporten. Man var klar over, at en væsentlig fremme af dollareksporten krævede sådant et initiativ, og det accep-

terer man faktisk også fra erhvervenes side. Man accepterede, at noget sådant kunne blive nødvendigt. Med devalueringen i september 49 kommer der et midlertidigt stop i de overvejelser, fordi man faktisk har en tiltro til, at noget af dollarproblemet vil blive lettet med devalueringen. Men i løbet af foråret 1950 bliver man helt klar over at forventningerne til devalueringen ikke kan indfries, og man går igen ind i nogle seriøse overvejelser om statsforanstaltninger til fremme af dollareksporten. Sludpunktet er indføring af dollarpræmieringsordningen i august 1952, som er en regulær eksportstøtteforanstaltning. Jeg skal ikke gå ind i dens nærmere mekanismer. De er lidt komplicerede, men der bliver argumenteret fra dansk side i OEEC med, at det er et defensivt skridt over for lignende ordninger i Vesteuropa, især i Holland og Vesttyskland, men det der sker er, at den først ophæves i Danmark ved udgangen af 1961. Da den først var sat igang, blev det meget vanskeligt at afvikle den. Især kom kødkonservesfabrikkerne ind og argumenterede med, at den omfattende eksport af skinke til USA, som regeringen aktivt havde fremmet, den måtte man også sikre med en statslig støtteordning. Man havde tvunget konservesindustrien ind i en eksport de egentlig var imod. Så måtte man også bære ansvaret for at den kunne fortsætte. Kødkonservesfabrikkerne modsætter sig afviklingen op igennem 50'erne. Ordningen blev udsat for meget stærk kritik både i OEEC og i Den internationale Valutafond.

Investeringsprogrammet drøfter man fremme af i foråret 1949, og der klarlægges alle uenigheder med et forslag om mejerirationalisering dvs. i virkeligheden mejericentralisering, sammenlægning af de små mejerier til store mejerier. Industrien fremfører som sit synspunkt, at den

ikke kan gå ind for det. Men i virkeligheden var overvejelserne jo en konsekvens af en amerikansk støttet politik for statslig fremme af både dollareksporten og investeringerne.

Hvis vi tager et andet punkt op, hvor det også bliver klart, hvordan USA's politik kommer ind og direkte påvirker dansk erhvervspolitik, så har vi hele problemstillingen omkring modværdimidlerne.

Til de beløb som Danmark modtog i dollar som tilskud, skulle der indbetales et tilsvarende kronebeløb i Nationalbanken, og anvendelsen af de midler var bundet af en aftale mellem USA, altså samarbejdsaftalen om Marshallplanen mellem Danmark og USA fra 1948. Her siges det, at målene for anvendelsen af de midler er tredelt. Det ene er fremme af produktionen i Danmark. Det andet er fremme af eftersøgning og udvindelse af råvarer, som er knappe i USA, og det tredje er indfrielse af dansk statsgæld. USA's første tanker omkring anvendelsen af modværdimidlerne var, at den skulle være under fuld amerikansk kontrol, men det synspunkt får de vesteuropæiske lande fjernet allerede i efteråret 1947. USA accepterede at afgørelsen om anvendelsen af midlerne skulle ske i enighed mellem USA og det enkelte land.

Den danske regerings oprindelige syn i begyndelsen af 1948 var, at vægten måtte lægges på afskrivning af statsgælden. Det var både i forlængelse af pengesaneringspolitikken og samtidig undgik man så politiske forhandlinger med USA om anvendelsen af midlerne. Der sker imidlertid et skift i foråret 1949 både som følge af ændring i pengesituationen, og som et resultat af pres fra USA. USA lagde vægten på fremme af produktionen og samtidig oplevede man en stramning af pengemarkedet i efteråret 1948. Da regeringens politik var en lavrentepolitik af hensyn til

investeringsprogrammet så man så en interesse i at nogle af disse midler blev pumpet ud i stedet for afskrivning af statsgælden. Endelig var det et klart politisk ønske fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd og De samvirkende Fagforbund, som blev formuleret i efteråret 1948, at disse penge skulle ud og bruges til fremme af produktion. Det betyder så, at regeringen i foråret 1949 fremlægger sit forslag om 100 mill. til lån, tilskud, garantier til dansk erhvervsliv, heraf 50 mill. til forslaget om mejericentralisering.

Forslaget møder meget stærk kritik fra Venstre og Konservative, som var imod lavtforrentede statslån, imod mejericentralisering, imod forcering af investeringerne og ønskede en fortsat pengesaning, og mente at der var et stadigt inflationært pres i økonomien, som skulle bekæmpes. Resultatet var, at lovforslaget tages af bordet i første omgang, og man opnår først aftaler om anvendelse af midlerne i marts 1950, men inden da var amerikanerne kommet ind og de presser og skærper politikken i 1949. Vægten skulle lægges på fremme af produktionen. Som led i liberaliseringspolitikken skulle modværdimidlerne bruges aktivt til at fremme produktiviteten og valutaindtjeningen i Vesteuropas erhvervsliv. USA's holdning er medvirkende til at forliget mellem regeringen og Venstre og Konservative kommer istand i marts 1950, og man beslutter at 200 mill. af modværdimidlerne skal anvendes til erhvervspolitiske støtteordninger og godt 600 mill. afskrives på statens reguleringskonto i Nationalbanken. Målet var produktivitetsudvikling og valuta-indtjening.

Der ligger en nyudvikling i dansk erhvervspolitik i den beslutning. Det ligger både i beløbsstørrelsen, som er imponerende sammenlignet med hidtidige ordninger, og det ligger i målsætningen, hvor

det hidtil havde været det styrende i erhvervsstøtteordningerne for industrien, at man ikke ved hjælp af statsmidler måtte påføre danske virksomheder konkurrence. Dvs. at hvis der på et område var to konkurrerende virksomheder så kunne man ikke gå ind med lån til den ene. Det ville skævvorvride konkurrencen ved hjælp af statsmidler. Den politik opgives nu. Tværtimod siger man, det er udmærket at komme ind med nogle lån også selv om der er en konkurrerende virksomhed. Det vil tvinge dem ud på eksportmarkedet. Man forlader politikken hvorefter renten på lånene skulle følge markedsrenten. Renten sættes nu noget lavere og nu indeholder lånene en reel finansieringsstøtte og ikke kun en generel udvidelse af kreditmidlerne. Man opgiver også de stramme krav om sikkerhed for ydelse af lån som var dominerende for 20'erne og 30'ernes ordninger. Skiftet var også et mere overordnet politisk skift væk fra det man kunne kalde akut hjælp til kriseramte virksomheder. Nu var politikens mål mere langsigtede vækstpolitiske mål.

Hele denne udvikling var Industrirådet stærkt modstander af, ligesom Venstre og Konservative var det, og da VK-regeringen kommer til i oktober 1950 er der straks rygter fremme i aviserne om, at regeringen agter at stoppe anvendelsen af pengene inden for denne ordning. Det fører til at USA møder op for udenrigsminister og finansminister og påpeger, at det vil skabe meget stærk utilfredshed i USA hvis noget sådant skulle ske. Det skete heller ikke, men VK-regeringen fører faktisk en udsættelsespolitik eller en forhalingspolitik på spørgsmålet om anvendelse af modværdimidlerne, og USA udtrykker utilfredshed med træghed i udnyttelsen af dem. Regeringen trækker en ny aftale ud og i foråret 1951 afviser den amerikanske ambassade i Danmark et

forsøg på at få regeringen i Washington til at godkende yderligere afskrivelser på statens reguleringskonto. Der var sket en yderligere skærpelse i den amerikanske politik hen imod anvendelse af modværdimidler til de produktive formål, og et nyt mål var kommet ind, de militære mål. Mutual Security Act of 1951, som sammenkæder udlandshjælpen og landenes indsats i forsvarsbestræbelserne, kommer også ind i spørgsmålet om modværdimidlerne. Det var et udtryk for et generelt skift i den amerikanske politik, bort fra fokuseringen på dollarunderskuddet og det internationale handels- og betalingssystemets organisering, over på forsvars- og sikkerhedspolitiske mål. Det skift mener jeg man kan lokalisere til efteråret 1951 med udgangspunkt i Mutual Security Act of 1951.

VK-regeringen var stærk modstander af at anvende modværdimidlerne til militære formål. Spørgsmålet om forsvarsbudgettet var et meget væsentligt indenrigspolitisk spørgsmål og det ville politisk forvirre billedet, hvis man begyndte at anvende modværdimidlerne og lægge oven på et politisk vedtaget forsvarsbudget. Det var VK-regeringens argument over for amerikanerne at noget sådant var uheldigt, og man ønskede at modværdimidlerne ikke blev anvendt på denne måde. Det medfører så, at VK-regeringen må begynde at lægge vægten på anvendelse til de produktive formål. Amerikanerne havde nu sagt: ingen afskrivning på statsgælden derimod militære mål ind og fremme af produktiviteten. VK-regeringens eneste mulighed var så at begynde at satse på at anvende modværdimidlerne på en produktiv måde, men det var egentlig ikke den udvikling regeringen ønskede. Dens inderste ønske var, at bruge dem alle sammen til afskrivning af statsgælden. VK-regeringens henhol-

dende politik m.h.t. at få en ny aftale om modværdimidlerne brydes i oktober 1951. Her meddeler USA, at kommende tilde-ling af dollarhjælp til Danmark vil være afhængig af, at man får en aftale om anvendelse af modværdimidlerne med en vægt på de militære og produktive formål. Så kommer realitetsforhandlingerne i gang, og regeringens udspil er, at godt halvdelen afskrives på statsgæld og knapt halvdelen til produktive og militære formål. USA opnår, at få den del der går til de direkte militære formål øget fra 40 millioner til 65 millioner, og opnår at få ned-sat afskrivningsbeløbet og få lagt flere midler ind i det produktive arbejde. I den sammenhæng kritiserer USA kraftigt de vilkår, som handelsministeriets produktivitetsudvalg, der var oprettet i 1949 på amerikansk ønske og efter britisk forbillede, har og siger at der må flere penge ind i det udvalg. Det betyder at regeringen og finansminister Thorkild Kristensen accepterer at afsætte en halv million om året til produktivitetsudvalget. Endelig får amerikanerne noget helt nyt ind, nemlig 30 millioner kr. til en Industrilånefond. VK-regeringen var stærkt imod store statslånebeløb, og Industrilånefonden på 30 millioner var et direkte resultat af amerikansk pres. Det var endda et kompromis, for USA ønskede 70 millioner på den konto.

Beslutningen om oprettelse af Industrilånefonden møder meget stærkt kritik fra Industrirådet. Resultatet af forhandlingerne og den nye anvendelse af modværdimidlerne er også, at lånepolitikken må lempes. Når man nu har fået nye midler ind, så bliver der et pres for at få anvendt de gamle, og der kommer altså en erhvervspolitisk effekt i retning af, at krav om sikkerhed og andet lempes, og man begynder at blive mere rundhåndet med at uddele midlerne.

USA tillagde Industrilånefonden meget stor betydning, og de beder om forudgående drøftelser om større lån fra fonden. En afgørelse på den anmodning trækker man i den danske regering ud så længe som man overhovedet kan, fordi man meget modstræbende vil gå med til den. Det gør man alligevel, og det betyder at USA nu direkte er inde i administrative afgørelser i dansk erhvervspolitik.

Mutual Security Act of 1952 giver nye problemer. Det er jo helt rigtigt hvad Erik Ib Smidt har beskrevet, at hver gang at kongressen får vedtaget en ny bevilling, er der ført nye politiske mål ind i politikken, og det der sker i 52 er, at nu lukkes der fuldstændig for modværdimidler til afskrivning af statsgæld, og synspunktet er at de udelukkende skal anvendes til militære formål, bortset fra en særlig bevilling på det såkaldte Benton Moody-program, hvor produktivitetsudvikling og fremme af det frie initiativ og konkurrencen og modarbejdelse af monopoler kommer ind. Det var desuden et krav her, at vi nu skulle have en revolverende fond, dvs. at de midler fonden får og bruger til udlån vender tilbage til fonden, sådan at den ikke afvikler sig selv i takt med at den bruger sine midler, men bliver en fortsat løbende fond. Det sker med oprettelsen af Produktivitetsfonden.

Regeringen var klart imod dannelse af den revolverende Produktivitetsfond. De ønskede ikke, at staten skulle så stærkt ind i produktivtetsarbejde, som der her blev lagt op til, og ønsker om lån til landbruget afvises faktisk af regeringen. Amerikanske ønsker om et sådant lån afvises. Til gengæld opnår Socialdemokratiet og Det radikale Venstre at få en lånefond for detailhandelen ind i programmet støttet af USA. Vi får så 4 millioner afsat til oprettelse af selvbetjeningsbutikker, og det var heller ikke noget regeringen var

tilhænger af. Det indeholder også et nyt mål i dansk politik: den direkte bekæmpelse af monopoler og fremme af fri konkurrence havde ikke været centralt inde i dansk erhvervspolitik hidtil, altså i de erhvervsøkonomiske støtteordninger. Man havde fået nedsat trustkommissionen og hele arbejdet omkring den var naturligvis et politisk signal. Tanken støttes da også af Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, men det markerer alligevel en nyudvikling i erhvervsstøtteordningerne.

Det som VK-regeringen frygter mest, det er faktisk, at nogen af de ordninger skal gå hen og blive succes'er for så kommer problemet med at få dem afviklet igen. Samtidig ønskede VK-regeringen mindst mulig amerikansk indblanding i erhvervspolitikken. I den sammenhæng kunne jeg også kort nævne betydningen af Technical Assistance Program. USA's støtte under det program bidrog til at fremme bestræbelserne på rationalisering og produktivtetsforbedringer i erhvervslivet og styrkede også fagbevægelsens integration i de bestræbelser. Det var et direkte mål for USA at styrke fagbevægelsens deltagelse i genopbygningsprocessen. Der foregår en organiseret overførsel af teknisk viden og know-how fra USA til Vesteuropa under programmet, og der bliver taget vigtige skridt også i Danmark i retning af samarbejdet mellem stat og fagbevægelse og industri om et organiseret informationsarbejde om rationalisering, modernisering og teknisk udvikling af produktionen både inden for industrien men også inden for landbruget. Produktivtetsarbejdet og informationsarbejdet bliver styrket inden for landbruget. Fra amerikansk side var målet at styrke Vesteuropas internationale konkurrenceevne som den langsigtede løsning på dollarproblemet.

I marts 1954 lovgives der om de sidste

midler, og her bliver hovedparten, nemlig 70,5 millioner, anvendt til militære formål. Resten, ca. 40 millioner, går til generelle produktivitetsfremmende formål. Man undgik helt en lånepulje, og der er ingen afskrivninger på reguleringskontoen. Washington havde ønsket at hovedparten af midlerne, praktisk taget alt, skulle gå til militære formål. Det samme havde den amerikanske militære rådgivningsgruppe under det amerikanske Mutual Defense Assistances Program ønsket, men den amerikanske administration af udlandshjælp-politikken i Danmark støtter de danske bestræbelser om at undgå et fuldstændig militært program og formår faktisk at få et program igennem, som ligger meget tæt op ad regeringens udspil. Her har vi nok eksemplet på samarbejde mellem den danske administration og den lokale amerikanske administration, hvor man kan blive enige om at fremme mål som egentlig ligger lidt ved siden af, hvad Washington ønsker.

Jeg håber, at jeg har fået tegnet et billede, som viser, at det økonomisk-politiske samarbejde i OEEC og USA's politik bliver en faktor som påvirker dansk erhvervspolitik, både fordi Marshalldollars og modværdifonden kommer ind, men også fordi hele målsætningen, som formuleres efter amerikansk ønske og i OEEC om fremme af produktivitet og dollareksport kommer ind. Modværdimidlernes eksistens, alene deres eksistens, fremmer denne udvikling. Man går faktisk ind i diskussionen om, hvordan vi skal få anvendt disse penge. Altså problemet er ikke at finde midler til ordninger man finder anvendelige. Problemet er at finde rimelige løsninger på penge, som skal anvendes. Det har jo en effekt på den erhvervspolitiske udvikling, at synsvinklen forskydes på den måde.

Hele udviklingen fremmer en mere of-

fensiv erhvervspolitik i Danmark og en række af de erhvervsøkonomiske støtteordninger, som har virket frem til i dag, har deres rod i Marshallmidlerne. Der bliver lagt en linie som lægger vægten på teknologiudvikling, eksportfremme, finansieringsstøtte til at overvinde særlige hindringer og tilskynde en ønskelig nyudvikling. Det er fortsat linierne i regeringens industripolitiske redegørelse fra 1986. Modværdimidlerne, og i det hele taget deltagelsen i Marshallplanen, bidrager til det skift i den erhvervspolitiske målsætning, bort fra mere kortsigtede kriseforanstaltninger, og over på mere langsigtede vækstpolitiske mål. Jeg mener ikke, at Marshallplanen skabte det skift, for det var et skift der var undervejs, men Marshallplanen fremmer skiftet. Det skal ses i sammenhæng med at Marshallplanen også fremmer afviklingen af importreguleringen, den kvantitative importregulering, som må opfattes som et klart defensivt erhvervspolitisk instrument. Det nødvendiggjorde at mere langsigtede mål for udvikling af den internationale konkurrence kom ind i erhvervspolitikken.

Debat

Jørgen Paldam: Jeg er enig med *Leon Jensen* i, at Marshallplanen virkelig bidrog til at sætte skub i produktivitets- og rationaliseringsarbejdet. Den negative holdning til modværdimidlerne, som fandtes inden for dele af industrien, var efter min erfaring ikke generel. På flere områder lykkedes det at få et udbredt samarbejde i gang med branchemøder, virksomhedskonferencer osv. og en af de få ting fra Marshallplanens tid, som fortsat eksisterer, er handelsministeriets produktivitetsudvalg, nu industriministeriets produktivitets- og konsulentudvalg. Det er blevet lidt dødt i sværen i de senere år, men den nuværende regering har, med strukturplanen i industriministeriet, sat skub i det igen. Med hensyn til studierejserne til USA var den amerikanske Marshalladministration i Danmark meget åben over for forslag fra dansk side. Der kom meget ud af disse rejser, og de amerikanske repræsentanter lagde, som du sagde, meget vægt på samarbejde mellem erhvervsliv og fagbevægelse om produktivtetsfremmende foranstaltninger. Her optrådte amerikanerne på en liberal progressiv linie.

Ole Karup Pedersen bemærkede, at *Leon Jensen* i sit indlæg berørte spørgsmålet om USA's indblanding i dansk politik. Indblanding er vel uundgåeligt da ethvert forsøg på at fremme en udvikling vil indeholde et element af indblanding, som nogle grupper i samfundet måske vil hilse velkommen, men som andre er imod, udtalte *Ole Karup Pedersen* og fortsatte:

» Forholdet ses ofte beskrevet som urimelig indblanding, men der lå jo også et dansk ønske om andel af midlerne, og så må man acceptere nogle vilkår. Spørgsmålet, der kan stilles, er om der findes eksempler på, at USA ved politisk påvirkning ændrer prioriteringer i den danske regerings politik.«

Viggo Andersen anførte, at programmerne i forbindelse med modværdimidlerne under Marshallplanen væsentligt påvirkede hele rationaliseringsarbejdet inden for landbruget. Især var studierejserne til USA betydningsfulde. Selvom man ikke direkte kunne overføre de resultater, der var målt i USA, fik man åbnet øjnene for mulighederne i en udvikling man hidtil havde været skeptisk overfor. Landbrugets Informationskontor, som er meget levedygtigt, blev oprettet med modværdimidler.

På et spørgsmål fra *Niels Thomsen* anfører *Jørgen Paldam*, at der skete et skift omkring 1947, hvor den mere militante kampholdning i arbejderbevægelsen dør bort og, hvor bestræbelserne på at effektivisere produktionen og fremme produktiviteten og konkurrenceevnen træder i forgrunden.

Leon Jensen: Til *Ole Karup Pedersen* mener jeg at kunne sige, at der faktisk sker ændringer i de danske prioriteringer som følge af den amerikanske politik. Jeg vil begrænse mig til situationen i forbindelse med anvendelse af modværdimidlerne, og her skal man skelne mellem den socialdemokratiske regering (1947-1950) og

samarbejdsregeringen mellem Venstre og Konservative (1950-53). USA og den socialdemokratiske regering er enige om, hvordan modværdimidlerne skal anvendes. Problemet opstår da VK-regeringen kommer til og er imod anvendelse af midlerne til de omfattende erhvervsøkonomiske støtteordninger, som USA går ind for. Derimod møder de militære mål, som USA ønsker inddraget, modstand fra alle sider i dansk politik. Forsvarsbudgettets indenrigspolitiske betydning gjorde det meget uheldigt, uden for forsvarsforligets rammer, at anvende modværdimidlerne til forsvarvsformål. Samtidig var man imod at give USA endnu et instrument til indblanding i dansk forsvarspolitik.

Det var et klart amerikansk mål at anvende modværdimidlerne så potent som muligt i bestræbelserne på at påvirke prioriteringer i deltagerlandenes politik. Samtidig erkendte USA, at det altid var muligt at flytte rundt på statsbudgettets poster, så det ender med at lande fører deres egen politik trods modværdimidlerne. USA mente, at det i det store og hele var det, der foregik. Alligevel mener jeg, at VK-regeringen blev ført ud i erhvervspolitiske tiltag, den faktisk var imod. Også på forsvarsområdet skete det. De militære programmer, der blev opstillet for modværdimidlerne, blev nøje gransket i USA og sat i forhold til de planer Danmark havde fremlagt tidligere på forsvarsområdet. Man ønskede at sikre sig, at forsvarsbestræbelserne reelt forøges og at det er nye projekter, der nu kommer ind i billedet, og ikke blot foranstaltninger man i forvejen havde besluttet at iværksætte. Danmark accepterer den amerikanske politik, og lægger nye projekter ind for at bevise, at der er alvor bag brugen af modværdimidlerne til militære formål.

Jeg mener klart man kan sige, at USA ændrer prioriteringer i dansk politik ved

hjælp af modværdimidlerne, men det er straks langt sværere at afgøre om der er tale om egentlig dominans eller om, at den danske regering accepterer den amerikanske politik som et udtryk for realisering af fællesinteresser. Det kan siges her til, at den danske regering faktisk i efteråret 1951 er inde i overvejelser om at frigøre sig fra den ekstraordinære amerikanske hjælp for at undgå de politiske betingelser, der i stigende grad bliver lagt på. Man er utryg overfor, hvad den næste finanslov ville lægge på af betingelser. Det var jo med tilbagevirkende kraft, at de amerikanske mål kommer ind. Det var modvirkemidler, der var indbetalt under 1948-aftalen, der pludselig bliver underlagt nye amerikanske mål. Så kommer det som et tilbageslag på den politik, hvorefter man havde været henholdende med at bruge modværdimidlerne. Det skriver Jens Otto Krag også ovre fra ambassaden i Washington. Han skriver hjem, at nu må man se at få brugt de penge hurtigst muligt, så længe man selv kan bestemme, hvad man skal bruge dem til.

Svend Andersen udtalte, at VK-regeringens modstand mod at bruge modværdimidlerne snarere var pengepolitisk begrundet. Man var imod den pengeudpumpning det indebar. Hertil anførte *Leon Jensen*, at det klart var VK-regeringens politik, at udpumpningen af penge ved anvendelsen af modværdimidler skulle modvirkes af pengeopsugende tiltag på andre områder. Problemet var blot ikke løst ved, at politikken var pengepolitisk neutral. Effekten var, at kreditsituationen blev lempet på de områder lovgivningen gav lånemidler til, mens den strammedes på alle andre områder som følge af de pengeopsugende tiltag. Lovgivningen havde en erhvervspolitisk effekt selvom den pengepolitisk var neutral.

På spørgsmål fra *Niels Thomsen* om,

hvorvidt der i amerikansk politik var en betænkelighed ved Danmarks eksportbe-
stræbelser til USA, svarede *Leon Jensen*,
at protektionistiske interesser helt fra
Marshallplanens start havde været et ele-
ment i den amerikanske politik. Tydeligst
i forbindelse med reglen om, at 50% af
fragten skulle foregå på amerikansk køl.
Den danske smørekseport blev også ramt
af amerikansk protektionisme. Smør-
eksporten var flagskibet i det danske lang-
tidsprogramms plan for dollareksporten,
men den amerikanske regering tillader ik-
ke import af dansk smør til USA i hele
Marshallplanperioden. Protektionismen
kommer også ind i billedet i forbindelse
med anvendelsen af modværdimidlerne,
hvor et stort lån til en stor dansk indu-
strivirksomhed standses af hensyn til
skibsfartlobbyen og dens indflydelse i den
amerikanske kongres.

Dette er realiteter samtidig med, at
USA's politik for nyorganisering og eks-
pansion af den internationale handel og
betaling er det langsigtede hovedmål for
USA. Man kan ikke sætte sig ud over en
række væsentlige økonomiske særinteres-
ser, og man får derfor en dobbelthed i
amerikansk politik, udtalte *Leon Jensen*.

De handels- og valutapolitiske spørgsmål, som Marshall-Planen rejser for Danmark*)

Jeg vil gribe min opgave an på den måde, at jeg først vil forsøge i forholdsvis få streger at tegne et billede af det valutari-ske og handelspolitiske system, der fungerede i årene umiddelbart før Marshallplanen, og som Danmark måtte indpasse sig i. Dernæst vil jeg give en kort redegørelse for de initiativer, der blev taget under Marshallplanen med henblik på at ændre dette system, og hvordan det kom til at påvirke udviklingen for Danmarks vedkommende. På den måde skulle jeg have tilvejebragt et udgangspunkt for at kunne vurdere Marshallplanens betydning.

Først den handelspolitiske og valutari-ske skueplads som den tog sig ud for os at se i årene før Marshallplanen.

Jeg tror, man uden megen forenkling kan sige, at den omgivende verden for os faldt i tre dele, dollarområdet, sterlingområdet og tredjelandsv valutaerne. Inden for dollarområdet var betalingsmidlet den konvertible dollar, der sammen med schweizerfrancen var de eneste fuldt konvertible valutaer, der fandtes. Men det var dollars, det først og fremmest drejede sig om. For dem kunne man købe overalt i verden og til laveste pris. Inden for sterlingområdet, var betalingsmidlet sterling, og anvendelsen af sterling forudsatte en

betalingsaftale med England. En sådan fik Danmark allerede i august 1945. Aftalen gik i korthed ud på, at de to centralbanker, Bank of England og Danmarks Nationalbank stillede henholdsvis sterling og danske kr. til rådighed for hinanden. Adgangen til at trække på hinanden var, i hvert fald i første omgang, ikke begrænset, men man forudsatte at betalingerne de to lande imellem nogenlunde skulle balancere, så der ikke blev tale om kreditgivning fra nogen af siderne for større beløb eller for en længere periode. Dette var en forudsætning, som Danmark periodevis faktisk fik svært ved at leve op til. De £ Danmark kunne trække på Bank of England kunne automatisk anvendes til betaling inden for hele sterlingområdet, både det indre og det ydre, men uden for sterlingområdet kunne det kun ske med konkret britisk indforståelse.

Tredjelandsv valutaerne var kun gangbare inden for deres eget område, og betalinger til og fra et tredje land kunne derfor kun foregå i henhold til en bilateral betalingsaftale med det pågældende land. Den traditionelle model var her en aftale om, at de to landes centralbanker stillede egen valuta til rådighed for hinanden. Der kunne være aftalt en svingkredit, men i øvrigt var princippet, at betalingerne skulle balancere, og opstod der tendenser til en betydelig skævhed ud over svinggrænserne, skulle betalingsforholdet til det pågældende land på den ene eller den

*) Forf. anmærkning: Jeg var i Marshall-årene ansat i handelsministeriet og direktoratet for vareforsyning, fra 1950 som leder af direktoratet og min fremstilling bærer derfor et bevidst stærkt præg af min daværende administrative befattning med Marshallplanen.

anden måde korrigeres. I nogle aftaler var det aftalt, at hvis det ikke skete tilstrækkeligt hurtigt, skulle træk udover svinggrænserne udlignes med dollar - en ubehagelighed som man selvfølgelig for enhver pris måtte søge at undgå.

Danmark fik allerede i det første år efter krigen aftaler af den art i stand med alle vore vigtigste samhandelspartnere, og efterhånden blev systemet udbygget med aftaler med østlandene og med en række oversøiske lande.

Det hører med i billedet, når man skal vurdere tidens handels- og valutapolitik, at der på det tidspunkt ikke bestod noget internationalt lånemarked, som man kunne bruge, når man følte sig i nød. De kreditmuligheder, man kunne gøre brug af, var dels svinggrænserne i betalingsaftalerne med tredjelandsene, Englands villighed til at tolerere overtræk på vores sterlingkonto hos Bank of England, og endelig som en sidste reserve Nationalbankens kontante beholdning af dollars. Nogen mulighed for at gå ud på lånemarkedet og få forhåndsfinansieret et truende underskud på betalingsbalancen bestod ikke, og derfor må man også forstå, at når man dengang talte om valutakrise, lå der virkelig alvor bag. Man befandt sig i så fald i en situation, hvor man dels blev bragt i en meget ubehagelig afhængighed af sine handelspartnere, og måske i sidste instans i en situation, hvor man kunne få vanskeligt ved at honorere sine valutaregninger. Derfor fik Nationalbankens valutastilling og særlig beholdningen af dollars, som i det store og hele var ensbetydende med landets samlede valutareserver, da de private banker ikke fik adgang til at operere med mere end strengt nødvendige arbejdsbeholdninger, en helt central placering i alle politisk-økonomiske overvejelser.

Dette system for betalinger mellem lan-

dene kom også til at danne mønster for den samhandel, der kunne finde sted.

Omfanget af samhandelen med dollarområdet kom naturligt til at afhænge af tilgangen af dollars, som stort set kom dels fra eksporten, dels fra skibsfartindtægterne. I en overgangsperiode var der nogle skibsfartserstatninger at indkassere for brug og tab af dansk tonnage under krigen. Med hensyn til låntagning blev der i de første efterkrigsår tale om et lån vi opnåede i Genopbygningsbanken. Vi søgte 50 mio.\$ men fik til vores skuffelse kun 40 og et par ikke særligt store træk på Valutafonden gjorde vi også brug af.

Denne tilgang af dollars var for Danmark, som det i øvrigt var tilfældet for hele Europa, langt fra tilstrækkelig til at dække et meget stærkt følt behov for dollars til at købe råvarer af helt afgørende betydning for tempoet i vores økonomiske genopbygning. Ofte drejede det sig om råvarer som kun kunne leveres fra dollarområdet eller kun købes mod dollars andet steds fra. Ydermere måtte man holde en vis dollarreserve over for risikoen for, at det skulle gå galt med en eller anden tredielandsaftale som kunne nødvendiggøre en udligning i dollars. Og endelig blev dollars senere en nødvendighed for at kunne udnytte de kreditfaciliteter, der var indbygget i den europæiske betalingsordning EPU.

På den måde blev dollars en nøglevaluta for hele vores valutariske og økonomiske situation og trods al omhu og tilbageholdenhed med hensyn til at give dollars ud, var presset for nødvendige udgifter i dollars konstant så stort, at Nationalbankens valutabeholdning, d.v.s. dens beholdning af likvide, kontante dollars, måtte holdes på, hvad der måtte anses som værende et absolut minimum.

Trods al omhu undgik man ikke perioder at nærme sin det kritiske punkt,

Nationalbanken følte sin helt nødvendige arbejdsbeholdning af dollars truet. Så måtte man praktisere noget, der havde karakter af en egentlig valutarationering, hvor man på det nøjeste måtte søge løbende at afstemme tilgangen af dollars og dollarsbeholdningen med udgifterne. Man måtte ikke betale, ikke engang i løbende transaktioner før det var absolut strengt nødvendigt. Dette er baggrunden for, at man i alle efterkrigsårene fulgte udviklingen i Nationalbankens dollarbeholdning med den allerstørste interesse. Den blev en dominant for alle handels- og valutapolitiske overvejelser og dispositioner på den tid.

Samhandelen med *sterlingområdet* hvilede på den betalingsaftale, jeg allerede har nævnt, og jeg vil her indskyde, at nogen egentlig handelsaftale omfattende hele samhandelen, som vi fik med næsten alle tredjelande, blev aldrig indgået med England, antagelig fordi det her drejede sig om to pragmatisk indstillede lande, og når man ikke fra nogen side følte noget behov for en sådan aftale, ja så fik man den altså heller ikke. Men havde man ikke en sådan handelsaftale, så manglede det i hvert fald ikke på handelsforhandlinger mellem Storbritannien og Danmark.

De centrale problemer, der blev dyrket her, var for det første de danske leverancer af »tunge« landbrugseksportvarer til det britiske marked smør, flæsk, æg o.s.v. og i den sammenhæng afslutningen af de meget omtvistede langtidsaftaler med England. Danmark forpligtede sig her til for en længere periode at levere hovedparten af sin eksport 70, 80 op til 90% til det britiske marked og til på forhånd aftalte priser. Aftalerne, blev ind imellem fra forskellig side stærkt kritiseret. Kritikpunkterne var for det første, at aftalerne ikke gav nogen sikkerhed for disse leverancers samfundsøkonomiske eller priva-

tøkonomiske rentabilitet. Denne måtte hovedsagelig komme til at bero på mulighederne for tilførsler udefra af foderstoffer, foderkorn og oliekgager, de priser vi måtte betale herfor og den valuta, vi nødvendigvis måtte betale i (ofte dollars).

Prismæssigt var der på den ene side faste priser på, hvad vi leverede til det britiske marked og på den anden side åbne priser på de råvarer, vi nødvendigvis måtte have for at effektuere aftalerne. På det punkt bar Danmark og dansk landbrug selv risikoen. Udviklede prisforholdene sig på en sådan måde, at rentabiliteten blev stærkt forringet, kunne vi dog rejse problemet, få en forhandling med englænderne og eventuelt en justering af salgspriserne.

Naturligvis syntes vi, at englænderne var både for sendrægtige og for tilbageholdende med at imødekomme vore ønsker, men jeg mener, at hvis man ser det i et tilbageskuende perspektiv, må man erkende, at englænderne omend med nogen tøven redresserede priserne i aftalerne i rimeligt omfang. Bytteforholdet i samhandelen med England var i hvert fald ikke for en længere periode ringere eller væsentlig ringere end bytteforholdet i samhandelen med tredielandene.

Et andet kritikpunkt var, at de store leveringsforpligtelser naturligvis kom til at lægge snævre bånd på mulighederne for at tilbyde disse varer i samhandelen med tredielandene, der også var ivrige efterspørgere af disse levnedsmidler i de første efterkrigsår og ofte også var indstillet på at betale en lidt højere pris.

Andre centrale emner for de handelspolitiske forhandlinger mellem Danmark og England var de britiske leverancer til Danmark af nødvendige råvarer - de genopbygningsvarer som vi mest var efterspørgere af. Det drejede sig om de britiske leverancer af kul, jern, stål, hvidblik, ke-

mikalier, spindstoffer og garn o.s.v. og på den anden side Englands ønsker om at kunne eksportere til Danmark de færdigvarer, hvoraf England før krigen var traditionel leverandør til det danske marked - fodtøj, tekstilværer, glas, porcelæn m.v.

Et for Danmark helt centralt emne var adgangen til at kunne bruge sterling uden for sterlingområdet og ganske særligt Englands villighed til at lægge egne dollars ud mod sterling for at muliggøre danske køb i dollarområdet af livsvigtige råvarer - ikke mindst foderstoffer. England hjalp faktisk Danmark periodevis med adskillige hundrede millioner kr. på dette punkt.

Samhandelen med *tredielande* var strikte bilateral - en slags tosidig varebytte med afregning i valuta. Til de betalingsaftaler, der allerede er omtalt, knyttede sig en handelsaftale gerne indgået for eet år af gangen. I disse aftaler fastsattes kontingenter for hele vareudvekslingen med sigte på, at samhandelen beløbsmæssigt skulle balancere.

Det handelspolitiske tovtrækkeri, som indgåelsen af disse aftaler gav anledning til var naturligvis mangefold. Udgangspunktet på begge af sider af bordet var på importsiden, varer, som man meget gerne ville købe d.v.s. forsyningsmæssigt vigtige varer og varer, som man af valutamæssige grunde helst ville købe så få af som muligt d.v.s. færdige forbrugsvarer. Og på eksportsiden, varer, som man vidste modparten var ivrig efter at købe og varer, som han helst ville undgå. Slutmålet for begge parter var at få købt så mange forsyningsmæssigt vigtige varer som muligt og få solgt så mange »sekundære« varer som muligt.

Det er klart at dette handelspolitiske spil kunne variere fra land til land og distinktionen mellem handelspolitiske stærke og svage kort i spillet kunne heller ikke

være helt det samme fra land til land, men jeg tror, at hvad jeg her kort har skitseret nogenlunde dækker substansen i disse forhandlinger, som løb næsten kontinuerligt over året.

De aftaler, der her kom i stand, gav ikke altid det ønskede resultat. De viste efterhånden en vis tilbøjelighed til at undervurdere importen, som kunne blive større og få en forsyningsmæssigt ringere sammensætning, end man havde ønsket det fra dansk side og tilsvarende en overvurdering af eksporten, som ikke kom til at stå mål med planerne herfor. Opstod der tendenser i den retning måtte man sætte ind med korrigerende indgreb for at undgå at komme i en situation, som i sidste instans kunne aktualisere en forpligtelse til at udligne træk over svinggrænserne i dollars.

Hvordan var så Danmarks situation i 1946/47 i dette valutariske og handelspolitiske regi?

Ser man på statistikken var der tale om en fortsat fremgang, både landbrugsproduktion, industriproduktion, eksport, import var stigende fra 46 til 47. Men bag fremgangen skjulte der sig en meget anstrengt situation med alvorligt truende handelspolitiske og valutariske problemer. Den fatale frie bevillingsudstedelse på sterlingområdet, der blev introduceret i september 1945, og som man måtte opgive i begyndelsen af 1946, resulterede i en betydelig gæld til Bank of England, den såkaldte valutapukkel. En tøvende og henholdende politik gennem det meste af 1946 vendte ikke udviklingen, og gælden til Bank of England steg stadig. Hen på året lod Bank of England forstå, at en fortsat kreditgivning ikke ville blive tolereret, og Nationalbanken slog alarm over for regeringen.

Det blev af regeringen dekretet, at nu måtte der gennemføres en politik, som

gav betalingsbalance og fra flere sider satte man sin lid til en stramning af importreguleringen som den mest effektive og hurtigst virkende medicin, en opfattelse som direktoratet for vareforsyning, der administrerede importreguleringen ikke ganske delte. Direktoratet skrev til ministeriet i februar 1947: Man mener at burde fremhæve nødvendigheden af, at den balance, der skal opnås i vore udenlandske betalinger i videst mulig udstrækning må søges opnået gennem begrænsning af det indenlandske konsum og mindre væsentlige investeringer og ikke gennem en almen begrænsning af bevillingsudstedelsen til vigtige råvarer og hjælpestoffer. En begrænsning af forbruget på hjemmemarkedet kan gennemføres dels gennem en reduktion af forbruget af levnedsmidler dels gennem en regulering af forbruget af indenlandske industrifrembringelser støttet af en kontraktiv pengepolitik samt en hensigtsmæssig pris- og investeringspolitik og dels gennem regulering af industriens forbrug af rå- og hjælpestoffer således at disse fortrinsvis kommer de vigtigste formål til gode, herunder særlig eksporten og genopbygningen.

Dette var direktoratets signalement af den politik, der måtte anses for nødvendig, hvis man skulle leve op til kravet om balance. Den korte mening var den, at man gerne ville understrege, at man gennem en restriktiv importpolitik specielt på færdigvareområdet allerede gennem 1946 i nogen grad havde slidt mulighederne ned for fortsat at bruge importreguleringen, og skulle man fortsat bruge den, var mulighederne for at skære ned på færdigvareimporten ikke så forfærdelig store. Man ville blive nødt til at gå løs også på råvareimporten og hermed bringe genopbygningen i fare.

Et vigtigt administrativt værktøj i indsatsen for at skaffe valutabalance blev for

de nærmest følgende år udarbejdelsen af en samlet årlig valutaplan som man fra Nationalbankens side havde krævet, at regeringen lod udarbejde. De kom i tidens fagsprog til at hedde balanceplanerne og omfattede forsøg på at opstille et overslag over samtlige valutatilgange og -afgange for det kommende år - ikke blot som et forsøg på en prognosticering af valutaudviklingen, men som en valutarisk og handelspolitisk handlingsplan, der havde sin baggrund i den næsten totale regulering af al import og eksport og af betalinger iøvrigt over landegrænserne. Planen måtte nødvendigvis udarbejdes i tre dele for de tre valutaområder, jeg nævnte indledningsvis, dollarområdet, sterlingområdet og tredielandene. Men naturligvis var der en indre sammenhæng mellem disse delplaner, idet hovedsigtet med planen var total valutabalance.

Planen blev bygget op fra neden af. Man måtte med den teknik, der stod til rådighed, foretage en detailleret gennemgang af enhver indtægts- og udgiftspost på betalingsbalancen og foretage de nødvendige vurderinger og korrektioner. På den måde fik man opstillet en plan over, hvad der kunne tænkes tjent og givet ud på dollarområdet og på sterlingområdet. For tredjelandsvalutaernes vedkommende havde planen karakter af en total ramme, som efterhånden i årets løb skulle udfyldes med de konkrete handelsaftaler. Planen blev udarbejdet som et administrativt redskab først og fremmest til brug for administrationen af importreguleringen og eksportrestriktionerne, men fik efterhånden karakter af i hvert fald en retningslinie for alle valutariske og handelspolitiske dispositioner.

I begyndelsen af 47 blev der opstillet en foreløbig og meget skrabet balanceplan, hvor importen af færdigvarer blev reduceret ganske kraftigt medens man forsøg-

te indtil videre bedst muligt at skåne råvarerne. Planen holdt ikke. Gælden til Bank of England steg fortsat, og England foreskrev hen på 1947 at gælden ultimo 1947 ikke måtte overstige 35 millioner £, ca. 700 millioner kr. Nationalbankens dollarbeholdning nåede ned på et absolut minimum, og på dollarområdet måtte der disponeres fra hånden og i munden. Det centrale problem i forbindelse med balanceplanen var mangelen på dollar til at foretage nødvendige råvareindkøb, og udsigten til at opnå hjælp fra England på det punkt var ifølge sagens natur ikke så forfærdelig store, når man derfra i forvejen havde beklaget sig over den stigende gæld til Bank of England. Man måtte søge at administrere sterlingområdet på en sådan måde, at man ikke blot kunne balancere betalingerne baseret på samhandlen i sterling, men også skabe det overskud i sterling som man skulle søge konverteret til dollars. Hen på året syntes en truende valutakrise at nødvendiggøre en ganske alvorlig stramning af importrestriktionerne, og hvis man skulle til at tage alvorlig fat på importen af råvarer, også af hele restriktionspolitikken i øvrigt, for at få hold på situationen.

I alt det sortsyn der rådede på dette tidspunkt, var der kun eet holdepunkt for optimisme, som gjorde at man tøvede. Det var den Marshallplan som var blevet annonceret i sommeren 47 og som fik en meget hurtig respons fra europæisk side. Måske kunne den redde situationen, og derfor søgte man også i resten af 1947 at undgå alt for drastiske indgreb og at klare sig igennem med en forsigtig og tilbageholdende administration. Man afventede hvad Marshallplanen kunne bringe og som månederne gik med stadig voksende tillid til, at der ville komme realiteter ud af det.

Mit næste punkt er OEEC's virksom-

hed på det valutariske og handelspolitiske område.

Organisationen kom forbløffende hurtigt i gang med problemerne, og strategien for genskabelsen af Vesteuropas økonomiske levedygtighed blev grebet an netop som et valutarisk og handelspolitisk problem. Selv om der dukkede stadig nye problemstillinger op undervejs, var der dog her et synspunkt, der blev fastholdt. Strategien sigtede imod at få Europa vristet ud af det bilaterale handels- og betalingspolitiske system, der bestod i, og få genskabt forudsætningerne for flersidige betalinger og hermed en flersidig samhandel mellem medlemslandene. Dette blev hovedopgaven.

Organisationen koncentrerede sig om to opgaver for at nå dette mål - først at få tilvejebragt et flersidigt europæisk betalingssystem som en forudsætning for en flersidig samhandel og dernæst i takt med fremskridtene på betalingsområdet at få fjernet de kvantitative importrestriktioner, som alle medlemslande stadig betjente sig af, og som var den væsentligste hindring for en fri vareudveksling. De to opgaver blev de helt centrale for OEEC et godt stykke op i 50erne. Organisationens handlede hurtigt.

Den første betalingsaftale kom allerede i november 1947. Den havde form af en saldoudligning mellem medlemslandene effektueret gennem den internationale bank i Basel »BIS«. I aftalen kunne medlemslandene deltage enten som obligatoriske medlemmer og som sådan var man forpligtet til at acceptere den saldoudligning som organisationen foretog, eller man kunne deltage som fakultativt medlem, hvor man forbeholdt sig sin deltagelse i bankens konkrete saldoudligningsforslag. Danmark blev fakultativt medlem og deltog i et par saldoudligninger, men ordningen fik aldrig nogen større be-

tydning. Den var kun et første lille skridt på vejen.

Allerede i november 1948 vedtog organisationen en overenskomst om europæiske betalinger og kompensationer. Ordningen byggede på det bestående tosidige betalingssystem, hvori der blev indbygget øgede muligheder for udligning af betalingssaldi mellem medlemslandene. Man indhentede materiale fra medlemslandene med deres skøn over hver isærs henholdsvis over- og underskud vis-a-vis hinanden. Den første opgørelse viste, at debitorlandene mente at have behov for en kredit fra andre medlemslande som oversteget den anslåede kreditydelse fra kreditorlandene med henimod 600 millioner dollars. Det beløb blev forlods reserveret af Marshallhjælpen, og systemet fungerede herefter på den måde, at de 600 millioner dollars blev tildelt de potentielle kreditorlande som en hjælp, betinget af, at de ydede de forudsatte kreditter i form af gaveleverancer til deres debitorlande. Det var den betalingsordning, hvor man opererede med begreberne »basic aid« og »conditional aid«, og »European Drawing Rights«. Ordningen betegnede et ikke ubetydeligt fremskridt, men den led af systemfejl og løste derfor heller ikke for alvor op for problemerne. Det skete først med den europæiske betalingsordning EPU der trådte i kraft i juli 1950.

Ordningens mekanik var følgende: for det første en udligning hver anden måned af alle betalingssaldi mellem medlemslandene, for det andet blev hvert land tilsagt en kvote svarende til 15% af summen af vedkommende lands import og eksport og usynlige betalinger, og hver kvote blev igen opdelt i 5 lige store dele eller trancher. I første tranche kunne debitorlandene trække uden at erlægge dollars. Inden for anden tranche skulle 20% betales i dollar og for tredje 40% for fjerde 60%

for femte 80% og for træk udover kvoten 100% i dollars. Det betyder, at ved udnyttelse af samtlige trancher ville debitorlandet have opnået en kredit på 60% af sin kvote og ville have erlagt 40% i dollars. Kreditorlandene var på deres side forpligtet til at yde kredit for 20% af deres kvote uden at modtage dollars og for kredit i følgende trancher modtog de 50% i dollars og for kredit ydet udover deres kvote modtog de 100% i dollars.

Danmarks kvote kom til at andrage 1,3 milliarder kr. og gav hermed adgang til en dollarfri kredit på ca. 275 millioner kr. Med de lempeligere krav om dollarbetalinger ved debitorlandenes kredittræk end dollarydelserne til kreditorlandene måtte det forudses, at der kunne blive behov for en finansiering af større dollarudbetalinger end indbetalinger, og for at dække ind for den mulighed, blev der reserveret 350 millioner dollars af Marshallhjælpen til formålet. Problemet blev aktuelt i 1952 og førte til en stramning af reglerne for dollarindbetaling for de små debitorer, og da Danmark hørte til kredsen af små debitorer, modsatte man sig naturligvis på det kraftigste en sådan forholdsregel, men gjorde det uden at vinde gehør for vore synspunkter. Den ordning fungerede, og den betød i princippet fuld ombyttelighed mellem medlemslandenes valutaer. Bilateral balance var herefter i valutarisk henseende uden betydning. Nu drejede det sig alene om at skaffe total balance over for EPU området som helhed.

Spørger man, hvordan Danmark reagerede på initiativerne omkring disse betalingsaftaler, tror jeg at man uden forbehold kan sige, at Danmark reagerede positivt, og at man fra dansk side deltog i debatten med både positive og konstruktive forslag.

Noget andet er, at de synspunkter, der blev ført frem fra dansk side naturligvis

blev præget af Danmarks strukturelle debitorposition. Under hele udviklingsforløbet gjorde Danmark de synspunkter gældende, at en betalingsordning måtte sikre fuld og automatisk konvertibilitet mellem medlemslandenes valutaer og gerne skulle indbygges incitamentet til en sikring af total ligevægt på medlemslandenes betalingsbalancer på et højt aktivitetsniveau og til at undgå, at man gennem en overforsigtig politik fra kreditorlandenes side kunne tvinge debitorlandene ud i en kontraktiv økonomisk politik. Her kom vore debitor synspunkter ind i billedet. Det er synspunkter vi også møder senere, hvor Danmark deltager i drøftelser om internationale valutaproblemer. Man tør vel sige, at den betalingsordning der blev gennemført med EPU i nogen grad tilgodeså de danske ønskemål.

Ordningen blev et godt grundlag for de hurtige fremskridt, som organisationen kunne gøre på sit andet hovedfelt, importliberaliseringen.

Organisationen havde også på det område en heldig hånd. Efter nogle indledende overvejelser, der truede med at ende i en procedure, hvorefter medlemslandene skulle forhandle indbyrdes om, hvad de mente at kunne tilbyde hinanden på liberaliseringsområdet, skar organisationen efter sigende på et britisk initiativ igen og fik vedtaget den såkaldte »50% liberalisering«. Den gik ud på, at medlemslandene inden den 15. december 1949 skulle liberalisere overfor andre medlemslande i et omfang svarende til mindst 50% af deres import på 1948-basis fra andre medlemslande og samtidig med mindst 50% inden for hver af de tre varekategorier 1) levnedsmidler og foderstoffer 2) råvarer 3) bearbejdede varer. Trods indvendinger og betænkeligheder fra flere sider, fortsatte organisationen liberaliseringsbestræbelserne efter denne enkle skematik,

hvor princippet var et ensartet, fælles kvantitativt mål for den liberalisering, der skulle nås. 60% liberaliseringen blev hurtigt vedtaget som gældende fra oktober 1950. Og 75% liberaliseringen med 60% inden for hver af de tre varekategorier fra februar 1951.

Herefter gik det langsomt; forskellige procedurer blev afprøvet for at komme videre bl.a. med den såkaldte »commom-list« d.v.s. en fortegnelse over varer, som skulle liberaliseres samtidig i alle medlemslandene for at få et europæisk fællesmarked frem for disse varers vedkommende. Men det lykkedes ikke rigtigt, og først i januar 1955 vedtog organisationen 90% liberaliseringen med mindst 75% inden for hver af de tre kategorier. Derefter gled initiativet efterhånden organisationen af hænde og med de forskellige europæiske markedsgrupperinger, som efterhånden dukkede op, flyttede debatten og overvejelserne om Europas fremtid efterhånden over på andre fora.

Det ville blive en lang historie at berette om, hvordan man fra dansk side forholdt sig til organisationens initiativer på liberaliseringsområdet. Men i korthed kan siges, at vi tilsluttede os målene og accepterede fuldt ud ideen om gradvis at få fjernet alle importrestriktioner. Men Danmark havde ganske mange indvendinger både af principiel og konkret karakter overfor måden, det skete på. Principielt fandt vi ikke, at det var rimeligt at pålægge alle medlemslande de samme forpligtelser. Deres situation var så forskellig, at byrden ikke ville blive den samme og naturligvis mente vi også, at byrden ville blive særlig tung for Danmark. Vi havde herfor en lang række argumenter. Vor udenrigshandel var meget stærkt koncentreret netop på OEEC-landene, med 60-70%, medens det for flere andre lande og

bl.a. de store lande drejede sig om kun 30-40%. Vi henviste til vores ensidige erhvervsstruktur med tyngdepunktet i landbruget og andre medlemslandes særlige uvillighed til at liberalisere netop på det område. Vi henviste til vor manglende toldbeskyttelse og også til vor manglende statshandel, da statshandel blev holdt udenfor liberaliseringsberegningerne. Set i et historisk perspektiv tør det siges, at heldigvis vandt synspunktet om ønskeligheden af en mere landeindividualiseret fremgangsmåde, som også havde andre fortalere, ikke gehør. Havde organisationen tilsluttet sig en sådan procedure var man uundgåelig havnet i et morads af problemer, som i bedste fald havde forhælet liberaliseringen ganske betydeligt.

Men faktisk accepterede vi som andre organisationens udspil, og søgte bedst muligt at leve op til vore forpligtelser, omend gennemgående med et efterslæb, som nødvendiggjorde at vi undertiden måtte søge og også fik organisationens midlertidige dispensation. Danmark startede 50% liberaliseringen med en totalliberalisering på 33% fordelt på de tre varekategorier med 55, 36 og 26. Naturligvis haltede vi ganske særligt bagefter for færdigvarernes vedkommende, men bortset fra nogle valutarisk begrundede tilbageførsler i august 1950, som bragte vores liberaliseringsprocent på bearbejdede varer ned på 25, gjorde vi stadige fremskridt, selvom vi periodevis måtte leve med og på organisationens dispensationer.

Trods vore mange indvendinger og trods nogen sendrægtighed med at opfylde vores forpligtelser, tror jeg ikke, vi blev opfattet som noget egentligt problem barn for OEEC. En lang række andre medlemslande gav organisationen problemer; tilbageførsler til bunden liste og suspensioner af hele liberaliseringen var ikke helt sjældne, ikke blot for andre små

medlemslande som Danmark, men også for de store og toneangivende lande. Organisationen havde ved mange lejligheder tungere problemer på sit bord end de danske, og jeg mener, at Danmark i det store hele blev opfattet som et loyalt medlem, der efter evne søgte at leve op til sine forpligtelser.

De vanskeligheder vi kom ud for i liberaliseringspolitikken i begyndelsen af 50'erne, og som gjorde, at vi måtte søge dispensationer, hang sammen med, at vi undervejs blev mødt af 2 alvorlige økonomiske prøvelser. Den første var den alvorlige bytteforholdsforringelse, som ramte os efter og som en følge af devalueringen af sterling over for dollars i september 1949. Danmark fulgte og kunne næppe gøre andet sammen med de fleste andre europæiske valutaer - fuldt og helt sterlingdevalueringen. Virkningen heraf blev, at vi blev ramt med fuld styrke af en voldsom forringelse af vort bytteforhold med op til 20%, hvorimod vi i første omgang ikke høstede megen fordel i form af den øgede dollareksport, som vi skulle have haft ved devalueringen over for dollars. Dels var vor dollareksport på det tidspunkt ret beskeden og hverken produktionsmæssigt eller markedsmæssigt, var vi forberedt på at udnytte de fordele, der lå i krone-devalueringen over for dollar.

Den anden prøve var de meget voldsomme råvareprisstigninger og den råvareknaphed, som Koreakrigen fra sommeren 1950 bragte med sig. Tilsammen gav de to begivenhedsforløb alvorlige valuta-problemer. Med to diskontoforhøjelser i 1950 kom pengepolitikken igen i anvendelse, også som en påmindelse til regering og folketing, om at også finanspolitiske indgreb nu måtte med i billedet. Dette skete i november 1950 med en lovgivning om øgede skatter, forhøjede told- og forbrugsafgifter m.v.

Denne udvikling markerede et skel. Tyngdepunktet i valutapolitikken flyttede nu fra importreguleringen til penge- og finanspolitikken. Den tilbageførsel fra friliste til bunden liste, der fandt sted i august 1950 som et bidrag til at sanere valutaisituationen var nok sidste gang, importreguleringen blev benyttet for alvor som et indgreb med valutarisk sigte. Afviklingen af importreguleringen blev herefter helt overvejende et problem, der var knyttet til industriens konkurrence og hermed til beskæftigelsen.

Det var i samme forbindelse, at tyngdepunktet i overvejelserne om fremtidens muligheder for økonomisk ekspansion flyttede fra landbruget over på industrien selvom landbruget på det tidspunkt stadig gav langt det største bidrag til valutaindtjeningen. Regering og folketinget pålagde administrationen at gennemføre en systematisk gennemgang af industriens konkurrencevilkår og konkurrenceevne. Der blev nedsat et produktivitetsudvalg i 1949, og vi fik en arbejdsmarkedskommission med industrien som vigtigste arbejdsfelt. På samme tid begyndte de amerikanske konsulenter som led i Marshallplanens immaterielle ydelser at komme her til landet, og studiegrupperne at rejse til USA. Det blev en væsentlig inspirationskilde for vor erhvervspolitik og for erhvervene, som satte sine spor på arbejdsmarkedet, i de enkelte virksomheder og i organisationspolitikken langt op i 50'erne.

I løbet af 1951 tonede Koreakrigens prisstigninger ud og forsyningssituationen for råvarer normaliseredes efterhånden. I forbindelse med en husholderisk penge- og finanspolitik gennem 1951 fik man efterhånden hold på valutaisituationen. Eksporten reagerede positivt gennem 1952, støttet af den dollarpræmieordning, der blev gennemført fra sommeren 1952. Na-

tionalbankens dollarbeholdning voksede og nåede efterhånden et niveau på omkring 500 mill. kr. hvilket gav Nationalbanken er helt ny fornemmelse af økonomisk råderum.

I sommeren 1952 hørte den direkte Marshallhjælp op, uden at det gav anledning til bekymringer for fremtiden. Der var en udbredt fornemmelse af, at Danmark nu kunne klare sine problemer på egen hånd og uden bistand fra amerikansk side.

Jeg gengav indledningsvis et signalement af den økonomiske situation som man så den fra den institution, jeg var knyttet til, og derfor vil jeg også gerne slutte af med samme instans' signalement for 1953, afgivet medio 1953. Det lød: Der råder nu en betydelig stabilitet i samhandelen med udlandet og i de økonomiske forhold iøvrigt, importpriserne er svagt faldende og synes at tendere mod stagnation, råvareforsyningen for dansk produktion er tilfredsstillende. Trods begyndende afsætningsvanskeligheder for danske industrivarer er den industrielle aktivitet dog i vækst, dog mest på færdigvareområdet, medens industrien fortsat er tilbageholdende med investeringerne. Byggeriet er stigende og er nu på et højt niveau. Året vil formentlig vise betalingsmæssig balance over for udlandet med passende afdrag på den udenlandske gæld.

Det var signalementet for 1953 fra Direktoratet for vareforsyning og jeg vil gerne føje til, at også Nationalbanken i sin årsberetning for 1953 gav en mere tilidsfuld, optimistisk beskrivelse af situationen, end jeg tror nogen nationalbankdirektør hverken før eller siden har vovet at give fra sig.

Og for en helt sammenfattende vurdering af Marshallplanens betydning i valutarisk og handelspolitisk henseende vil jeg

gerne sammenholde udtalelsen fra 1947 med udtalelsen fra 1953 og stille spørgsmålet: kunne man med nogen rimelighed forlange mere?

Debat

Viggo Andersen bemærkede, at det burde med i billedet af liberaliseringspolitikken i OEEC, at selvom den principielt også omfattede landbrugsvarerne, så opretholdt OEEC-landene så mange protektionistiske foranstaltninger på området, at der ikke reelt var tale om liberalisering.

Vibeke Sørensen spurgte, om ikke man overvejede at frigøre sig fra den valutari-ske afhængighed af landbrugseksporten og den handelspolitiske afhængighed af det britiske marked.

Otto Müller var enig i, at liberaliserin-gen i OEEC i 1950'erne først og fremmest var et industripolitisk anliggende, som ik-ke løste det danske landbrugs problemer. Med hensyn til samhandelen med Eng-land, udtalte Otto Müller: »Jeg tror i og for sig at de betragtningssæt, der blev lagt til grund i de første år, i hvert fald i det administrative regi, hvor jeg befandt mig, var ganske kortsigtede og dag til dag beto-nede. Vi sad med en forbandet vanskelig opgave, og skulle afstemme alle disse va-lutaer med hinanden og sørge for, at der ikke skete ulykker. Jeg tror faktisk, at man skal helt frem til 1950 inden man for alvor begyndte at gøre sig forestillinger om, at den videre økonomiske ekspansion i Danmark ikke kunne bygges på forvent-ninger om en stadig stigende landbrugs-eksport. Den stigende vægt på industriel ekspansion i politikken udsprang ikke kun af disse principielle overvejelser. Man var fra regering og folketing også meget opmærksom på den problemstilling, der knyttede sig til afviklingen af de resterende

de importrestriktioner. Det drejede sig her ikke om de valutariske problemer, men om, hvordan det ville gå den pågæl-dende industri, hvis den mistede beskyt-telsen. Det var begrundelsen for, at man fra 1950 virkelig begyndte at fokusere på den industrielle udvikling. Bag ved det lå, at man ikke kunne bygge fremtiden på det britiske marked for vores landbrugspro-dukter. Industrien skulle ekspandere og så kom produktivitsdebatten og den ar-bejdsmarkedspolitiske debat«.

Marshall-planens betydning for dansk økonomi

Jeg vil gå frem på den måde at jeg først interesserer mig for sammenligninger mellem det første og det sidste Marshallår og også kommer noget ind på langtidsprogrammet, og derefter ser lidt nærmere på det faktiske forløb periode for periode fra 1948 og frem til 1952 opdelt i tre efter min mening naturligt afgrænsede tidsrum.

Først et par officielle vurderinger. Udenrigsministeriet har i 1952 udsendt to forskellige pjecer om Danmark og Marshallplanen. Den ene på dansk: »Danmark og Marshallplanen«, den anden på engelsk: »Denmark and the Marshallplan«. Man kunne tro den engelske var en oversættelse af den danske, men det er den aldeles ikke. Det er to helt forskellige pjecer. Den danske har forfatternavn på. Den er udarbejdet af sekretær i udenrigsministeriet cand. polit. H. Tabor Rasmussen, nu kendt som ambassadør Hans Tabor, og den er dateret 1. februar 1952. Den lægger hovedvægten på samarbejdet inden for OEEC, den behandler kun virkningerne for Danmark i et kort afsluttede kapitel, og jeg mener at konklusionerne i dette kapitel, denne officielle vurdering på et tidspunkt, hvor man var meget tæt på afslutningen af Marshallperioden, kan sammenfattes på følgende måde:

Vedtagelsen af Marshallhjælpen betød en værdifuld håndsrækning til den dan-

ske befolkning. Betydningen af denne hjælp, der for hovedpartens vedkommende blev ydet som gave, fremgår ikke alene af beløbets størrelse, men navnlig af sammensætningen af den import, som hjælpen muliggjorde. Af særlig betydning har det endvidere været, at de europæiske betalingsordninger skabte finansieringsmuligheder for den nødvendige import fra andre medlemslande. Marshallhjælpen har endvidere bidraget til sanering af de indre økonomiske forhold og modvirket inflationstendenserne gennem den opslugning af købekraft, som bindingen i Nationalbanken af importørernes indbetalinger betød. Resultatet har været, at der i perioden fra 1947 til 1951 har været en produktionsstigning for industrien på godt 40% og for landbruget på godt 45%, en mængdemæssig stigning i importen fra de øvrige medlemslande på 70% og i eksporten på næsten 100% opretholdelse af høj beskæftigelse, en stigning i den samlede investering på 30%, og en forøgelse af bruttonationalproduktet på 17%. Det må imidlertid erkendes, skriver så udenrigsministeriet, at Marshallplanen, herunder navnlig liberaliseringsbestræbelserne, i stigende grad har gjort den økonomiske udvikling i Danmark afhængig af udviklingen i de øvrige medlemslande. Der har derfor været et dansk ønske, at der gennem betalingsunionen eller OEEC's øvrige virksomhed skabes tilstrækkelig tilskyndelse for samtlige medlemslande til at opretholde høj økonomisk aktivitet, fuld beskæftigelse. Til sidst: hedder det at

Professor

selvom det udvidede internationale samkvem således rummer visse farer for dansk økonomi kan vi med tilfredshed se tilbage på de fremskridt der er nået.

Samme år 1952 men senere på året kom så fra udenrigsministeriet en engelsksproget pjece med samme titel »Denmark and the Marshallplan«. »Final survey« står der uden nogen angivelse af forfatter. Som allerede sagt er det på ingen måde en oversættelse af den danske, men den er helt klart skrevet med henblik på et udenlandsk publikum, specielt vel et amerikansk publikum. Det afsnit der hedder conclusion står mærkeligt nok midt i pjecen og det er ikke længere end at jeg synes den kan citere det i sin helhed. Det er ret politisk betonet:

The trend under the Marshall Plan involved a number of very encouraging developments.

The production apparatus was renewed and increased, thanks to imports and large domestic production of capital goods. This created the conditions necessary for larger exports that were to make it possible to achieve equilibrium on the balance of payments. A large number of the previous obstacles to trade and payments between the Western European countries were removed through the establishment of the European Payments Union and the liberalization efforts of the OEEC. Denmark also benefited under this development although agricultural products so dominating in Danish foreign trade, had only been liberalized to a very modest extent by the other participating countries.

Production and employment were and are still at a high level, partly because exports rose more than anticipated.

Current payments relations with the rest of the world as a whole appear to have been brought into equilibrium by the end of the Marshall Plan and thus, one

of the most important goals has been reached.

In many ways, developments since 1948 turned out differently than had been expected at the time:

The deterioration of the terms of trade resulting from the devaluations and the Korean war and re-armament could not have been foreseen. The deterioration of the terms of trade in relation to 1949, including the invisible items, may be estimated at about 500 mill. kr. in 1950 and about 1.100 mill. kr. in 1951, which is almost equivalent to the total Marshall Aid received by Denmark.

It was also difficult to foresee that Danish exports of dairy products would meet as large obstacles in the United States as turned out to be the case. Just when a market for cheese in the United States had been developed, quantitative restrictions were imposed in the summer of 1951 on American cheese imports. Annual exports, of some 20.000 tons of butter to the United States envisaged in Denmark's Long Term Program, which would have earned almost 150 mill. kr. in dollars, were prevented through the denial of American import licenses.

On the other hand, as already mentioned, shipping income in dollars was substantially larger than expected, and imports were less. Accordingly, the bilateral deficit in relation to the Western Hemisphere roughly conformed to estimates.

Among the goals set up in the Long Term Program for the development of the balance of payments during the Marshall period, there remains only one that miscarried completely, i. e. the possibility of converting sterling to dollars. Under present conditions, there is every indication that Denmark herself will have to earn the needed dollars for an indefinite period of time. In view of this, it is extremely im-

portant that Denmark be given a reasonable chance of competing on equal terms with domestic producers on the American market and not be subjected to import embargoes, quantitative restrictions or prohibitive tariffs.

Og til sidst:

The decisive improvement of the competitive position of the Danish economy may largely be ascribed to the generous American aid extended to Denmark under the Marshall Plan and it would be very much in accord with ideas behind the Marshall Plan, if Denmark were now given the opportunity of earning on the American market the dollars indispensable to her economy. This would be the best proof that the Plan had been successful.

Det er klart, at det er et politisk manifest beregnet på at blive læst af opinionsdannere i specielt USA. Det forekommer mig lidt overdrevet, at det til sidst siges, at den afgørende forbedring af vores konkurrenceevne skyldes den amerikanske hjælp. Det turde vel være klart at devalueringen har spillet en rolle i den sag, og den var jo da ikke direkte et led i den amerikansk hjælp.

Så skal jeg endvidere nævne, at dette Final Survey fra udenrigsministeriet i 1957 i anledning af tiåret for Marshallhjælpen blev afløst af et endnu mere »Final Survey« i form af en duplikeret redegørelse som har det nyttige ved sig at den indeholder meget udførlige tal for alt, hvad der vedrører Marshallhjælpen, og på den måde er en nyttigt kildemateriale. Der er kun en bemærkning jeg skal citere, nemlig om langtidsprogrammet: »Der er næppe tvivl om«, og det er altså udenrigsministeriet, der siger det i 1957, »at det dansk langtidsprogram af mange herhjemme bedømtes som værende for optimistisk. Tre års træghed i genopbygningsarbejdet var den baggrund hvorpå det

blev vurderet. De økonomiske mål, som programmet indholdt - en stigning i forhold til førkrigsproduktionen på 30% for industrivarer og 15% for landbrugsvarer - blev imidlertid nået endda hurtigere end forudset.«

I alle de tre publikationer fra udenrigsministeriet gøres også rede for de mere specielle aspekter af Marshallhjælpen som vi var inde på i går - levering af forskningsudstyr, studierejser og counterpartmidlernes anvendelse i det hele taget. Det samlede kronebeløb blev 1820 millioner kr., hvoraf de 1655 millioner modsvarer tilskud, resten lån. 86 af disse millioner kr. blev brugt til betaling af amerikanske regeringsudgifter her i Danmark og det betyder jo i virkeligheden, at noget der ville svare til formentlig 15 millioner dollars fik vil ikke i dollars som vi ellers ville have fået, men de blev i realiteten betalt gennem Marshallhjælpen. Om resten gælder, at 899 millioner medgik til nedskrivning af reguleringskontoen, at 535 millioner gik til de mange forskellig tilskuds- og låneordninger, og et beløb på 135½ million gik til militære anlægsudgifter. Om dette sidste vil jeg tilføje til diskussionen, at de penge blev brugt meget langsomt, endnu ved udgangen af 56 var der kun brugt 81 millioner af de 135, og om beløbs størrelsesorden kan man så i øvrigt anføre at vores årlige forsvarsudgifter i meget grove tal har været ca. 300 millioner i 1948, omkring 500 millioner i 1951 og steg til op imod 900 millioner i 1953, men der var jo også andre amerikanske tilskud i den sammenhæng.

Jeg troede til at begynde med, at de 1655 millioner over counterpartmidlerne egentlig var et ganske stort beløb, men spredt over en lang årrække er det jo ikke de store sager det drejer sig om. Af røster fra samtiden kan jeg ikke dy mig for at citere nogle ord af Jørgen Pedersen om

langtidsprogrammet: »Blandt de betingelser vi har måttet gå med til for at få del i Marshallhjælpen er saneringen af vores pengevæsen, men i den fireårs plan vi har overgivet til OEC forudsættes det ikke, at restriktionerne skal afskaffes. Tværtimod siges det udtrykkeligt at de mål man deri opstiller skal gennemføres ved importregulering, investeringskontrol og rationeringer. Hvad man i dette dokument synes at tilstræbe er, at betalingsforholdet over for udlandet er i balance. I parentes bemærket forekommer det mig at være et overordentligt beskedent mål at sætte sig, da dette formentlig til enhver tid kan nås, når man ikke viger tilbage for at tvangsregulere hele udenrigshandelen hvad man jo efter det fremsendte program ikke gør, og hertil kommer at dette mål opfyldes ganske af sig selv når man ikke længere kan opnå kredit i udlandet«.

En typisk Jørgen P. bemærkning.

Og så lige et enkelt ord af Ejvind Bartels: »OEEC har ikke formået gennem en koordinering af de vesteuropæiske landes genopbygningsplaner at hidføre den rationalisering af europæisk erhvervsliv som er nødvendig. Organisationen har i stedet koncentreret sig om en endeløs gennemgang af de deltagende landes programmer for udenrigshandelen.«

Jeg har ikke fundet noget bare nogenlunde udførligt forsøg offentliggjort på at sammenstille tallene for langtidsprogrammet med de faktiske tal for den økonomiske udvikling, men i mine egne arkiver har jeg et manuskript til et foredrag som jeg holdt omtrent i dag for 34 år siden, altså juli 1953, og i det manuskript er der et par sider der netop bruges til en sådan sammenstilling. Jeg betoner at det ikke er et foredrag, der er holdt for økonomer, og det er derfor ikke meget dybtgående:

»Jeg husker at da jeg for 5 år siden læste den danske regerings langtidsprogram

forekom det mig, at de resultater man ventede at nå i 1952/53 på mange punkter var større, end jeg dengang anså for sandsynlig at man faktisk kunne nå, og jeg tror at det var den almindelige mening af programmet var stillet meget optimistisk op. På den anden side har udviklingen faktisk formet sig ganske tilfredsstillende i mange henseender i de forløbne år, så jeg var en smule spændt på, da jeg forleden fik fat i det gamle program igen, hvordan det egentlig var gået. Havde fremskridtet virkelig været så stærkt, at optimismen fra dengang har vist sig berettiget og realistisk! Ja, det må man stort set sige. Egentligt er programmet gået forbavsende godt i opfyldelse, skønt der jo dog er sket et og andet i verden: Oprustning, Koreakrig o.s.v. som man ikke dengang i 48 kunne forudse ville komme.

Vi kan først se lidt på hvordan omsætningen med udlandet stiller sig, det er et felt af det økonomiske liv, som altid spiller en afgørende rolle for Danmark. Her spåede man i 48, at der kunne opnås balance mellem indtægter og udgifter i 52, og det har man faktisk fået eller rettere, man får sikkert et lille overskud. Kalenderåret 52 viste et par hundrede millioner på udenrigsomsætningen og første halvår i år (1953 altså) har næppe været ringere end begyndelsen af 52, så på det punkt er forventningerne i langtidsprogrammet fra for 5 år siden sikkert blevet mere end opfyldt. Det er endda sket på trods af, at priserne på vores import- og eksportvarer har været mindre fordelagtige for os end man for 5 år siden havde regnet med at de ville blive. P.g.a. Koreakrigen er råstofferne endnu så dyre at den danske import bliver forholdsvis dyr i sammenligning med vores eksport af landbrugsvarer, der ikke i så høj grad er påvirket af krigen.

Hvad specielt angår vores dollarbalance, regnede langtidsplanen med at der

skulle være et underskud på $\frac{1}{4}$ milliard i 1952/53. Der var mange som i 48 troede at underskuddet ville blive langt større men faktisk er der sket det mirakel, at det tværtimod er blevet mindre, og at vi i andet halvår af 52 endog havde et lille overskud på vores dollarhandel og det på trods af at USA stadig har opretholdt forbudet mod import af dansk smør, som man ellers i langtidsplanen forudsatte ville falde bort. Jeg må endda føje til, at Danmark fuldtud har opfyldt de krav man fra marshallorganisationen stiller til liberaliseringen af importen, idet mindst 75% af vores import er på friliste, altså finder sted uden at blive generet af importrestriktioner, og alle indenlandske rationeringer af almindelige varer ophævet.

En væsentlig del af forklaringen på den gunstige udvikling i udenrigsomsætningen får man ved at se på hvad der er sket med den indenlandske produktion i disse 5 år. For landbrugets vedkommende har man stort set nået de mål for den animalske produktion, man satte sig for 5 år siden. For en enkelt vare, nemlig ost, er målet dog langt overskredet. Og det afgørende er at denne animalske produktion i det store og hele er nået ved anvendelse af langt mindre kvantiteter af udenlandsk foder end man i langtidsprogrammet havde anset for muligt. Det skyldes igen dels forbedrede metoder i landbrugets behandling og anvendelse af det dyrkede foder, men navnlig at høstudbyttet har været langt større end man havde forudset. For 1952 havde man regnet med en kornhøst på 3,8 millioner tons, men faktisk blev den ikke mindre end 4,6 millioner tons, og der al grund til at tro at et lignende stort høstudbytte vil blive nået også i denne sommer. (Det blev det faktisk).

Industriproduktionen har ikke på tilsvarende måde overtruffet de forventninger man for 5 år siden nærede til udviklin-

gen, men ligger dog nu mindst 15% højere end 48 hvilket nogenlunde svarer til beregningerne, der dengang blev opstillet. Ser vi på skibsfarten er tallene i programmet derimod overskredet. Man havde regnet med, at handelsflåden nu ville være på 1,4 millioner bruttoregistertons, faktisk er den 1,5. Rederierne har sejlet med god fortjeneste en stor del af tiden og har benyttet situationen til at få deres ældre skibe udskiftet med nye og moderne fartøjer.

Et område hvor udviklingen i endnu højere grad er løbet fra planen er automobilbestanden. Man regnede dengang med, at der ved udgangen af 52 ville være 166.000 biler i Danmark. Faktisk var der 209.000, altså mere end 25% over det ventede antal, og i første halvdel af 53 er tallet yderligere vokset hurtigere end nogensinde før. Importen af biler er nu fri sådan, at den køber, der ikke har en særlig indkøbstilladelse, skal betale en overpris for bilerne. Resultatet af denne delvis frigivelse er, at bilparken vokser med adskillige tusinde vogne for hver måned der går.

Alt i alt kommer man i sin sammenligning til det resultat, at de planer, der for 5 år siden blev lagt for Danmarks økonomiske udvikling i tiden indtil nu, ingenlunde spændte for vidt og var for optimistiske, men at de tværtimod i en forbløffende grad er gået i opfyldelse og på adskillige punkter oven i købet har været for pessimistiske og bedømt udsigterne for mørkt, og det er et forhold som det kan være ganske nyttigt at minde om nu da de 5 år er gået.

Der er i Danmark som vel alle andre steder på jorden mange som er utilfredse og mener, at der ingen fremgang er tale om, og som kun ser de resultater man endnu ikke har nået, istedet for at hæfte sig ved dem der er virkeliggjort. Faktisk er den jævne danskes forbrug og velstand vokset ganske betydeligt i de sidste 5 år,

og han har det i øjeblikket, hvad materielle goder angår, bedre end nogensinde før i historien. Den nedgang, som krigen og besættelsen førte med sig, er for længe siden indhentet. Levevilkårene er i dag ikke så helt lidt bedre end selv i de bedste år lige før krigen. Det er bl.a. også baggrunden for, at vi nu i sommer har gennemført 3 ugers ferie for meget store dele af befolkningen både blandt arbejdere og funktionærer. Den måned, der nu ligger foran bliver uden tvivl den største feriemåned i Danmarks historie indtil nu.»

Det fremgår af langtidsprogrammet, at man i 48-priser regner med en forbedring af landbrugets nettovalutaindtjening i perioden på 250 millioner op til 52 samtidig med, som det blev nævnt i går, at tilførslerne til hjemmemarkedet forøges med ca. 15% af hensyn til befolkningstilvækst o.s.v. Faktisk steg imidlertid landbrugets valutaindtjening med ikke mindre en 1725 millioner kr. i denne periode, altså det syvdobbelte af de anslåede 250 millioner. Det skyldes selvfølgelig delvis prisstigninger, men alligvel er det indlysende at de 250 millioner i faste priser var et altfor beskeden skøn, og her står vi altså igen ved virkningerne af den serie af usædvanlig gode høstår, vi havde, begyndende med et helt normalt år i 48 og så særdeles gode år, rekordår, i 49, 50, 51, 52 og 53, fem år i træk, mens det gik ned igen i 54.

Også nettofragtindtægten fra skibsfarten blev væsentlig større end skønnet: 600 millioner mod forventet godt 300 millioner. Trods disse uventet store stigninger i valutaindtægter viste betalingsbalancens løbende poster dog kun godt og vel balance i 52 og 53 og blev altså ikke ret meget bedre end programmet forudså, og det afspejler selvsagt den forringelse af vores bytteforhold, som ikke var og ikke kunne være inkluderet i langtidsprogrammets forudsætninger. Den skyldtes jo devalue-

ringerne i september 49 og Koreakrigen fra juni 50. Men denne forringelse af bytteforholdet førte til sådanne kontraktive politiske foranstaltninger, at arbejdsløsheden i 1952 med 12½% blev den højeste man havde haft siden før krigen, mens man i langtidsprogrammet havde regnet med »praktisk talt fuld beskæftigelse.«

Jeg skal endelig nævne at langtidsprogrammet forudsatte en samlet Marshallhjælp på ca. 400 millioner dollars. Med den dollarkurs man havde dengang, ville det svare til 1920 millioner kr. Men faktisk blev hjælpen kun 305 millioner dollars, heri er endda inkluderet de netto-trækningsrettigheder i EPU vi fik, som i øvrigt var noget større end der er blevet diskuteret her, netto 27 millioner dollars for os. Så hjælpen blev altså kun ¾ af det, man havde projekteret med regnet i dollar. Regnet i kroner skete der jo det at dollarens kroneværdi blev forhøjet med 44% og godt og vel halvdelen af dollarhjælpen blev omregnet til den højere kronkurs, så regnet i kroner fik vi 1820 millioner ud af det hvor man havde beregnet 1920 mio., så det blev jo omtrent som beregnet. Men det er selvfølgelig det mindste af det.

Man kan hævde, at det er helt uden fornuftig mening af sammenligne langtidsprogrammets tal med virkeligheden, eftersom de mange vigtige forudsætninger blev ændret undervejs, og man kan sige at det derfor må være et rent tilfælde at mange af tallene alligevel kom til at passe så nogenlunde godt.

På den anden side kan man sige, at når forudsætningerne ændrer sig, så ændrer også den politik man fører sig, og den ændrer sig på en sådan måde, at man prøver på trods af de ændrede forudsætninger af fastholde et vist generelt langtidsmål.

Devalueringerne var i sig selv et stykke

politik som på lang sigt skulle virke gavnlig på konkurrenceevnen. Koreakrigen førte til stram penge- og finanspolitik men dens virkninger løb ud gradvis i løbet af 51/52, så trods ændrede forudsætnin-ger kan det begrundes, at vi alligevel endte i 52 ret nær ved den langtidsbalance der var forudset i 48. Det er altså ikke tilfældigheder altsammen at tallene synes at stemme så rimeligt godt. Det, der måske er det mest tilfældige i økonomisk forstand, er de før omtalte gode høstår eller den del af den gode høst, der skyldes de klimatiske forhold.

Den sidste del af det, jeg ville sige, var at prøve på at dele de fire Marshallår op i tre perioder og se lidt på Marshallhjæl- pens betydning i hver af disse tre perio- der. Det er i høj grad gjort allerede i løbet af i går, så det er ikke så meget jeg kan føje til.

Den første periode er helt naturlig de 1 ½ år fra foråret 48 til efteråret 49. I den periode var Marshallhjælpen klart en udefra kommende faktor af stor økono- misk betydning, og der indtraf ikke andre ændringer som påvirkede forløbet med tilsvarende styrke. Høstudbyttet i 48 var ganske vist 19% højere end i misvækstår- ret 47, men det var først fra 49 man kunne tale om et udbytte der lå væsentligt over, hvad man hidtil havde betragtet som det normale. Og vores tilslutning til Atlant- pagten i foråret 49 fik først virkninger for forsvarsudgifterne i de følgende år. I den- ne første periode var det jo endvidere så- dan at det var selve Marshallhjælpen i dollar, der var det afgørende som påvir- kede vores økonomi. Tre uger efter Jens Otto Krag var gået af som handelsmini- ster skrev han i en artikel dateret 5. okto- ber 1950: denne første periode startede med dollartildelinger, der i de første må- neder næsten havde nødhjælpens karak- ter over for adskillige lande, der faktisk

stod på randen af en katastrofe i retning af standsning af dollarbetalinger, og her- fra gled hjælpen naturligt over i det for- mål at genopbygge produktionen i enkelte lande.

Det europæiske samarbejde lå i denne periode i baggrunden og måtte gøre det, for hvilken aktuel interesse kunne det ha- ve at tale om økonomisk samarbejde med f.eks. Vesttyskland, der endnu var ganske desorganiseret.

Man havde nogle forestillinger om at foretage en vis koordination af investerin- gerne, så de udefra europæiske samar- bejdssynspunkter fulgte en fornuftig plan, men disse tanker kom man ikke langt med. Det var de såkaldte langtids- programmets periode, men i løbet af som- meren 49 blev det klart, at den første ge- nopbygningsrunde var vundet, og deref- ter tog man samarbejdsproblemerne op med større energi.

I juni 48 udsendte man det første dan- ske nationalbudget. Heri budgetteredes for 1948 med et samlet underskud på de løbende poster på 252 millioner kr., men sådan fordelt, at der var små overskud i sterling og i anden valuta, men 355 millio- ner kr. i underskud på dollarbalancen, og det underskud, som her var budgetteret, kunne kun delvis dækkes ved det lån, man havde fået i Verdensbanken plus et bevilget træk på Valutafonden og visse re- dertilgodehavender. »Det beløb der heref- ter refterer påtænkes dækket ved anven- delse af en del af Marshallhjælpen, idet man i importplanen for 48 har inkluderet varer af betydning for landets genopbyg- ning, som forventes finansieret gennem Marshallhjælpen. Det må i øvrigt anta- ges, at Marshallhjælpen til Danmark i 48 vil få et større omfang end det der er på- krævet for at skaffe betalingsmulighed for de i importplanen indeholdte varer, og hvis det viser sig at blive tilfældet, vil der i

årets løb blive mulighed for udvidelse af importen udover de planlagte mængder. Herved vil der blive mulighed for øget tilførsel af varer som foderstoffet, mineraliske olier og landbrugs- og industrimaskiner o.s.v. af væsentlig betydning for fremme af produktion og genopbygning.»

Det fremgår af nationalbudgettet for 49 at disse forventninger gik i opfyldelse. Faktisk fik vi for april, juli og oktober kvartaler 1948 tildelt godt 400 millioner kr. i Marshallhjælp, men kun halvdelen nåede man at disponere over i 48, mens 49 til gengæld i kraft af Marshallhjælpen kunne have et underskud over for dollarområdet på små 600 millioner kr. med en stort set uændret dollarbalance i Nationalbanken.

Tallene for 1949 viser hvordan der i det år sker en kraftig normalisering på de fleste områder. I procent af bruttonationalindtægten var bruttoinvesteringen større i 1949 end den havde været i 38. 22% af nationalindkomsten investeredes mod 19 før krigen. Til gengæld var forbruget lavere, 69% mod 70, det offentlige forbrug uændret 10, men eksporten lavere: 20% mod 23% før krigen, og det sidste var selvfølgelig det penible tal i betragtning af, at Marshallhjælpen ville falde bort til sin tid.

Men disse tal var alligevel sådan, at de skabte en betydelig optimisme også politisk. Satserne for indkomstskatten blev sat ned i foråret 49, så provenuet blev uændret trods stigning i pengeindkomsterne. Når disse kræfter ikke udløste noget inflationspres, skyldtes det i høj grad at opsparringstilbøjeligheden tydeligvis var stigende i 1949.

En konklusion vedførende Marshallplanens betydning for dansk økonomi i denne første periode frem til efteråret 49 kunne komme til at se omtrent sådan ud: Efter en tid med yderst begrænsede mu-

ligheder for import af råvarer og maskiner fra dollarområdet betød en Marshallhjælp på 800 millioner 1948/49 et helt afgørende bidrag til en normalisering af importen både kvantitativt og ikke mindst kvalitativt. 1949 var det år hvor Marshallhjælpen dækkede den største andel af vores samlede import, nemlig op mod 15%, året efter var det faldet til 8% og så til 6% i 51 og kun 1% i 52 og 53. Der er ingen tvivl om, at Marshallhjælpen havde betydning for de optimistiske forventninger i erhvervslivet i denne periode, måske knap så udpræget i industrien, da vel visse dele af industrien frygtede for de kommende liberaliseringer, men meget udpræget i landbrug og skibsfart og også i det politiske liv jvfr. skattenedsættelsen og lempelsen af kassebindingsregler o.s.v.

Det andet afsnit af Marshallplanperioden kan afgrænses med datoer, for det går fra 18. september 1949 da den britiske og danske devaluering fandt sted, til 25. juni 1950 da Koreakrigen begyndte. Det drejede sig altså kun om 9 måneder, men devalueringen på 30% af £ og kr. eller omvendt udtrykt en stigning i dollarkursen på 44% fik stor direkte betydning for forløbet af dansk økonomi. Den satte også gang i den europæiske handelsliberalisering og arbejdet for bedre betalingsordninger, og den blev altså et vendepunkt i udviklingen. Indtil da havde den amerikanske indsats været den dominerende bestanddel af Marshallplansamarbejdet. Fra nu af får det europæiske samarbejde en hurtig stigende indflydelse også på Danmarks økonomi.

Vi har talt en hel del om devalueringen den 18. september 1949. Det er klart at USA i sommeren 49 pressede på for at få en sådan devaluering. Derimod kan man rolig sige, at Englands europæiske partnere i OEEC blev holdt i uvidenhed til det sidste. Den danske Nationalbank fik lør-

dag den 17. kl. 17 besked fra Bank of England om, at devalueringen ville blive offentliggjort søndag aften kl. 21., og Nationalbanken underrettede regeringen. Så kom hele den sædvanlige runde af møder i løbet af søndagen med de politiske partiers repræsentanter og erhvervsorganisationernes folk o.s.v. Men regeringen støttet af Venstre var ikke i tvivl om, at man skulle følge £ helt ud. Handlingsforløbet fulgte altså ikke Marshallsamarbejdets spilleregler, men at selve devalueringen var et fornuftigt skridt henimod en bedre balance mellem Vesteuropa og USA har vi drøftet. Det er også blevet sagt at det, der foregik, i virkeligheden mere var en revaluering af dollar over for næsten hele den øvrige verden, end det egentlig var en devaluering af £, for næsten alle fulgte jo £, omend nogle, som Frankrig, kun delvis.

Danmarks bytteforhold forringedes mere end de fleste andre devaluerende landes. vi havde langtidsaftalerne med England, og vi købte i usædvanlig høj grad vore råvarer til landbrug og industri for dollar og disse varer steg jo målt i kr. Bytteforholdet forringedes fra august 49 til juni 50 med 18%, mens til sammenligning både Norge og Sverige og Finland i kraft af deres råvareeksport havde uændret, ret uændret eller endog forbedret bytteforhold i den periode.

Men samfundsøkonomisk afbødendes forringelsen i væsentlig grad ved, at mange af disse varer skulle købes for Marshall-dollar, og Marshall-dollarne holdt jo trit med prisstigningen. Beløbet af Marshall-dollar kunne således finansiere en lige så stor import som før devalueringen. Derfor må man vel sige, at min konklusion for tiden op til devalueringen stort set også må gælde disse 9 måneder indtil sommeren 50.

Derimod skete der noget meget afgø-

rende med Koreakrigens udbrud. Oprustningen tog fart, det internationale prisniveau gik kraftigt i vejret, så vores bytteforhold forringedes yderligere udover hvad devalueringen havde medført. Som jeg allerede har citeret fra udenrigsministeriets redegørelse, kan man ane et regnestykke, der siger at forringelsen i bytteforholdet i årene 50/51 sammenlignet med 49 kostede os ca. det samme antal kroner som Marshallhjælpen indbragte, hvad nu sådan en beregning i øvrigt er værd. Koreakrigen førte meget hurtigt til kontraktive foranstaltninger. Nationalbanken satte to gange diskontoen i vejret. Den første var en forhøjelse fra $3\frac{1}{2}$ til $4\frac{1}{2}$ % og den anden fra $4\frac{1}{2}$ til 5% i hhv. juli og november 1950, og i løbet af vinteren 1949 1950/51 kom det effektive renteniveau for obligationer helt op på 5%. Det var tider. Vi har også talt om, at man deliberaliserede til en vis grad, uden at det vel fik den store betydning i sommeren 1950.

En virkning af disse kontraktive foranstaltninger var at arbejdsløsheden voksede, og vi fik som før nævnt en arbejdsløshed på $12\frac{1}{2}$ % i 52, markant højere end noget andet år i nabolaget. Fra sommeren 51 begyndte bytteforholdet atter at forbedres og året 51 var faktisk ikke langt fra ligevægt på betalingsbalancen som helhed, men stadig med et betydeligt underskud på dollarbalancen.

Konklusionen må være at dollarproblemet blev holdt i skak så længe Marshallhjælpen var der, men løst var det ikke blevet, og stigningen i eksporten til dollarområdet havde været skuffende. Når importen ikke var højere end den var, hang det, som nu flere gange sagt, sammen med, at vor egen produktion af landbrugsråvarer var større end man havde kunnet vente, så hen imod tidspunktet for Marshallhjælpens ophør tegnede der sig derfor den situation, at en dansk løsning

af dollarproblemet syntes at være uløseligt knyttet til en europæisk løsning. Det er lidt mærkeligt, at udenrigsministeriet skriver, at vi må selv løse vort dollarproblem i pjecen fra 52. Man må vel sige, at vi kunne meget vanskeligt løse vort dollarproblem. Men som led i en international løsning og kun på den måde kunne det på rimelig vis løses, og derfor var det en afgørende ting, at, da selve Marshallhjælpen hørte op, fortsatte samarbejdet i OEEC.

Nationalbankdirektør Svend Andersen skrev i en fjerde publikation fra udenrigsministeriet, nemlig et særtryk af Udenrigsministeriets Tidsskrift ved 20-året i 1967: »Den gradvise frigørelse af det europæiske betalingssamkvem i årene fra 47 og fremefter med den fulde konvertibilitet som kronen på værket forbliver et af Marshallhjælpplanens betydeligste resultater. Grunden blev lagt ved Marshallhjælpen, uden hvilken dollarknaphedens overvindelse var blevet en væsentlig mere brydefuld og langsommelig proces. Ikke mindst Danmark, hvis valutastilling efter krigen var yderligere svag, og for hvis traditionelle handelsmønster bilateralismen var overordentlig skadelig, har årsag til at give udtryk for stor taknemmelighed for denne indsats. »I samme nummer af udenrigsministeriets jubilæumstidsskrift skriver daværende stats- og udenrigsminister Jens Otto Krag: »der er siden skabt mange internationale hjælpeprogrammer, men endnu er kun det økonomiske samarbejdsprogram, der var George Marshalls plan, gået over i historien som en erklæret succes. Det skyldes næppe så meget hjælpens størrelse. Marshallplanen lykkedes først og fremmest fordi den var et nøje samordnet program, hvis hele virkeliggørelse beroede på et nært samarbejde.«

Bortset fra de særlige mindedage i 57 og 67 og nu altså i 87, gik Marshallplanen

ellers hurtigt i glemmebogen. Jeg kan som eksempel nævne, at det såkaldte samordningsudvalg i vinteren 1955/56 skrev en betænkning, som blev indledt med nogle sider om den økonomiske udvikling i Danmark i de første 10 år efter krigen. Heri forekommet ordet Marshallplan eller Marshallhjælp overhovedet ikke. Som bekendt blev, da valutakonvertibiliteten var blevet gennemført, også OEEC lavet om til OECD, og Thorkil Kristensen sad som fungerende generalsekretær for bordenden under de forhandlinger der førtes herom i slutningen af 50'erne.

For mig at se, og det skal være min slutbemærkning, er der en forlængelse af perspektivet fra Marshallplanen i den filosofi, hvormed man til at begynde med tog fat på bistanden til udviklingslandene. Det skulle være hjælp til selvhjælp. Det husker jeg klart fra mine egne år som formand for danske ulandsstyrelse fra 1962 til 68. Men vi må jo erkende, at mange senere erfaringer har vist at her fungerede filosofien gennemgående ikke. Her i Europa havde vi et produktionsapparat og en know-how. Vi manglede nogle råvarer, vi manglede nogle nye maskiner, vil skulle have moderniserede uddannelser, og teknik, men fik man lidt bistand til at komme over den hurdle, så fungerede systemet, og med lidt amerikansk pression over sig kunne man også få et økonomisk samarbejde med relativt liberale spilleregler til at udvikle sig rimelig godt i Europa. I Afrika og i mange andre af den 3. verdens lande manglede simpelthen og mangler stadig hele det fundamentale grundlag for, at den strategi kunne gentages med succes. Ja, man manglede sågar noget så fundamentalt som overhovedet at have erfaring i politisk selvstyre. Marshallplanen viste sig at være et eengangsfænomen knyttet til en bestemt del af verden i en be-

stemt situation. Modellen lod sig ikke genbruge andet steds og under andre forudsætninger.

Debat

På spørgsmål fra *Erik Ib Schmidt* blev det drøftet, om traktoriseringen af dansk landbrug var et resultat af et amerikansk ønske om at støtte den amerikanske traktorindustri eller, om det udsprang af behov i det danske landbrug. Både *Poul Nyboe Andersen* og *Viggo Andersen* mente, at traktoriseringen skete efter stærke ønsker i dansk landbrug især fra mellemstore og store landbrug og at der ikke her lå noget amerikansk pres.

Ernst Klæbel: Når vi taler om betydningen for dansk økonomi af Marshallhjælpen, skal det inddrages, at den hjælp, de øvrige vesteuropæiske lande fik, betød, at deres produktion, forbrug, eksport og import blev forøget, og dermed blev der skabt basis for udvikling af dansk erhvervsliv. Det bør også fremhæves, at liberaliseringen i 1950'erne gjorde integrationen i EF nemmere for dansk erhvervsliv. Tilsvarende gjorde det internationale økonomisk politiske samarbejde i OEEC integrationen i EF lettere. Man havde fået uddannet en embedsmandsstab, der kunne klare opgaven og havde erfaringer, og man havde fået vænnet det danske samfund til at være en del af det større internationale samfund.

Ole Karup Pedersen rejste spørgsmålet, om ikke Marshallplanen var en slags forløber for de følgende årtiers bistandspolitik over for andre lande, hvor overførsler af penge, teknik osv. følges af en form for pression på modtagerlandenes økonomiske politik.

Poul Nyboe Andersen så en klar forskel

mellem Marshallplanen og senere programmer i det forhold, at det ikke siden var lykkedes at skabe et virkeligt samarbejde af praktisk økonomisk politisk karakter mellem grupper af modtagerlande, og at det har knebet med at få en proces igang, der fører til selvhjulpethed som resultat af støtten.

Viggo Andersen fremhævede her som årsag, at landene i den 3. verden i dag, til forskel fra de vesteuropæiske lande i Marshallplan-perioden, i vid udstrækning manglede institutionelle og strukturelle forudsætninger for produktionsudvikling og økonomisk udvikling.

Opsummering

Forhandlingerne på konferencen har i mine øren afstukket følgende retningslinjer og problemstillinger for den videre udforskning af dansk genopbygningspolitik i årene 1948-52:

For det første bør man se nærmere på hvorledes de politiske strukturer og delingslinjer greb ind i formningen og motivationen af Marshallplanens gennemførelse. Banalt udtrykt, om man først og fremmest var bange for kommunisterne. Mere indviklet og mere realistisk om hvorledes hele den politiske atmosfære, de politiske styrkeforhold og den offentlige opinion kom til at bestemme dels planens iværksættelse, dels den vej man konkret valgte at gå ved gennemførelsen af planen. Vi har lært, at det politiske aspekt var centralt, selvom man troligt må afvise at se planen alene i et koldkrigs perspektiv.

For det andet det økonomiske aspekt, der af professor Kindleberger blev præciseret til spørgsmålet om »dollars did save the world«. Der har været givet forskellige svar. Tydeligst var vel Otto Müller, der svarede klart bekræftende - dollars »did save the day«, om ikke the world. Det var blevet uhyre besværligt hvis man ikke havde haft dem. Men selvfølgelig er det også interessant at se på de alternativer, som forelå til at løse problemerne. Det

ene var om man ved en blanding af austerity eller smalkost og planøkonomi kunne arbejde sig ud af situationen. Den anden mulighed, som Sir Alec Cairncross har strejft, er om en simpel devaluering ikke var det mest bastante og varige svar på ønsket om igen at få balance i verdensøkonomien som ledning til genskabelse af handel og fornyet vækst.

Sagt lidt anderledes havde det måske været lettere at komme igang igen, hvis Europa i 1947 havde set i øjnene, at vi var blevet en hel del fattigere og var rykket et godt stykke ned i verdens økonomiske rangorden. I stedet for at holde på illusionen om status quo ante bellum skulle man have nedskrevet vore valutaer (og reallønnen) så meget, at vi blev konkurrencedygtige på det amerikanske, på vort eget og på alle andre markeder. Cairncross selv hævder, at dette er ren teori, og at denne kurs havde været umulig dengang. Årsagen lå i politiske omstændigheder, men der må vel tilføjes det ræsonnement, at en devaluering, som var tilstrækkelig til at opnå balancen i samhandelen, i 1947 måtte have været så radikal, at den ikke alene havde beskåret reallønnen, men også vækst- og omstillingsevnen - altså forsinket genopbygningsprocessen alvorligt, måske så alvorligt, at de politiske reaktioner havde været uoverskuelige. Modsat 1949.

I forbindelse hermed var der i drøftelserne interesse for at diskutere, hvilke sider der var de vigtigste i Marshallplanen - eller i Marshallplanprocessen, som Erik

Professor ved Institut for Økonomisk Historie, Københavns Universitet

1b Schmidt med rette har benævnt den. M.h.t. de virkninger denne proces havde for den økonomiske vækst, er der almindelig enighed om at understrege timingen. De fleste synes at mene, at netop et beløb af denne betydelige størrelse og varighed på netop dette tidspunkt fik meget stor virkning.

Men man har også hæftet sig ved planens iværksættelse med den moderate men ganske langsigtede planlægning, der blev gennemført. Tildelingen af de stadig begrænsede beholdninger af dollar og anden hård valuta, udlånene af counterparts-fonden og indsatsen på produktivtetsforbedring gennem lønformer og intern organisation skete jo med en hidtil ukendt målbevidsthed, og det lykkedes for alvor at mobilisere de væsentligste grupper og organisationer i samfundet. Arbejderbevægelsen gjorde en stor og positiv indsats og medvirkede til at der trods smalkosten længe var ordnede forhold på arbejdsmarkedet og at lønstigningerne ikke helt tog pippet fra produktionsfremgangen, sådan som det vel havde været ved at ske i de allerførste efterkrigsår.

Men modsat mange af planerne i 1945 sigtede den styrede vækst- og omstillingsproces under Marshallplanen ikke frem mod selvforsyning. En hovedmålsætning og en hovedvirkning var tværtimod en integration af de vesteuropæiske økonomier og en begyndende åbning af dem udadtil. I høj grad påvirket af amerikanske ønsker og pressioener skete der en tvangsliberalisering af de europæiske landes udenrigshandel, der førte videre frem til de forskellige markedsdannelser i 1960, men allerede forinden havde betinget en meget betydelig udvidelse af arbejdsdelingen mellem landene og en dermed sammenhængende vækst i produktiviteten og moderniseringen.

Det er imidlertid her blevet indvendt,

især af professor Milward, at det meste af dette, og især de positive sider ved integrationen, formentlig var kommet alligevel. Og der kunne jo også fremføres mindre positive sider af planen og dens gennemførelse - sidevirkninger, der delvis var betinget af snævrere egoistiske momenter i den amerikanske politik (via told- og skibsfartsreglerne etc.) eller af samme lands konkrete magtpolitiske hensyn, der bl.a. indebar en isolation fra Østeuropa, delvis af integrationen som sådan. Mest i den sidste kategori falder opgivelsen af suverænitet og mulighederne for at styre og planlægge det enkelte samfunds økonomiske udvikling ud fra dets egne mål og grundvilkår, socialt som økonomisk.

Nogen stor tilslutning har der ikke været til denne tankegang. En økonomisk selvforsyningspolitik baseret på fattigdom var ikke bare lidet attraktiv, men ville ihvertfald for et land af vor størrelse og struktur indebære en overvældende faktisk afhængighed af vore modparter i den samhandel, som nødvendigvis måtte opretholdes. 30'ernes ydmygende og kostbare afhængighed af England og Tyskland stod i frisk afhængighed, så importregulering med bilaterale handelsaftaler blev ikke af ret mange betragtet som et instrument, man kunne have glæde af at beholde, kun som en nødhjælp.

Men måske kunne sagen ses lidt anderledes, hvis man forlængede tidsperspektivet op gennem 50'erne, hvor dansk økonomi en tid lang sad i den klemme, som fremtvang stop-go-politikken: hver gang beskæftigelsen, produktionen og investeringerne nåede et rimeligt niveau, indtrådte en valutamangel, som tvang til opbremsning og nedsættelse af vækstraten, lige indtil man i 1958 fik eengangsfremgangen af bytteforholdet og muligheder for at låne på det internationale marked.

Måske kunne man opstille det spørgsmål, om ikke den hårdhændede opgearning af vor økonomi til udvidet valutaindtjening og samhandel med udlandet i årene 1948-52 til en vis grad indebar den omkostning, at man gik tilbage i et erhvervsspor, man burde forlade: Af valutariske grunde sat-sedes der på genopbygning af en landbrugseksport, hvis udsigter på længere sigt var ganske svage, med det resultat, at man op gennem 50'erne måtte komme i klemme, da det europæiske landbrug ekspanderede kraftigt og med hjælp af protektionistiske støtteforanstaltninger i stigende grad selv dækkede den beskedne stigning i befolkningens fødevareforbrug. Måske havde det været rigtigt, om man i Marshallplanens år havde kunnet vælge en erhvervsudviklingsstrategi, der var mere fremadrettet og mindre behersket af kortsigtede valutaindtjeningsbehov. Modargumentet er selvfølgelig, at en aktiv fremme af dansk industri ved denne tid uundgåeligt for en stor del ville have betydet konservering af lidet levedygtige brancher og virksomheder, mens en satsning på ekspansive sektorer forudsatte både systematisk overførsel af teknologi ude fra, en betydelig import og en ganske rum tid til omstillingen. Men det lader sig dog nok ikke ganske afvise, at det ville have været en fordel, hvis man gennem en anden planlægning havde kunnet sprede valutaindtjeningen mere.

Min egen opfattelse er nok den, at genopbygningen i Marshallplanens regi og periode skete med et held og en fremgang og så få væsentlige skader og fejlgreb, som det ud fra de senere årtiers erfaringer med politisk styring af økonomien på nogen måde kunne forventes. Det er mit indtryk, at deltagerne i denne konference stort set har haft samme opfattelse af Marshallplanen som en temmelig enestående succes.

Afsluttende debat

Industriens rolle

Efter *Niels Thomsens* indlæg blev spørgsmålet om industriens rolle i genopbygningsperioden drøftet.

Anders Ølgaard bemærkede, at det først er i den økonomiske oversigt fra 1954, at Det økonomiske Sekretariat klart udtaler, at industrien må være grundlaget for økonomisk vækst fremover. Omkring 1949/50 forestillede man sig ikke, at industrien kunne ekspandere væsentligt hurtigere end det skete. En politik baseret på selvforsyning og planøkonomi havde næppe ført til hurtigere industriudvikling. Heroverfor anførte Jørgen Paldam, at forestillingen om en forcering af industriudviklingen gennem mere bevidst økonomisk planlægning gik meget længere tilbage og fandtes i 1948. Mange var i 1948 klar over, at landbrugets udsigter på lang sigt ikke var så gode. Det blev diskuteret i perioden efter krigen og under Marshallplanen. Det var ikke noget, der blev overset.

Erik Ib Schmidt udtalte, at han så langtidsprogrammet som et udtryk for, at der blev lagt vægt på industriudviklingen i Danmark. Han fortsatte: »Vi betragtede langtidsprogrammet som en industrialiseringsoperation klart udtrykt ved, at landbruget skulle nå 10-15% over førkrigsniveauet mens industrien skulle nå 35% over, og industrieksporten skulle ekspanderes. Det var de synspunkter, vi førte frem i OEEC. Nok var landbruget meget vigtigt for valutaindtjeningen her og nu, men det var ikke landbruget, der kunne

sikre fremtiden - slet ikke beskæftigelsesmæssigt. I øvrigt var den senere ensidige betoning af industrien og industrieksporten for snæver. Tallene viser jo, at den stærkest ekspanderende del af vores økonomi er tjenestefagene med tjenesteydelserne som den stærkest accellererende valutaindtjener. Her har skibsfarten og turismen været vigtige. Hotelbyggeriet blev jo drøftet meget, hvor direktør Hartogsohn fra Nationalbanken var imod at anvende modværdimidlerne til den slags luksus, mens vi andre sagde, at det var i turismen, at valutaindtjeningen lå. Den ensidige betoning af industriens rolle må modificeres.

Kunne vi have udviklet industrien hurtigere? Det mener jeg ikke. Det var en historisk modningsproces, som måtte tage meget lang tid, og selv om vi havde ønsket at ekspandere industrien meget stærkere, så kunne vi ikke med de midler, der var til rådighed. I langtidsprogrammet indgik der mere eller mindre syge prestigeprojekter indenfor industrien. Dem gik amerikanerne højt op i, men det var helt klart ikke den måde, vi kunne lave industripolitik på. Det kunne man i Norge, hvor man havde naturressourcer, som gav grundlag for enorme subsidierede investeringsprojekter.

I Danmark var det en lang proces med vægt på teknisk-videnskabelig forskning. Den begyndte faktisk i 1937 da Akademiet for de tekniske Videnskaber blev grundlagt. Det tog ekstra fart fra 1950'erne med udviklingen af de tekniske ud-

dannelser og af forskningsstyringen inden for den teknisk-videnskabelige forskning. Det var fremadrettet erhvervspolitik og initiativet kom ikke fra undervisningsministeriet, men fra erhvervsfolk og økonomer. Det er den grundlæggende form for erhvervspolitik, som i dag føres videre i en række teknologiske og forskningspolitiske organer. Det er helt klart, at hvis man i 1947 og 1948 havde rejst diskussionen om disse ting, var det ikke blevet opfattet. Det var en lang modningsproces, hvor vi også lærte fra USA og andre store industrilande. Opbygningen af hele vores forskningspotentiel og teknologiske servicepotentiel var en meget langsigtet opgave. Det var tyngdepunktet i en langsigtet økonomiudvikling og samfundsudvikling. Det var ikke noget man sad og lavede en politik for, og så kørte det.

Det skal med i billedet, at vi dengang havde en meget enfoldig vækstmålsætning rettet mod produktion og beskæftigelse. Bevaring af naturressourcer, sikring af rekreative områder, skabelse af godt arbejdsmiljø, forbedring af befolkningens sundhed, kvindernes lige adgang til erhvervslivet, forholdet til den 3. verden - ingen af disse ting eksisterede i vores bevidsthed dengang, som noget man behøvede at tage højde for.

Niels Thomsen spurgte om årsagen til, at erhvervspolitikken i Danmark er baseret på en generel fremme af basisinvesteringer, alene ligger i de få naturressourcer. Var der ikke også politik i dette, og var det ikke forbundet med interesseorganisationernes, Industrirådets, rolle i det politiske system.

Erik Ib Schmidt: »Det er klart, at interesseorganisationernes struktur var bestemt af 1930'ernes erhvervsstruktur og der kom ikke fornyelse fra den side. Der var ikke interesseorganisationer, som kunne repræsentere serviceerhvervene.

Interesseorganisationerne repræsenterer den bestående struktur. Fornyelsen kom fra den akademiske verden, fra ingeniørforeningen osv.«

Birgit Nüchel Thomsen anførte, at samordningsudvalgets betænkning fra 1956, Samarbejdsproblemer i Danmarks økonomiske politik, udtrykkeligt sagde, at der var strukturproblemer i dansk økonomi, og at den industrielle vækst måtte igang. Man kan spørge, om industriekspansionen fra 1958/59 så var et resultat af en selvstændig dansk politik eller, om den blot var udtryk for, at væksten i udlandet trækker dansk industri igang.

Valutakurspolitik

Erik Ib Schmidt kommenterede også spørgsmålet om, hvorvidt devaluering og liberalisering af de internationale kapitalbevægelser kunne ses som alternativ til Marshallplanen og til en politik baseret på selvforsyning og planøkonomi. Han udtalte her, at en sådan politik ville have helt samme effekt som selvforsyningspolitikken. Sammenlignet med den førte politik under Marshallplanen ville begge alternativer føre til meget stærkt nedsat import og stærkt nedsat levestandard. Fordelelingspolitisk ville der dog være en stor forskel mellem de to alternativer, idet profitterne med liberaliseringspolitikken ville ligge på et højere niveau.

Til spørgsmålet om devaluering og valutakurspolitik anførte *Svend Andersen*, at man til dels kunne se de høje vesteuropæiske kurser før devalueringen i 1949 som en bevidst politik fra Vesteuropas side, der via problemet med dollarmangel, skulle presse USA til at forøge den internationale dollarlikviditet.

Internationalt samarbejde

Svend Andersen ønskede, at Marshallplanens betydning for det videre vesteuropæ-

iske samarbejde blev drøftet. Hertil udtalte Erling Kristiansen, at en række forskellige samarbejdsformer og institutioner var under udvikling i Europa allerede i den sidste del af krigen, og at dette samarbejde udviklede sig efter krigen. Det drejede sig først og fremmest om råvarefordeling og transportproblemer, men også - med dannelsen af FN-organisationen Economic Commission for Europe (ECE) i 1947 - om hele det europæiske betalings-system. Man håbede, også fra USA's side, at ECE kunne blive forum for frugtbart samarbejde, også mellem Øst- og Vesteuropa. Denne forestilling forlades hurtigt, og herefter blev et realistisk økonomisk samarbejde opfattet som et samarbejde mellem de vestlige lande. Det var ikke muligt med et praktisk økonomisk politisk samarbejde i ECE. Derfor kom også Marshallplanen og OEEC som en ny udvikling i samarbejdet, men på baggrund af det hidtidige samarbejde. I spørgsmålet om dannelsen af OEEC var der delte meninger om, hvor stor myndighed OEEC skulle have. Storbritannien ønskede ikke nogen stærk organisation, mens Frankrig derimod arbejdede for dette. Man bliver enig om en organisation uden overnational beslutningsmyndighed.

Så var det, at USA i juni 1948 meddelte, at OEEC selv skulle komme med anbefalingen til fordeling af dollars på de enkelte lande, og dermed kommer væsentlige konkrete realøkonomiske problemer ind i OEEC's drøftelser. Det reelle importbehov i dollars blev nøglen til fordelingen. Behovet vurderedes efter nøje undersøgelser i OEEC. Derimod var det første virkeligt alvorlige økonomiske samarbejde i Vesteuropa indledt.

Det er vanskeligt kort at sige, hvad forbindelsen er mellem det senere europæiske samarbejde og Marshallplanen. Det var klart, at Benelux-landene havde mis-

tet deres illusioner under besættelsen, og var rede til at sætte deres økonomiske ressourcer sammen i videst mulig betydning og opfattede et samarbejde med Tyskland som ønskeligt.

England var naturligvis imod tanken om europæisk enhed. Englands første prioritet drejede sig om forholdet til USA og Commonwealth. Først i tredje række kom eventuelt Europa. Forskellige toldunions-tanker var fremme i Europa, og Kul og Stålunionen fra 1952 indeholdt stærke supranationale elementer. Man havde i nogle kredse en forestilling om senere at få sammenkædet de mange forskellige samarbejdsarrangementer. Man søgte således fra mange forskellige sider at opbygge det europæiske samarbejde, og da forhandlingerne om oprettelse af et frihandelsområde bryder sammen i 1958 må Danmark til alvorligt at overveje sin stilling til det vesteuropæiske økonomisk politiske samarbejde.

Internationalisering af industrien

Til spørgsmålet om Marshallplanen bidrog til internationaliseringen af dansk økonomi efter 1945 udtalte *Poul Nyboe Andersen*, at man efter 1. Verdenskrig havde prøvet at lade markedskræfterne køre løbet med tilpasning af valutakurserne osv. Det førte hurtigt til 1930'ernes restriktionspolitik. Når forløbet efter 2. Verdenskrig var anderledes og væsentligt mere tilfredsstillende, har Marshallplanen nok en del af æren for dette, udtalte Poul Nyboe Andersen.

Niels Thomsen påpegede, at det i løbet af 1920'erne var lykkedes for Danmark at udvikle en egentlig industrieksport, men at den blev fuldstændig knust med verdenskrigens udbrud. Så vender man tilbage til forestillingen om selvforsyning på industrivarer, og at hjemmemarkedet skal

bære dansk industri. Den tænkning har vel haft magt over sindene også i slutningen af 1940'erne. Det er ironisk at se, hvordan Industrirådet går hen og virker som en bremse på liberaliseringen, når man i et længere historisk perspektiv kan se, at det netop var liberaliseringen, der sådan set frisatte industrien.

Jørgen Hansen fra Industrirådet kommenterede senere, i et brev til Niels Thomsen, spørgsmålene og udtalte:

»I din opsummering lagde du op til et meget relevant spørgsmål: Havde det været klogere at anvende Marshall-pengene, således at en større andel var gået til direkte industriudviklingsformål frem for at støtte landbruget?

Jeg tror, at det i den forbindelse kunne være interessant at undersøge, om ikke netop den effektivisering af landbruget, som Marshall-pengene var med til at finansiere, til en vis grad var med til at skabe forudsætningerne for den senere industrielle vækst.

For det første betød landbrugets effektivisering jo, at der blev frisat arbejdskraft. Denne arbejdskraft var meget værdifuld for den industrielle ekspansion fra slutningen af 50'erne. Jeg mener, at man kan finde en hel del eksempler på, at netop landbrugsarbejdskraften var afgørende for flere industrivirksomheders udvikling (Danfoss, Grundfoss m.fl.).

For det andet skabte effektiviseringen i landbrugets primærbedrifter og mejeri-og slagterirationaliseringerne grundlag for afsætning af en hel del avancerede industriprodukter.

Derfor tror jeg egentlig, at de penge, der i sin tid blev givet ud af Marshall-midlerne på landbrugets effektivisering, var ganske fornuftigt anvendt også set i et industriudviklingsperspektiv«.

Til spørgsmålet om Industrirådets

modstand mod liberaliseringen i 1950'erne, udtalte Jørgen Hansen videre:

»Jeg er helt enig i, at liberaliseringen både i 50'erne og også den, der foregik inden for rammerne af EFTA-samarbejdet i 60'erne, har været en god spore for dansk industri. Og også en helt relevant forberedelse til det senere EF-samarbejde«.

Jørgen Hansen bemærkede, at Industrirådet i begyndelsen af 70'erne helt afgjort var *for* et udvidet europæisk samarbejde, vel vidende, at dette også medførte en skærpet konkurrencesituation på visse områder, og måske spillede de positive erfaringer fra dereguleringen under Marshallplanperioden en rolle i forbindelse med skiftet i Industrirådets holdning.

Marshallplanen og Danmark

En litteraturliste

Denne litteraturliste er tænkt som et hjælpemiddel til yderligere studier i de spørgsmål, som er blevet berørt i seminarmaterialet optrykt i dette særnummer af Økonomi og Politik. Den er delt i to dele. Først er nogle udvalgte udenlandske værker om Marshallplanen nævnt. Dernæst er optegnet dansk litteratur om Marshallplanen og Danmark, om dansk økonomisk politik og dansk økonomis udvikling i perioden fra 1945 til midten af 1950'erne.

Et udvalg af større udenlandske værker om Marshallplanen:

Arkes, Hadley: Bureaucracy, the Marshall Plan, and the National interest, (Princeton 1972).

Belof, Max: The United States and the Unity of Europe, (Washington 1963).

Beugel, Ernst H. van der: From Marshall Aid to Atlantic Partnership. European Integration as a Concern of American Foreign Policy, (Amsterdam, London, New York 1966).

BLock, Fred L.: The Origins of International Economic Disorder, (Berkeley, Los Angeles, London 1977).

Brown, William Adams, Jr. & Redvers Opie: American Foreign Assistance, (Washington 1953).

Cairncross, Alec: Years of Recovery. British Economic Policy 1945-51, (London og New York 1985).

Diebold, William, Jr.: Trade and Payments in Western Europe. A Study in Economic Cooperation 1947-51, (New York 1952).

Gimbel, John: The Origins of the Marshall Plan, (Stanford 1976).

Harper, John L.: America and the Reconstruction of Italy, 1945-1948, (1986).

Hogan, Michael: The Marshall Plan. America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952. (1987).

Hoffmann, Stanley & Charles Maier (eds.): The Marshall Plan: A Retrospective (Boulder London, 1984).

Kindleberger, Charles P.: Marshall Plan Days, (Boston 1987).

Kolko, Joyce & Gabriel Kolko: The Limits of Power. The World and United States Foreign Policy, 1945-1954, (New York 1972).

Kretzschmar, Winfred W.: Auslandshilfe als Mittel der Aussenwirtschaft- und Aussenpolitik. Eine Studie über die amerikanische Auslandshilfe von 1945 bis 1956, (München 1964).

Maier, Charles S. (ed.): Germany and the Marshall Plan. (under udgivelse).

Milward, Allan S.: The Reconstruction of Western Europe 1945-51, (London 1984).

OECD: From Marshall Plan to Global Interdependence. New Challenges for the Industrialized Nations, (Paris 1978).

Price, Harry Bayard: The Marshall Plan and Its Meaning, (New York 1955).

Sanford, William F., Jr.: The American Business Community and the European Recovery Program, 1947-1952. (under udgivelse).

Wexler, Immanuel: The Marshall Plan Revisited. The European Recovery Program in Economic Perspective, (Westport, Connecticut, 1983).

Dansk litteratur:

Andersen, H.V. & J. Ridder & J. Jensen: Landbrugsøkonomi i 50 år 1918-1968. Jubilæumsskrift for Det landøkonomiske Driftsbureau. Kbh. 1968.

Andersen, Lars Bugge m.fl.: Erhvervsstrukturens udvikling i Danmark 1901-1976, I-II. Roskilde 1983.

Andersen, Poul Nyboe: Kan restriktionerne afvikles? I: Lederbladet, 6, 1946, pp. 289-292.

Andersen, P. Nyboe: Aktuelle økonomiske problemer ude og hjemme. I: Tolvmandsbladet nr. 1, jan. 1949, pp. 14-21.

Andersen, Poul Nyboe: Den internationale handels frigørelse. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1950.

Andersen, P. Nyboe: Strukturændringer i dansk økonomi. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, nr. 1-2, 1956, pp. 33-46.

Andersen, Svend: Marshall-planen og frigørelsen af betalingsmiddel. I: Udenrigsministeriets Tidsskrift, 48. årg., nr. 21. 2. juni 1967, pp. 405-407.

Andersen, Svend: Det internationale valutasystem under forvandling. I: Aktuelle økonomiske problemer. Festskrift til Carl Iversen, 1969, pp. 41-65.

Amstrup, Niels: Nordisk samarbejde - myte eller realitet? Planerne om økonomisk samarbejde fra 1945 til 1950. I: Nær og Fjern. Samspelet mellem indre og ydre politik, Kbh. 1980, pp. 155-180.

- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd:
 Økonomisk Aarsoversigt, 1944, Kbh. 1945.
 Økonomisk Oversigt, 1945, Kbh. 1946.
 Økonomisk Oversigt, 1946, Kbh. 1947.
 Økonomisk Oversigt, 1947 og 1948, Kbh. 1949.
 Arbejderbevægelsens Erhvervsråd: Danmark og Europa, 1957.
 Arbejderen. Meddelelsesblad for De samvirkende Fagforbund i Danmark. 41.-52. årg., 1945-1956.
 Arp, Claus: At inspirere, vejlede og koordinere. Produktivitetsudvalget og dets arbejde. I: Verdens Gang, 6. årg. 1952, nr. 9, pp. 343-344.
 Bartels, E.: Marshallplanen og dens betydning for os. I: Nationaltidende, 13. november 1948.
 Bartels, E.: Marshallplanen og Erhvervslivet. I: Erhvervsliv, Ledelse, Produkter, Salg og Reklame, nr. 32, 1948, pp. 500-502.
 Bartels, E.: Den europæiske samhandels situation. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1949.
 Bartels, E.: Marshallplanen og de nordiske lande. I: Nordisk Administrations Tidsskrift, vol. 30, 1949, pp. 59-86.
 Beretning om Landbrugsraadets Virksomhed. 25.-35. beretning, 1945-55.
 Beretning til De samvirkende Fagforbunds Generalforsamling. Årene 1945-1955.
 Bertolt, O. m.fl.: En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark. Bd. III, Kbh., 1954.
 Betænkning angående vareforsyningsloven og prisloven. Kbh., 1949.
 Bindselev, Alfred (red.): Danmark i genopbygningens tegn. Resultater og perspektiver ved det 20. århundredes midte. Kbh., 1951.
 Bjerke, Kjeld & Niels Ussing: Studier over Danmarks nationalprodukt 1870-1950. Kbh., 1958.
 Bjerke, Kjeld: Indkomstfordelingen i Danmark før og efter krigen. I: Socialt Tidsskrift, 1961, 1.
 Bjerke, Kjeld: Nogle betragtninger over udviklingen i lønudgiften og restindkomsten i perioden 1949-1965. I: Aktuelle økonomiske problemer. Festskrift til Carl Iversen, 1969.
 Bjerke, Kjeld og Kai E. Vangskjær: Udviklingen i restindkomsten i perioden 1949-1965. 1975.
 Bjørn, Claus (red.): Dansk mejeribrug 1882-2000. 1982.
 Boëtius, Poul: Danmarks industrieksport. I: Udenrigsministeriets Tidsskrift, nr. 10, 3. april 1953, 34. årg., pp. 232-237.
 Boserup, Ester: Dansk Importregulering gennem 15 Aar. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 85, 1947, pp. 37-67.
 Bramsnæs, C.V.: Danmarks pengepolitiske forhold. I: Tidsskrift for Industri, 1945, pp. 178-184.
 Bramsnæs, C.V.: Finanslov og finansstyre 1894-1949. I: Den danske Rigsdag, bd.V, pp. 157-354, Kbh., 1953.
 Brinch, Jens: Kapitalakkumulation i Danmark efter 1940. Kbh., 1973.
 Bryld, Carl-Johan og Harry Hane: Det agrare Danmark 1680-1980'erne. Herning, 1982.
 Buch, Leon: Studier over landbrugets investeringer i årene 1910-56. Kbh., 1963.
 Buhl, V.: Danmarks Langtidsprogram. I: Verdens Gang, 3. årg., nr. 1, 1949, pp. 1-5.
 Bækholm, Rigmor m.fl.: Kapitalakkumulation i Danmark efter 1940. 2. Diskussion og kritik, Kbh., 1975.
 Carstens, E.: Vort Langtidsproblem. I: Tidsskrift for Industri, nr. 21, 1. november 1948, pp. 177-8.
 Carstens, E.: Danmarks Langtidsprogram. I: Tidsskrift for Industri, nr. 1, 1. januar 1949, pp. 2-3.
 Carstens, E.: Liberalisering af Marshalllandenes samhandel. I: Tidsskrift for Industri, nr. 22, 15. november 1949, pp. 210-215.
 Carstens, E.: Industrien og Marshall-hjælpen. I: Udenrigsministeriets Tidsskrift, 48. årg., nr. 21, 2. juni 1967, pp. 410-411.
 C.E.S.: En beretning om dansk beklædningsindustri. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser, årg. 7, nr. 8, sep. 1952.
 Christensen, H.P.: Industrien og rationalisering. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1947, bd. 85, pp. 18-36.
 Christensen, Jørgen Peter, m.fl.: Vækst og kriser i dansk økonomi i det 20. århundrede. I-II. Århus, 1979.
 Christoffersen, Henrik: Det offentlige og samfundsudviklingen. Træk af udviklingen efter 1945. Kbh., 1978.
 Christoffersen, Henrik: Dansk velfærdspolitik efter 1945. 1984.
 Dahl, Anders Henrik: Lønstrukturen i dansk industri siden 1946. En undersøgelse af, hvordan lønstrukturen i dansk industri siden 1946 er påvirket af overenskomstfornyelser, automatisk lønregulering efter pristal og den såkaldte lønglidning. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1959, 3-5.
 Danmarks Erhvervsliv efter Krigen. Kbh., 1946.
 Danmarks Langtidsprogram 1948/49 - 1952/53. Kbh., 1948. Betænkning.
 Danmark og Det Europæiske Økonomiske Fællesskab. Kbh., 1962. Betænkning.
 Danmark og de europæiske markedsplaner, nr. 1-5. Kbh., 1958 og 1959. Betænkning.
 Danmarks Nationalbank. Beretning og Regnskab. (Årlig for årene 1945-1955).
 Danmarks Nationalbudget for Aaret 1948. Kbh., 1948.
 Danmarks Nationalbudget for Aaret 1949. Kbh., 1949.
 Danmarks Nationalbudget for Aarup 1950. Kbh., 1950.
 Danmarks Statistik (udg.): Erhvervsstrukturen 1948-1958. Statistiske Undersøgelser, 26. 1970.
 Dansk Industrieretning. (For årene 1945 til 1955).
 Dansk Landbrug. (Årene 1945-1955).
 Det statistiske Departement. Nationalproduktet og

- Nationalindkomsten 1946-49. Kbh., 1951.
- Det statistiske Departement. Nationalindkomsten 1938 og 1947-54. Kbh., 1955.
- Det statistiske Departement. Statistisk Oversigt 1948-1959. Kbh., 1960.
- Det statistiske Departement. Nationalregnskabsstatistik 1947-1960. Kbh., 1962.
- Det Økonomiske Råd: Dansk pengepolitik under forvandling. Kbh., 1985.
- Det økonomiske Sekretariat. Økonomisk årsoversigt. December 1947. (Herefter årlige oversigter fra Det økonomiske Sekretariat. Se årene 1947-1955. En forløber for disse oversigter findes for 1946. Se »skattedepartementets økonomiskstatistiske Konsulent«).
- Det økonomiske Sekretariat. Økonomisk Årsoversigt. Marts 1956. Kbh. 1956. (Indeholder analyser af eksportudviklingen 1950-55 og investeringsudviklingen 1948-54).
- Det økonomiske Sekretariat. Økonomisk Årsoversigt. Marts 1960. Kbh. 1960. (Indeholder analyse af industrien og handelspolitikken i 1950'erne).
- Det økonomiske Sekretariat. Økonomisk Årsoversigt. Marts 1962. Kbh. 1962. (Indeholder analyse af den økonomiske vækst i Danmark 1948-1960).
- Det økonomiske Sekretariat. Økonomisk Årsoversigt. Maj 1963. Kbh. 1963. (Indeholder analyse af opsparingen i 1950'erne).
- Det økonomiske Sekretariat. Økonomisk Årsoversigt. Marts 1964. Kbh. 1964. (Indeholder analyse af hovedtendenserne i erhvervsudviklingen 1930 til 1960 og af kapitalbevægelserne mellem Danmark og udlandet 1950 til 1963).
- Det økonomiske Sekretariat. Statsfinanserne i 1938-39 og årene efter krigen. Maj 1955.
- Dich, Jørgen S.: Udviklingen af skatte- og tilskuds politikken siden 1939. 1966.
- Due, Johannes: Lønudviklingen for arbejdere efter 1950. Lavindkomstkommissionens arbejdsnotat 2. Kbh. 1979.
- En genopbygningsfond. I: Tidsskrift for Industri, nr. 13, 1. juli 1949, pp. 137-138.
- E.P.U. i vanskeligheder. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser, 6. årg., nr. 17-18, 29. november 1951, pp. 209-214.
- Erhvervsøkonomiske Meddelelser. (For årene 1945 til 1955). Starter som internt meddelelsesblad for IR; og DA.s ledelse).
- Fog, Bjarke: Marshallplanen og Danmarks fremtid. (Ledetråd ved folkelig universitetsundervisning, nr. 237 udg. af folkeuniversitetsudvalget). Munksgaard, 1949.
- Fogtmann, Christian P.: 1939-1970. På frihedens vilkår. I: Lund, H. (m.fl.): Venstre i 100 år. 1970.
- Forfejlet Importpolitik. Grossistsammenslutningen af 1930. 1948.
- Frandsen, Hans Erik Avlund: Klassesamarbejde og klassekamp - den politiske, sociale og økonomiske udvikling i Danmark 1940-78. Kbh., 1980.
- Fremtidens Danmark. Socialdemokratiets Politik. Kbh., 1945.
- Friedmann, Karen I.: Danish agricultural policy, 1870-1970: The Flowering and decline of a liberal policy. I: Food research Institute Studies XIII, Stanford, Calif. 1974, pp. 226-238.
- Gad, Holger: Hovedtræk af dansk landbrugsudvikling 1950-1977. pp. 173-214. I: Christensen, J.P. m.fl.: Vækst og kriser i dansk økonomi i det 20. århundrede, I-II. Århus, 1979.
- Gelting, Jørgen: Om det danske genopbygningsproblem. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift 1947, bd. 85, pp. 186-204.
- Gelting, Jørgen: Betalingsbalancen 1872-1972. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1972, 5-6, pp. 379-402.
- Gersmann, Paul & Alf Therkildsen & O. Tobiesen Meyer: Fra importregulering til moms 1945-1986. Dansk toldhistorie, bd. II, Kbh., 1987.
- G.K.: Liberalisering. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser, 9. årg., nr. 12, 1954, pp. 281-283.
- G.K.: Liberalisering igen. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser, 8. årg., nr. 10-11, okt.-nov., 1953, pp. 521-523.
- Grosserer-Societetets Komite: Handelsberetning for Aaret. (For årene 1945-1955).
- Grosserer-Societetets Komite: Verdensmarkedet og Danmark i Aaret... (For årene 1945-1959).
- Grünbaum, Isi: Marshallplanen og vor nationale selvstændighed. I: Tiden, årg. 9, maj 1948, pp. 198-206.
- Handelsministeriets Industriundersøgelse 1950. En redegørelse for produktionsforhold og konkurrenceevne inden for en række danske industrier. Handelsministeriet, den 5. august 1950.
- Hansen, Knud: Staten og erhvervslivet. Kbh., 1949.
- Hansen, Kurt: Udviklingen i det offentlige indtægter og udgifter i Danmark siden 1929. I: Økonomi og Politik, 31, 1957, pp. 167-184.
- Hansen, Svend Aage: Økonomisk vækst i Danmark, Bind II: 1914-1975, 2. udg. Kbh., 1977.
- Hansen, Svend Aage & Ingrid Henriksen: Dansk Socialhistorie 1940-83. Velfærdsstaten. Viborg, 1984.
- Hastrup, Bjarne: Håndværkets økonomiske historie 1879-1979. Kbh., 1979.
- Hatting, J. & K. Olsen (red.): Det Konservative Folkepartis historie i et halvt århundrede, 1915-1965. 1966.
- Henningsen, Sven: Marshall-planen og Atlant-pagten. I: Verdens Gang, nr. 5, maj 1950, pp. 180-184.
- Henriksen, Ole Buus & Anders Ølgaard: Danmarks Udenrigshandel 1874-1958. 1960.
- Hoffmeyer, Erik: Dollar shortage and the structure of U.S. foreign trade. Doktordisp. Århus, 1958.
- Hoffmeyer, Erik: Strukturændringer på penge- og kapitalmarkedet. Kbh., 1960.
- Holck, J. & J.D. Simonsen (red.): Frit hav - Dansk skibsfart i 100 år. Kbh., 1984.
- Hornby, Ove & Carl-Axel Nilsson: Den danske tankskibsflåde. I: Feldebæk, O. & N. Thomsen

- (red.): Festskrift til Kristof Glamann. Odense, 1983.
 Hvor glider vi hen? Indlæg fra Per Hækkerup og Henry Grünbaum samt replik fra Erik Ib Schmidt. I: Verdens Gang, 5. årg., nr. 1, pp. 12-18. 1951.
 Idé og arbejde, en bog til Hans Hedtoft på 50 årsdagen. 1953.
 Importreguleringen og Importfordelingssystemerne 1932-1948. Grosserer-Societetets Komite. 1948.
 Industriministeriet: Erhvervsfremmende og forbrugerpolitiske foranstaltninger. Kbh. 1983.
 Investeringerne og Marshall-hjælpen. I: Tidsskrift for Industri, nr. 12, 15. juni 1949, pp. 129-130.
 Iversen, Carl: Kan restriktionerne afvikles? I: Nationaløkonomisk Tidsskrift. 1946, bd. 84, pp. 58-81.
 Jacobsen, A.P.: Liberalisering og integration af landbrugsprodukter inden for Marshall-landene. I: Dansk Landbrug, nr. 15, 12. april 1951, 70. årg., pp. 173-4.
 Jacobsen, Poul: Danmarks økonomiske situation og diktaturet over erhvervslivet. I: Gads danske Magazin, årg. 40, pp. 159-173, 1946.
 Jensen, Jørgen: Omkring Marshall-hjælpen. I: Tidsskrift for Industri, nr. 6 15. marts 1949.
 Jensen, Jørgen, Genopbygning og investeringer. I: Tidsskrift for Industri, nr. 2, 15. januar 1949, pp. 17-18.
 Jensen, Leon Dalgas: Marshall-Planen. Et led i USA's nyorganisering af de inter-imperialistiske relationer. (RUC, 1983).
 Jensen, Leon Dalgas: Danmark og Marshallplanen. I: Siden Saxo, Magasin for dansk Historie, nr. 3, 4. årg., 1987, pp. 37-44.
 Jensen, Leon Dalgas: Dengang Danmark blev lukket op. I: Weekendavisen 5.-11. juni 1987.
 Jensen, Leon Dalgas: Skillelinier i den udenrigsøkonomiske politik efter 1945. I: Dansk Politik under Forandring. Et forskningsinitiativ under Statens Humanistiske Forskningsråd. Forskningssekretariatet, november 1987, pp. 134-155.
 Jensen, Leon Dalgas: Denmark and the Marshall-plan. The decision to participate, 1947-1948. I: Scandinavian Journal of History. (1988, under udgivelse).
 Jensen, S.P.: Landbrugets Produktivitetsfond. I: Dansk Landbrug, nr. 28, 9. juli 1953, 72. årg., pp. 358-60 + nr. 30, 23. juli 1953, pp. 393-5.
 Jepsen, W.: Marshallhjælpen til Danmark. I: Bind-slev, A. (red.): Danmark i genopbygningens tegn. Kbh., 1951.
 Johansen, Chr.: Danmarks langtidspogram 1948/49 - 1952/53. I: Tidsskrift for Landøkonomi, 1949, pp. 129-135.
 Johansen, Hans Chr.: Dansk historisk statistik 1814-1980. Kbh., 1985.
 Johansen, Hans Chr.: Hovedlinier i den realøkonomiske udvikling i Danmark i det 20. århundrede. pp. 7-38. I: Christensen, J.P. (.fl.) red.: Vækst og kriser i dansk økonomi i det 20. århundrede I-II. Århus, 1979.
 Jonne, Mogens, Ib Damgaard Petersen: Træk af Danmarks økonomisk-politiske relationer med den øvrige verden i perioden 1948-78. AP 1981/4. Arbejdspapir. Institut for Samfunds-fag. Kbh., 1981.
 Kampmann, Viggo: Det første danske nationalbudget. I: Verdens Gang, 2. årg., 1948, pp. 326-329.
 Kampmann, Viggo: Nationalbudgettet og vore økonomiske problemer. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1948, bd. 86, pp. 21-36.
 Karlsson, Villy: Overenskomststopgørerne siden krigen. I: Tiden, årg. 13, 1952, pp. 27-35.
 Kauffeldt, Carl: Nye Tider - nye mål 1945-65. bd IV i Hatting, J. + K. Olsen: Det konservative folkepartis historie i et halvt århundrede 1915-1965, 1966.
 Kjærsgaard, Kaj & E. Damgaard Hansen: Dansk økonomisk politik. Teorier og erfaringer. 3. udg. Kbh., 1985.
 Knudsen, A.F.: Landbruget og Marshallplanen. I: Tidsskrift for Landøkonomi 1948, pp. 285-299.
 Krag, J.O. & P. Gersmann: Krigsøkonomi og Efterkrigsproblemer. Kbh., 1944.
 Krag, J.O.: Kooperationen, Fremtiden og Planøkonomien. Kbh., 1945.
 Krag, J.O.: Genopbygningens vej. Kbh., 1949.
 Krag, J.O.: Marshallhjælp og Danmark. I: Gutenberghus' Årsskrift 1950.
 Krag, J.O.: Økonomisk krise i oprustningens følge? I: Verdens Gang 1952, 6. årg., nr. 7, pp. 241-243.
 Krag, J.O. (red.): Tidehverv og samfundsorden. En socialistisk orientering. 1954.
 Krag, J.O.: Danmarks stilling i den internationale økonomi, pp. 42-61. I: Pihl, M. (red.): Materielle og sociale problemer i Danmark - nu og snart. 1962.
 Krag, J.O.: Marshall-planens tyveårs dag. I: Udenrigsministeriets Tidsskrift, 48. årg., nr. 21, 2. juni 1967, p. 401.
 Kristensen, Thorkil: Danmarks økonomi nu og efter Krigen. Aarhus, 1944.
 Kristensen, Thorkil: Strukturforandringer i dansk Erhvervslivs Finansiering i de senere Aar. I: Handelsvidenskabeligt Tidsskrift. 12. Hefte 67-68, 1948, pp. 1-12.
 Kristensen, Thorkil: Tyve år efter. I: Udenrigsministeriets Tidsskrift, 48. årg., nr. 21, 2. juni 1967, p. 402.
 Kristiansen, Erling: Denmark 1918-1968. A lecture. London, 1968.
 Kaarsted, Tage: De danske Ministerier 1929-1953. Kbh., 1977.
 Landbrugsraadet (udg.): Landbrugets Produktion og Økonomi. Kbh., 1946.
 Landbrugets priser 1900-1957. Statistiske Undersøgelser 1. 1958.
 Langtids-Investeringsprogrammet. Udviklingstendenser for de enkelte Industrier efter Langtidsprogrammet. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser, 4. årg. nr. 7, 13. januar 1949, pp. 86-91.
 Langtidsplanlægning. I: Erhvervsøkonomiske Med-

delelser, 4. årg., nr. 3, 11. november 1948, pp. 33-35.

Larsen, Arne: Produktiviteten i Landbruget 1927-1966. Det landøkonomiske driftsbureau. Memorandum 2. Kbh., 1968.

Lund, Arne: U.S.A. og Verdenshandelens Genopbygning. Særtryk af »Økonomi og Politik«, 1946.

Lund, Arne: Den økonomiske Genopbygning i Danmark. I: Handelsvidenskabeligt Tidsskrift 11. årg., 1947, hft. 61-66, pp. 119-149.

Lund, Arne: »Problemer omkring genopbygningspolitikken« (del 1 og 2). I: Købstadsforeningens Tidsskrift, 13. hæfte, 1. oktober 1949, 60. årgang, pp. 257-261. + 14. hæfte, 15. oktober 1949, 60. årgang, pp. 277-282.

Lund, Lars og Svend Marker-Larsen: Finans- og pengepolitik i Danmark 1950-75. Teori og praktiske erfaringer. Kbh., 1978.

Lund, Lars og Svend Marker-Larsen: Makroplanlægning og inflationsproblemer i Danmark efter 1950. 1978.

Lundestad, Geir: America, Scandinavian and the Cold War 1945-1949. Copenhagen, Oslo, Stockholm, 1980.

Lüttichau, Knud: Lønstruktur og lønglidning 1946-60. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, pp. 35-54, 1964.

Lüttichau, Knud: Nogle resultater vedrørende pengelønsændringens determinanter for Danmark i efterkrigstiden. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift 1972, 3-4.

Madsen, Erik Strøjer og Martin Paldam: Bevidst kursændringer i OECD-området 1948-75 - årsager og virkninger, I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, nr. 1, 1982.

Madsen, Vagn (m.fl.): Exporten og samfundet. Betænkning. Forslag til foranstaltninger til fremme af dansk export. Tilstillet regering og folketing 11. marts 1958 af SISO export Organisation, Samarbejdende Industriers Salgs Organisation. 1955.

Marshall-hjælpen. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser. 4. årg., nr. 16, 16. juni 1949, pp. 215-216.

Marshall-Loven og Overenskomsten. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser. 3. årg., nr. 17-18, 15. juli 1948, pp. 244-246.

Marshall-Planen, Danmark og Europa. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser. 3. årg., nr. 13, 7. maj 1948, pp. 176-178.

Marshall-Planen, dens tilblivelse og forløb. I: Udenrigsministeriets Tidsskrift, 48. årg., nr. 21, 2. juni 1967, pp. 414-416.

Marshall-planen og olieforsyningen. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser. 4. årg., nr. 18/19, 4. august 1949, pp. 259-260.

Meidell, Bjørn: DKP og storstrejkerne i 1956. Kbh., 1976.

Meyer, Poul (red.): Nordisk Toldunion. Romantik eller Virkelighed. Særtryk af Artikelserie i Information. Information, 1948.

Milhøj, Poul: Lønudviklingen i Danmark 1914-50. Kbh., 1954.

Milhøj, Poul: Nationaløkonomi med dansk økonomisk statistik. 1958.

Ministry for Foreign Affairs. Fourth Report by the Danish Government on the Operations and Progress under the European Recovery Program. Covering the April Quarter 1949. Copenhagen, 1949.

Ministry for Foreign Affairs. Fifth Report by the Danish Government on the Operations and Progress under the European Recovery Program. Covering the July Quarter 1949. Copenhagen, 1949.

Ministry for Foreign Affairs. Sixth Report by the Danish Government on the Operations and Progress under the European Recovery Program. Covering the October Quarter 1949. Copenhagen, 1949.

Ministry for Foreign Affairs. Seventh Report by the Danish Government on the Operations and Progress under the European Recovery Program. Covering the January Quarter 1950. Copenhagen, 1950.

Ministry for Foreign Affairs. Denmark and the Marshall Plan. Eighth Report by the Danish Government on the Operations and Progress under the European Recovery Program. Covering the April Quarter 1950. Copenhagen, 1950.

Ministry for Foreign Affairs. Denmark and the Marshall Plan. Ninth Report by the Danish Government on the Operations and Progress under the European Recovery Program. Covering the second half of 1950. Copenhagen, 1950.

Ministry for Foreign Affairs. Denmark and the Marshall Plan. Tenth Report by the Danish Government on the Operations and Progress under the European Recovery Program. Covering the first half of 1951. Copenhagen, 1951.

Ministry for Foreign Affairs. Denmark and the Marshall Plan. Eleventh Report by the Danish Government on the Operations and Progress under the European Recovery Program. Covering the second half of 1951. Copenhagen, 1951.

Ministry for Foreign Affairs. Denmark and the Marshall Plan. Final Survey by the Danish Government of Operations and Progress under the European Recovery Program. Copenhagen, 1952.

Mørch, Søren: Den ny Danmarks Historie 1880-1960. Kbh., 1982.

Nielsen, Hans Jørn: Besættelse og Befrielse. Den danske arbejderklasses historie 1940-1946. Århus, 1977.

Nielsen, Svend: Marshallhjælpen og dens betydning for dansk økonomi. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift 1948, bd., 86, pp. 176-190.

Nielsen, Svend: Marshall-Planen og Danmarks Økonomi. I: Sparekassetidende, 49. årg., 15. juni, nr. 12, 1948, pp. 153-4.

Nissen, Børge: Danmark i Verdenshandelen. (Danmark og Fremtiden. Aktuelle Problemer. 1946, nr. 2).

- Nørgård, Helge: Danmarks erhvervsforhold. Kbh., 1958.
- Nørgaard, Ivar: Vi er enige om målene - men hvad med midlerne. I: Verdens Gang, 5. årg., nr. 4, 1951, pp. 121-127.
- Nørlund, Ib: Det knager i samfundets fuger og bånd...I-II. 3. oplag, 1972.
- OEEC: Foreløbig rapport vedrørende den europæiske genopbygning. Udarb. af OEEC, 1949.
- Olsen, Erling: Danmarks økonomiske historie siden 1750. Kbh., 1962.
- Olsen, Erling & Erik Hoffmeyer: Dansk Pengehistorie 1914-1960. Odense, 1968.
- O.P.: Danmark og det europæiske Dollarproblem. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser, 4. årg., nr. 6, 16. december 1948.
- Paldam, Jørgen: Marshall-Planen og Danmark, Kbh. 1948.
- Paldam, Jørgen: Handelspolitik kan ikke føres efter en lineal. I: Verdens Gang, 2. årg., 1948, pp. 165-174.
- Paldam, Jørgen: 4,8 Milliarder Dollars fordeles. I: Verdens Gang, pp. 341-344, 2. årg., 1948.
- Paldam, Jørgen: Danmark udnytter Marshall-Hjælpen, Kbh. 1949.
- Paldam, Jørgen: 2. Runde, Kbh., 1949.
- Paldam, Jørgen: Nationalisering. Et middel i den økonomiske politik. I: Verdens Gang, 3. årg., nr. 4, april 1949, pp. 141-148.
- Paldam, Jørgen: Arbejdsløsheden skal ikke på friliste. I: Verdens Gang, nr. 2, 1950, pp. 56-61.
- Paldam, Jørgen: En vanskelig fødsel. Betragtninger omkring det økonomiske samarbejde i Europa i efterkrigsårene. I: Verdens Gang, nr. 7, 4. årg., august 1950, pp. 253-260.
- Paldam, Jørgen: Planlægning for velfærd. Kbh., 1952.
- Pedersen, Gustav: Erindringer og konklusioner fra et liv i politik. Viborg, 1979.
- Pedersen, Jørgen: Frigivelse af den internationale handel. I: Gads danske Magazin, årg. 44, pp. 44-51, 1950.
- Pedersen, Peder J.: Arbejdsstyrke og beskæftigelse 1911-1970. I: Socialt Tidsskrift 53, 1977, pp. 31-56.
- Pedersen, Peder J.: Lønudviklingen i Danmark 1911-1976. Stabilitet og specifikation. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 121, 1983, 1, pp. 102-29.
- Pengebinding, Marshall-Import og Genopbygning. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser. 4. årg., nr. 4-5, 2. december 1948, pp. 49-51.
- Petersen, Carl: Landbrugets fremtid. I: Idé og arbejde, en bog til Hans Hedtoft på 50-års-dagen, pp. 176-185, 1953.
- Peterson, George L.: Dansk landbrug i en meget alvorlig situation. I: Børsen, 28. april 1950.
- Peterson, George L.: Marshall Planens Virkninger paa Landbrugsområdet. Foredrag holdt paa De fynske Husmandsforeningers Sendemandsmøde i Odense den 16. Maj 1950 af den specielle Landbrugsekspert ved Marshallmissionen i Danmark. I: Husmanden, 4. juni 1950, nr. 23, 48. årg., pp. 357-361.
- Phil, Mogens (red.): Matrielle og sociale problemer i Danmark - nu og snart. 1962.
- Philip, Kjeld: Restriktioner eller finanspolitik. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1949, 87, pp. 31-40.
- Philip, K.: Danmarks nationalbudget for 1949. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1949, pp. 198-201.
- Philip, K.: Danmarks økonomiske politik 1949-1959. I: Revision og Regnskabsvæsen, nr. 6, juni 1959, 28. årg., pp. 257-268.
- Pindstrup, Hans: Udviklingen i dansk Landbrug under Marshallplanen, I-II. I: Dansk Landbrug, nr. 34, 23. august 1951, 70. årg., pp. 383-5. + Dansk Landbrug, nr. 35, 30. august 1951, 70. årg., pp. 395-7.
- Planer til en vesteuropæisk betalingsordning. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser, 5. årg., nr. 7, 26. januar 1950, pp. 73-77.
- Problemer omkring Marshall-Hjælpen. I: Erhvervsøkonomiske Meddelelser, 3. årg., nr. 19, 5. august 1948, pp. 258-259.
- Rasmussen, Erik & Roar Skovmand: Det radikale Venstre 1905-1955. Kbh., 1955.
- Rasmussen, Hans: Fuld beskæftigelse og større produktion. Socialpolitisk Forenings Småskrifter, 18. Kolding, 1955.
- Rasmussen, J.D.: Dansk mejeribrug 1914-55. I: Bjørn, C.: Dansk mejeribrug 1882-2000, 1982.
- Rationaliseringen indenfor Industrien. Socialpolitisk Forenings Smaaskrifter, nr. 3 - Kolding, 1947.
- Rostgård, Marianne: Efterkrigsopgøret indenfor fagbevægelsen og Socialdemokratiets økonomiske politik 1945-1950. I: Historievidenskab, nr. 18-19, 1980, pp. 105-155.
- Rytter, Aage L.: Om betingelserne for ekspansion af dansk industri. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1956, bd. 94, nr. 5-6, pp. 259-277.
- Røgind, Svend: Tilbage til fri konkurrence. I: Gads danske Magazin, årg. 44, pp. 72-82, 1950.
- Samarbejdsproblemer i Danmarks økonomiske politik. Betænkning nr. 154. Kbh., 1956.
- Schlebaum, Heinrich: Prisudviklingen, renten og formueværdierne 1947-55. Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, 1957.
- Schmidt, Erik Ib: Økonomisk Genopbygning efter Krigen. Et Foredrag. Kbh., 1944.
- Schmidt, Erik Ib: Fra kapitalistisk til socialistisk økonomi. Kbh., 1946.
- Schmidt, Erik Ib: Nationalbudgettet og administrationen. I: Nordisk administrativt Tidsskrift, 1949.
- Schmidt, Erik Ib: Vesteuropa genopbygger. I: Tolvmandsbladet nr. 3, marts 1949, pp. 88-92.
- Schmidt, Erik Ib: Det økonomiske barometer...Nationalbudgettet for 1950. I: Verdens Gang, nr. 5, maj 1950, pp. 161-5.
- Schmidt, Erik Ib: Hvor glider vi hen? Verdens Gang, 4. årg., nr. 8, september 1950, pp. 281-288.

- Schmidt, Erik Ib: Dansk økonomisk politik. Kbh., 1959.
- Schlamowitz, Marcus: Restriktioner eller Genopbygning. Odense, 1947.
- Sidenius, Niels Chr.: Dansk industripolitik 1930-80: Vedtagelser og tiltag.
- Skade, Rigmor: Danmark under krigen. Økonomiske foranstaltninger 1939-45. (Tillæg til tidsskriftet Økonomi og Politik).
- Skak-Nielsen, N.V.: Den internationale handelspolitiske udvikling siden 2. verdenskrig. I: Aktuelle økonomiske problemer. Festskrift til Carl Iversen, 1969, pp. 13-40.
- Skattedepartementets økonomisk-statistiske Konsulent. Økonomisk Oversigt. September 1946. 1946.
- Skattedepartementets økonomisk-statistiske Konsulent. Supplement til Økonomisk Oversigt. (15. December 1946). 1946.
- Skovgaard, K.: Landbruget og Dollarproblemet. I: Dansk Landbrug nr. 33, 18. august 1949, 68. årg., pp. 417-419.
- Skovgaard, K.: De økonomiske fremtidsproblemer med særligt hensyn til dansk landbrug. I: Tidsskrift for Landøkonomi, 1949, pp. 5-82.
- Skriver, Jens: Traktordriftens gennembrud i Danmark 1945-65. (I: Bol og By. 1986:1).
- Sociale Efterkrigsproblemer. Nogle aktuelle Betragtninger. Af Viggo Kampmann, Einer Engberg, Per Kirstein, Karl Teilmann. Udg. af Socialpolitisk Forening ved Udvalget for Social Litteratur. 1948.
- Socialdemokratiske Noter. (Årene 1945-55).
- Stevinius-Nielsen, H.: Nogle betragtninger over industriens produktivitet. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1952, pp. 119-129.
- Stockmann, Erik: Landbrug og industri. Kbh., 1967.
- Storm Hansen, K.: Købmanden og generalen. I: Udenrigsministeriets Tidsskrift, 48. årg., nr. 21, 2. juni 1967, pp. 412-413.
- Søborg, Henrik: Socialdemokratiet og staten. Socialdemokratiets økonomiske politik 1945-72. Kbh., 1983.
- Sørensen, Kai: Erhvervsudviklingen efter 1870. 1966.
- Sørensen, Vibeke: Danish Economic Policy and the European Cooperation on Trade and Currencies, 1948-1950. European University Institute, Florence February 1986.
- Sørensen, Vibeke: Social Democratic Government in Denmark under the Marshall Plan, 1947-50. (Under udgivelse, 1988).
- Tabor Rasmussen, H.: Danmark og Marshallplanen. Udenrigsministeriet (udg.), 1952.
- Thygesen, I.C.: Industrien foran Fællesmarkedet. 1962.
- Thygesen, I.C.: 1960'ernes industrielle ekspansion. 1966.
- Thygesen, Niels: The Sources and the impact of monetary changes - An empirical study of Danish experiences 1951-68. Kbh., 1971.
- Thøgersen, Finn: Marshall-Planen og Landbruget. I: Dansk Landbrug nr. 24, 71. årg., 12. juni 1952, pp. 273-4.
- Thøgersen, Finn: Marshallhjælpen og dens betydning for dansk landbrug. I: Udenrigsministeriets Tidsskrift, 48. årg., nr. 21, 2. juni 1967, pp. 408-9. Tidsskrift for Industri. (for årene 1945-1955).
- Topp, Niels-Henrik: Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-1945. 1987.
- Udenrigsministeriet (udg.): Kender De målet? 1949. Udenrigsministeriet. Langtidsprogrammets eksportplan og afsætningsmulighederne i Western Hemisphere. Kbh., 1949.
- Udenrigsministeriet: Marshallplanen og dens betydning for Danmark. Kbh., 1957.
- Udenrigsministeriets Tidsskrift nr. 21, 2. juni 1967, 48. årg. Temanummer om Marshallplanen og Danmark.
- Vareforsyning og Varefordeling under den tyske Besættelse. Udg. af Direktoratet for Vareforsyning. 1948.
- Wendt, Frantz: Besættelse og atomtid 1939-1978, bd. 14. I: Politikens Danmarkshistorie. Kbh., 1978.
- Venstre og Efterkrigstiden. En Programudtalelse fra Venstres Landsorganisation. 7. August 1945.
- Verdens Gang. 1. årg., 1947 - 9. årg., 1955.
- Winding Pedersen, H.: Omkring éngangsskattens problemer. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1945, pp. 201-217.
- Winding Pedersen, H.: Problemer omkring den økonomiske Genopbygning i Danmark. I: Sparekassetidende, 47. årg., 1. november 1946, nr. 20, pp. 239-243.
- Winding Pedersen, H.: Udenrigshandelens aktuelle problemer. I: Toldmandsbladet nr. 12, dec. 1949, pp. 385-387.
- Winding, Poul: Det danske kapitalmarked. Bidrag til belysning af dets struktur og funktion. Udg. af Bikuben, 1958.
- Wonsild, Paul: Industrien og frilisterne. Et radioforslag af Industrirådets formand, direktør Paul Wonsild. I: Tidsskrift for Industri, nr. 23, 1. december 1949, pp. 244-246.
- Wærum, E.: Danish Recovery under the Marshall Plan. Achievements and Aims. I: Danish Foreign Office Journal, nr. 2, April-June 1950.
- Wærum, E.: Internationale Økonomiske Samarbejdsbestræbelser efter Krigen. I: Særtryk af Berlingske Aftenavis' Kronik 24. og 25. juni 1948.
- Økonomiske Efterkrigsproblemer. Betænkning afgivet af Finansministeriets Udvalg af 30. Januar 1943. Kbh., Juni 1945.
- Ølgaard, Anders: Det danske bytteforhold i udenrigshandelen 1875-1955. I: Milhøj, Poul m.fl. (red.): Festskrift til Frederik Zeuthen 9. september 1958. Tillæg til Nationaløkonomisk Tidsskrift 96, 1958, pp. 383-400.

Ølgaard, A.: Danmarks økonomi og udlandet. 1959.

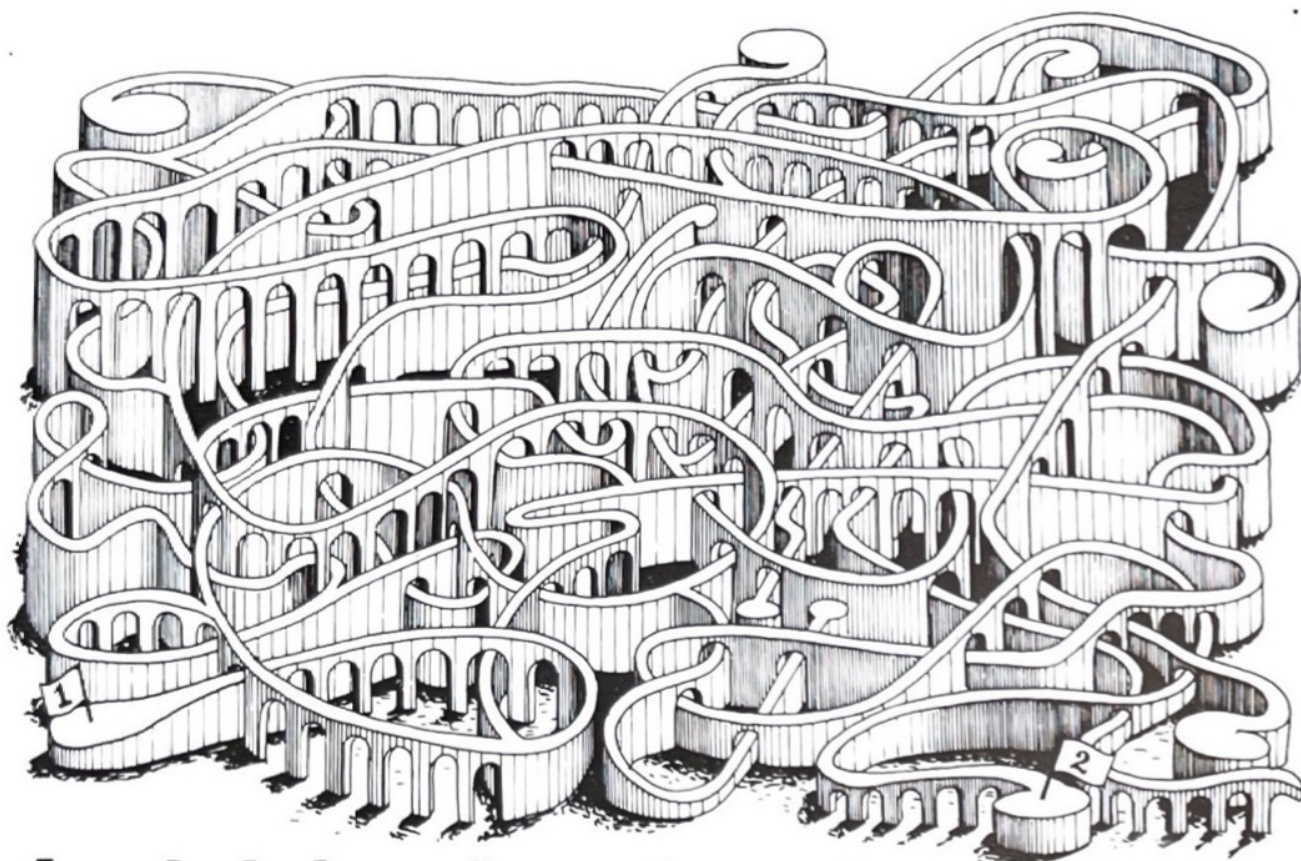
Ølgaard, Anders: Arbejdslønnen i byerne og i landbruget i Danmark 1875-1955. Memo 48, Københavns Universitets Økonomiske Institut, 1976.

Ølgaard, Anders: The Danish Economy. Bruxelles, 1979.

Ølgaard, Anders: Realprodukt og realindkomst fordelt på erhverv, 1947-1976. Memo nr. 121 fra Københavns Universitets Økonomiske Institut. Kbh., 1984.

Deltager i seminaret den 29. juni - 1. juli 1988

Sir Alec Cairncross
Professor Charles P. Kindleberger
Professor Alan Milward
Direktør J. V. Thygesen
Direktør Ernst Klæbel
Direktør Arne Lund
Redaktør Victor Andersen
Direktør Viggo Andersen
Økonomidirektør Jørgen Paldam
Professor P. Nyboe Andersen
Professor Anders Ølgaard
Professor Jørgen Gelting
Professor Svend Aage Hansen
Ambassadør Erling Kristiansen
Departementschef Erik Ib Schmidt
Kommitteret Hans Jørgen Kristensen
Departementschef Otto Müller
Bankdirektør Bjørn P. Olsen
Fhv. nationalbankdirektør Svend Andersen
Professor Hans Chr. Johansen
Professor Niels Thomsen
Forskningsstipendiat Leon Jensen
Cand. mag. Vibeke Sørensen
Lektor Erik Helmer Pedersen
Lektor Ole Hyldtoft
Lektor Carl-Axel Nilsson
Forskningssekretær Hans Kryger Larsen
Counselor for Ec. Affairs Frank P. Wardlaw, US Embassy
Ambassadør Peter Unwin, C.M.G., Embassy of Great Britain
Kontorchef L. Reimann, Udenrigsministeriet
Arkivar Birgit Nüchel Thomsen
Lektor Jørgen Peter Christensen
Forskningsstipendiat Carl Erik Andresen
Professor Ole Karup Pedersen
Seniorstipendiat Mogens Rüdiger
Forskningsstipendiat Paul Villaume
Lektor Carsten Due-Nielsen
Professor P. Nørregaard Rasmussen
Professor Mogens Blegvad
Vicedirektør Jørgen Hansen, Industrirådet
Fuldmægtig Henning Hansen, Landbrugsrådet
Informationschef Ebbe Jensen, Det danske Handelskammer

Andelsbanken kender vejen til de bedste investeringer

Vejen fra den ene investering til den anden, kan af mange opleves som en indviklet labyrint. Men Andelsbanken kender vejen, der kan gøre din opsparing til en formue.

Fleksibel investerings-aftale med automatiske investeringer

Få en fast investerings-aftale med os. Aftalen tager højde for dine ønsker og behov ved køb af f.eks. obligationer, aktier eller lignende.

Du bestemmer selv, om du vil medvirke, når der skal investeres, eller om vi skal ordne

det hele. Til investerings-aftalen knyttes en A-investeringskonto.

Særlig høj rente på A-investeringskontoen

Vi giver en særlig høj rente på A-investeringskontoen - for tiden 7% på beløb over 10.000 kr. Beløb herunder forrentes med 4% om året. Renten tilskrives hver 31/12.

Vi overfører automatisk din opsparing til A-investeringskontoen. Desuden bruges kontoen til opsamling af udbytte, pantebrevsydelser, udtrukne obligationer og renteindtægter.

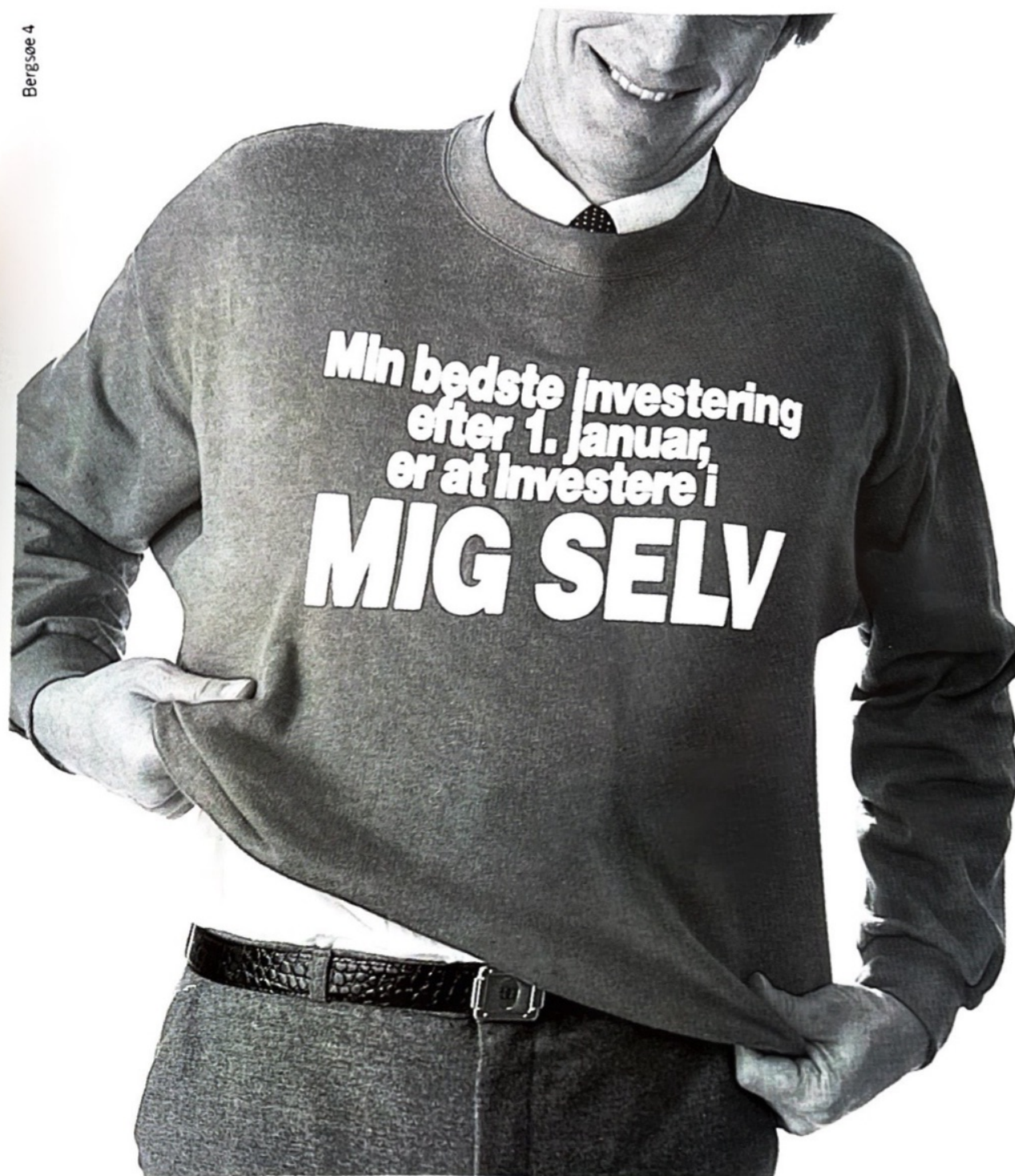
Når beløbet på kontoen har nået den aftalte størrelse, investerer vi som aftalt.

Få en aftale med din investeringsrådgiver

Andelsbankens investerings-service indeholder alt, hvad der skal til, for at gøre det nemt for dig at investere i værdipapirer. Vore investeringsrådgivere finder du over hele landet.

Kom ind i Andelsbanken og spørg om vej til de bedste investeringer. Så kan din opsparing blive til en formue.

ANDELSBANKEN
investerings-service

Investér i Dem selv – med skattefordel.

Få en SDS Kapitalpension, evt. suppleret med en Ratepension. Det bliver den mest fordelagtige opsparringsform efter 1. januar 87 – den eneste, der kan fradrages fuldt ud i Deres personlige indkomst.

SDS Pension er en "levende" opsparring: De kan investere Deres

pensionskroner undervejs og sikre Dem endnu større forrentning.

SDS Kapital- og Ratepension kan nu oprettes af alle – både lønmodtagere og selvstændige – og skræddersys helt efter de krav, De stiller til fremtiden.

Kom ind og hør, hvordan Deres pensionsinvestering skal skæres.

sds

SDS Pensionspakke – for dem, der gerne vil beholde nogle flere af deres egne penge.